

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІОЛОГІЇ, ГЕОГРАФІЇ І ЕКОЛОГІЇ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія:
ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ
Випуск 3

Херсон
2016

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Пилипенко І.О. – декан факультету біології, географії і екології Херсонського державного університету, доктор географічних наук, доцент.

Заступник головного редактора:

Мальчикова Д.С. – завідувач кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету, доктор географічних наук, доцент.

Відповідальний секретар:

Машкова О.В. – доцент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету, кандидат географічних наук, доцент.

Члени редакційної колегії:

Давидов О.В. – завідувач кафедри екології та географії Херсонського державного університету, кандидат географічних наук, доцент.

Гукалова І.В. – професор кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету, доктор географічних наук, старший науковий співробітник.

Топчієв О.Г. – завідувач кафедри економічної та соціальної географії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, доктор географічних наук, професор.

Яворська В.В. – професор кафедри економічної та соціальної географії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, доктор географічних наук, професор.

Немець Л.М. – завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор географічних наук, професор.

Немець К.А. – професор кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор географічних наук, професор.

Мезенцев К.В. – професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор географічних наук, професор.

Барановський М.О. – завідувач кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, доктор географічних наук, професор.

Смаль В.В. – професор кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, доктор географічних наук, професор.

Підгрушній Г.П. – завідувач відділу суспільно-географічних досліджень Інституту географії НАН України, доктор географічних наук, старший науковий співробітник.

Вишневський В.І. – професор кафедри країнознавства і туризму Національного авіаційного університету, доктор географічних наук, професор.

Павел Чаплінський – доктор габілітований, професор географії кафедри дослідження міст і регіонів, факультет наук про Землю Щецинського університету (м. Щецин, Республіка Польща).

Паулина Шмелінська-Петрашек – PhD з географічних наук, заступник декана Інституту географії та регіональних досліджень Поморської академії в Слупську (м. Слупськ, Республіка Польща).

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

Херсонським державним університетом

на підставі Протоколу № 6 від 29.02.2016 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

серія КВ № 21082-10882 Р від 24.11.2014 року

видане Державною реєстраційною службою

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Богатьорова Л.М.

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА
НА ПРИКЛАДІ ОГН ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ..... 5

Malchykova D.S.

TERRITORIAL PLANNING FOR UKRAINIAN RURAL REGIONS:
METHODOLOGICAL APPROACHES , PROBLEMS AND PROSPECTS 11

Нападовська Г.Ю.

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ
В КУРСІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ СВІТУ..... 16

Омельченко Н.В.

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПЕРЕБІГУ УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ..... 20

Підгрушний Г.П.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ
ІНДУСТРІАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ..... 24

Rudewicz J.

DYNAMIKA ROZWOJU EKONOMICZNEGO POLSKI W LATACH
2000–2012 (KONWERCENCJA REGIONALNA) 29

СЕКЦІЯ 2

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Афанасьєва О.О.

АНАЛІЗ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ПРИРОДНОГО І ТЕХНОГЕННОГО ПОХОДЖЕННЯ
ТА ПРОБЛЕМА ПРОГНОЗУВАННЯ ЗМІН НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА..... 37

Черный С.Г., Поляшенко Н.В.

К ВОПРОСУ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ДОПУСТИМОЙ НОРМЫ ЭРОЗИИ ПОЧВ 42

СЕКЦІЯ 3

ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

Бейдик О.О., Мельничук А.Л., Топалова О.І.

АДАПТИВНИЙ ТУРИЗМ:
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ..... 51

Марченко О.А.

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТУРИСТИЧНИХ КЛАСТЕРІВ
ЯК КОНКУРЕНТНОЇ ПЕРЕВАГИ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ..... 63

Машкова О.В.

ЗАКЛАДИ СИСТЕМИ РОЗВАГ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ..... 67

Сидорович Є.С.

ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗСЕЛЕННЯ ФРАНЦУЗІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ
В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ..... 70

СЕКЦІЯ 4

ЗАПРОШУЄМО ДО ДИСКУСІЇ..... 74

Сонько С.П.

БАЛТІЙСЬКО-СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА
ТА ЗАНЕПАД ЄВРАЗІЙСТВА..... 74

CONTENTS

SECTION 1

SOCIO-GEOGRAPHICAL RESEARCHES

Bohadorova L.M.

THE ANALYSIS OF CURRENT CONDITIONS OF LIVESTOCK DEVELOPMENT
ON THE EXAMPLE OF KHERSON REGION PRIVATE HOUSEHOLDS.....5

Malchykova D.S.

TERRITORIAL PLANNING FOR UKRAINIAN RURAL REGIONS:
METHODOLOGICAL APPROACHES , PROBLEMS AND PROSPECTS11

Napadovska H.Yu.

USING OF INTERACTIVE LEARNING TECHNOLOGIES IN THE COURSE
OF REGIONAL ECONOMIC AND SOCIAL GEOGRAPHY OF THE WORLD.....16

Omelchenko N.V.

HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL BACKGROUND OF URBANIZATION
PROCESSES IN THE KHERSON REGION.....20

Pidgrushnyi H.P.

FEATURES OF FORMATION AND THE CONSERVATION
OF THE INDUSTRIAL HERITAGE OF UKRAINE.....24

Rudewicz J.

DYNAMIKA ROZWOJU EKONOMICZNEGO POLSKI W LATACH
2000–2012 (KONWERCENCJA REGIONALNA)29

SECTION 2

NATURAL-GEOGRAPHICAL AND ECOLOGICAL RESEARCHES

Afanasieva O.O.

ANALYSIS OF EMERGENCY SITUATIONS OF NATURAL
AND TECHNOGENIC ORIGIN AND THE PROBLEM OF FORECASTING
ENVIRONMENTAL CHANGE.....37

Chorny S.U., Polyashenko N.V.

ON THE QUESTION OF DETERMINING THE RULES OF SOIL EROSION.....42

SECTION 3

GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM

Beydik O.O., Melnychuk A.L., Topalova O.I.

IAGNOSTICS ADAPTIVE TOURISM51

Marchenko O.A.

FORMATION OF INNOVATIVE TOURIST CLUSTERS
AS A COMPETITIVE ADVANTAGE OF REGION DEVELOPMENT.....63

Mashkova O.V.

INSTITUTIONS OF ENTERTAINMENT IN KHERSON REGION.....67

Sidorovich E.S.

LAWS OF THE FRENCH SETTLEMENT IN THE SOUTH OF UKRAINE
IN THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY.....70

SECTION 4

WELCOME TO DISCUSSION

Sonko S.P.

BALTIC-MEDITERRANEAN GEOPOLITICAL DOCTRINE
AND EURASIANISM DECLINE.....74

СЕКЦІЯ 1 СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3:33:639(477.72)

Богадьорова Л.М.
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-економічної географії
Херсонський державний університет

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА НА ПРИКЛАДІ ОГН ХЕРСОНЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У процесі здійснення аграрної реформи, тваринництво України зазнало, на жаль, негативних змін. У статті проаналізовано просторові аспекти спеціалізації тваринництва і забезпеченості поголів'ям сільськогосподарських тварин в особистих господарствах населення Херсонської області.

Ключові слова: особисті господарства населення, тваринництво, поголів'я, територіальна організація.

Богадѐрова Л.М. Анализ современного состояния развития животноводства на примере Херсонской области

В процессе осуществления аграрной реформы, животноводство Украины произошли изменения, к сожалению негативное. В статье проанализированы пространственные аспекты специализации животноводства и обеспеченности поголовьем сельскохозяйственных животных в личных хозяйствах населения Херсонской области.

Ключевые слова: личные хозяйства населения, животноводство, поголовье, территориальная организация

Bohadorova L.M. The analysis of current conditions of livestock development on the example of Kherson region private households

In the process of agrarian reform, the livestock of Ukraine suffered under negative changes. The spatial aspects of livestock specialization and the availability of herd in private households of Kherson region were analyzed in the article.

Key words: private households, livestock, herd, territorial organization.

Постановка проблеми. В процесі реформування агропромислового комплексу тваринництво України зазнало, на жаль, негативних змін. Масове скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин, зниження продуктивності, збитковість виробництва та погіршення якості продукції ставлять під загрозу національну продовольчу безпеку, знижується експортний потенціал країни та погіршується соціальна ситуація в сільській місцевості.

Результати господарської діяльності у тваринництві за останні роки дають надію на успішне відродження цієї надзвичайно важливої галузі сільськогосподарського виробництва, адже що стосується тваринництва, то проблема виробництва продукції цієї галузі

сільського господарства завжди була однією з першочергових у численних постановах, директивах, «продовольчих програмах» України. Розведення високопродуктивних порід худоби та птиці, виробництво найрізноманітніших м'ясних і молочних продуктів ще і досі не стало престижним заняттям сільських жителів, предметом гордості господарів, об'єктом справжнього піклування держави, як у високорозвинених країнах світу, а навпаки засобом виживання української родини в складний період економічного розвитку країни [1].

У роботах видатних вчених економістів та географів, зазначається, що тваринницько-промисловий комплекс порівняно з іншими частинами агропромислового комплексу най-

менш вивчений, зокрема, в економіко-географічному плані, хоча науковий і практичний інтерес до нього та окремих його ланок за останні роки значно посилюється з позицій економістів-аграрників В.Г. Андрійчука, О.М. Бородіної, А.Д. Діброви, С.М. Кваші, П.Т. Саблука, О.М. Шпичака. Проте, враховуючи специфічність галузі та кризову ситуацію, в якій вона знаходиться на даний час, залишається актуальним додатковий аналіз сучасного стану розвитку тваринництва [4]. Відзначимо, що Херсонський регіон, маючи відповідний природно-ресурсний потенціал для розвитку кормової бази, традиційні навички сільських жителів до утримання худоби та птиці, потужні ринки збуту, впродовж тривалого періоду не досягав того рівня розвитку тваринництва і переробної промисловості, який би забезпечував достаток у споживанні м'ясної і молочної продукції та її вагому роль у міжрайонному територіальному поділі праці. Отже, дослідження процесів формування і територіальної організації цього комплексу, аналіз рівня розвитку і спеціалізації виробництва продукції тваринництва особливо актуальні на сучасному етапі.

Розвиток тваринництва за роки аграрних трансформацій у всіх категоріях господарств мав негативні тенденції: скорочення поголів'я продуктивних тварин, зниження їх продуктивності тощо. Разом з тим у господарствах населення (на відміну від сільськогосподарських підприємств) скорочення поголів'я окремих видів тварин мало значно нижчі показники, а виробництво тваринницької продукції зменшилося лише на 11 %. При цьому зросла продуктивність корів, а продуктивність інших видів тварин здебільшого залишилася на попередньому рівні [2]. До того ж, ОГН Херсонщини мають вже більше 72% поголів'я в усіх видах тваринництва. Відповідно, можна констатувати, що обсяги, структуру і терито-

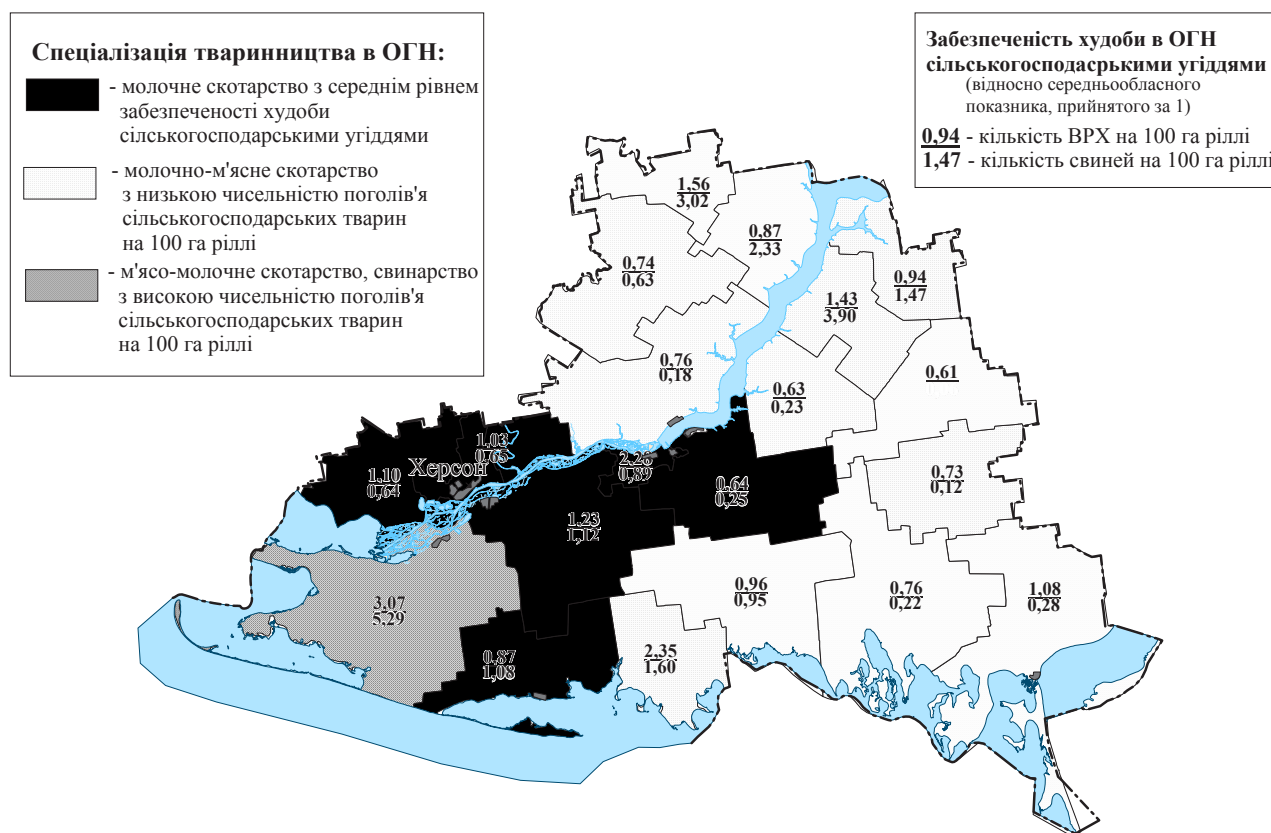

Рис. 1. Спеціалізація тваринництва особистих господарств населення Херсонської області

Розроблено Богодзьоровою Л.М.

ріальну організацію тваринництва в Херсонській області визначають господарства населення.

Під час аналізу просторових аспектів спеціалізації тваринництва і забезпеченості поголів'ям сільськогосподарських тварин в особистих господарствах необхідним, на наш погляд, стало проведення типізації адміністративно-територіальних одиниць за виділеними напрямками розвитку тваринництва.

З цією метою доцільно, на наш погляд, застосовувати кластерний аналіз, який, в свою чергу, дозволяє в подальшому провести картографічну інтерпретацію даних.

Отримані матеріали (рис. 1) відображають такі особливості територіальної організації тваринництва:

Отримані матеріали відображають особливості територіальної організації тваринництва, а саме висока душева концентрація великої рогатої спостерігається у Великолепетиському, Великоолександрівському, Верхньорогачицькому, Високопільському, Горностаївському, Іванівському, Каланчацькому, Нижньосірогозькому, Новотроїцькому та Чаплинському районах. Це, на наш погляд, пов'язано з такими причинами:

- це периферійні райони області, які мають, як правило, низьку густоту населення і високу забезпеченість кормовими ресурсами;

- в більшості випадків в цих регіонах вирощування ВРХ є важливою складовою добробуту ОГН в умовах недостатньої товарності інших галузей сільського господарства (за виключенням зернового).

Свинарство отримало найбільший розвиток у Великолепетиському, Великоолександрівському, Верхньорогачицькому, Високопільському, Голопристанському, Каланчацькому, Нововоронцовському та Чаплинському. Розвиток свинарства має достатньо високий кореляційний зв'язок (0,62) з показником периферійності (визначається сумою топологічних відстаней), отже в цілому ця галузь притаманна периферійним районам області з розвинутим зерновим господарством.

Вирощування малої рогатої худоби (вівчарство і вирощування кіз) є галуззю спеціалізації у Великолепетиському, Великоолександрівському, Верхньорогачицькому, Високопіль-

ському, Генічеському, Голопристанському, Каланчацькому, Нововоронцовському, Новотроїцькому та Чаплинському районах області. Як бачимо, ця галузь знову ж таки отримала розвиток перш за все у периферійних районах області, а також у більшості приморських районів.

Така ситуація пов'язана з наявністю відповідних природних умов (наявність пасовищ на солонцюватих та засолених землях приморських районів) та суспільно-географічними особливостями території (депресивна соціально-економічна ситуація у периферійних районах).

Конярство має незначний розвиток в усіх регіонах області і фактично не впливає на загальну картину розвитку тваринництва.

Достатньо висока кількість адміністративно-територіальних одиниць Херсонщини має у структурі ВРХ збільшену частку корів. Ми вважаємо, що частка корів в структурі ВРХ є важливим показником, що дозволяє встановити ступінь орієнтації ОГН на міського споживача. В сучасних умовах низькотоварні ОГН мають, по суті, єдине джерело сталого грошового прибутку – це реалізація молока та молочних продуктів. В той же час цю велику групу (16 адміністративно-територіальних одиниць) доцільно, на наш погляд, розділити на 2 великі групи:

а) Перша група – є за своєю суттю приміська, до неї відносяться Білозерський, Генічеський, Каховський, Скадовський, Цюрупинський райони, м. Херсон та м. Каховка. Радіус реалізації молока в цих районах незначний.

б) Другу групу утворюють Бериславський, Великоолександрівський, Горностаївський, Іванівський, Нижньосірогозький, Нововоронцовський, Новотроїцький райони області. Основним споживачем молока, що виробляється в ОГН цих районів є великі підприємства харчової промисловості не тільки Херсонського регіону, але і сусідніх регіонів.

Зауважимо, що особливого розвитку набуває тваринництво в районах із сприятливими умовами для розвитку кормової бази, зростаючим попитом на продукцію тваринництва, зосередженням міського населення. Загальноновизнано, що міста розвиваються і функціонують в тісному зв'язку з оточуючою їх територією, обслуговують її потреби та знаходять

в ній різноманітне доповнення і ресурси для свого розвитку. Міста виступають як фокуси різних доцентрових процесів на прилеглих територіях. Особливо це стосується виробництва сільськогосподарської сировини для забезпечення міського населення продуктами харчування. На сучасному етапі вивчення взаємодії великих міст із навколишньою територією є одним з найбільш актуальних завдань суспільної географії.

Зважаючи на те, що ОГН є основними виробниками продукції тваринництва і, відповідно, саме вони забезпечують попит міського населення у цій продукції, доцільним, на нашу думку, є дослідження спеціалізації тваринни-

цтва, що отримало розвиток у ОГН Херсонщини в межах зон впливу міських поселень.

Перехід до ринкових відносин створив нові умови розвитку приміських зон. Разом з тим, більшість дослідників доходять висновку, що навколо міст утворюються специфічні територіально-планувальні зони впливу міст, які визначають відмінні риси всіх сфер життєдіяльності населення на даній території. Результатом міського впливу на прилеглі території в контексті розвитку агропромислового виробництва є формування й розвиток навколо великих міст азональних приміських агропромислових територіальних комплексів. Виділені зони [3] мають

Таблиця 1

**Основні показники тваринництва ОГН
в межах зон впливу міських поселень Херсонської області**

Зони впливу міських поселень	Частка площі, яку займає зона в межах регіону, у%	Частка сільського населення, що проживає в межах зони, у%	Частка в структурі утримання сільськогосподарських тварин, у%				
			великої рогатої худоби (всього)	корів	свиней	Малої рогатої худоби	Коней
I	19,9	34,85	17,9	20,7	14,0	20,9	18,1
II	20,0	14,43	14,6	15,8	11,2	12,0	18,9
III	32,5	30,27	33,5	32,7	21,3	32,9	30,2
IV	27,6	20,45	34,0	30,8	53,6	34,3	32,8

Розраховано за даними Херсонського обласного управління сільського господарства та Херсонського обласного управління статистики

Таблиця 2

**Показники спеціалізації тваринництва ОГН
в межах зон впливу міських поселень Херсонської області**

Зони впливу міських поселень	Види сільськогосподарських тварин									
	велика рогата худоба (всього)		Корови		свині		мала рогата худоба		коні	
	К _{тер}	К _{душ}	К _{тер}	К _{душ}	К _{тер}	К _{душ}	К _{тер}	К _{душ}	К _{тер}	К _{душ}
I	0,90	0,51	1,04	0,59	0,70	0,40	1,05	0,60	0,91	0,52
II	0,73	1,01	0,79	1,09	0,56	0,77	0,60	0,83	0,94	1,31
III	1,03	1,11	1,01	1,08	0,65	0,70	1,01	1,09	0,93	1,00
IV	1,23	1,66	1,12	1,51	1,94	2,62	1,24	1,68	1,19	1,61

** Розраховано за даними Херсонського обласного управління сільського господарства*

Примітка: К_{тер} - коефіцієнт територіальної локалізації галузей тваринництва; К_{душ} - коефіцієнт душової локалізації галузей тваринництва

відмінності у просторовій організації, інтенсивності взаємозв'язків між центром і периферією, характеризуються нерівномірним демографічним, виробничим навантаженням в залежності від інтенсивності та масштабів впливу міських систем розселення на прилеглі території (табл. 1).

Дослідження спеціалізації тваринництва в межах зон впливу міських поселень показало, що наявні значні відмінності і у показниках виробництва тваринницької продукції (табл. 2).

Аналіз отриманих даних дозволяє дійти висновку, що територіальна структура й спеціалізація виробництва продукції тваринництва у зонах впливу міст залежить насамперед від суспільно-географічних факторів: транспортних коридорів, ринкової кон'юнктури, наявного у міських поселеннях попиту на продукцію тваринництва тощо.

Зокрема, можна відмітити такі особливості виробництва продукції тваринництва господарствами населення в межах зон впливу міських поселень Херсонської області:

1) Особливість розвитку тваринництва у зоні максимального впливу міських поселень проявляється в переважанні спеціалізованих видів діяльності, які задовольняють попит міського населення в малотранспортабельних продуктах споживання (свіже м'ясо, молоко, яйця тощо). Саме тому показники територіальної локалізації виробництва корів та малої рогатої худоби складають 1,04 та 1,05 відповідно. Внаслідок значної концентрації населення в цій зоні показники душової локалізації усіх галузей тваринництва є найнижчими порівняно з іншими зонами. До того ж, значна концентрація населення зумовлює «дефіцит» сільськогосподарських угідь, на яких більш рентабельним стає вести виробництво, що певною мірою гарантує прибуток (наприклад, овочівництво).

2) II та III зони спеціалізуються переважно на вирощуванні великої та малої рогатої худоби, що пояснюється можливістю забезпечити ці галузі кормовою базою та незначною віддаленістю від ринків збуту.

3) Зону мінімального впливу міст Херсонської області можна, на наш погляд, вважати

спеціалізованою зоною розвитку тваринництва, оскільки показники як територіальної локалізації, так і душової локалізації усіх галузей тваринництва складають більше одиниці, а іноді в декілька разів перевищують відповідні показники в інших зонах. Така ситуація пояснюється низкою чинників:

- визначений регіон (зона IV) співпадає з регіоном з найбільш сприятливими ґрунтовими і агрокліматичними ресурсами, які визначають можливість створення відповідної кормової бази для розвитку тваринництва;

- ОГН, що зосереджені на цій території, мають товарно-виробничий характер і, по-суті, представляють собою спеціалізовані селянські господарства;

- незначна концентрація населення в IV зоні визначає досить високу забезпеченість сільськогосподарськими угіддями і можливість ведення зернового господарства, вирощування достатньої кількості кормів.

Отже, спеціалізація й інтенсивність виробництва продукції тваринництва господарствами населення характеризується сукупністю факторів, кожний з яких визначає ті або інші особливості виробництва окремих видів продукції тваринництва. До основних факторів відносимо: 1) віддаленість від головного міста; 2) природні й агрокліматичні умови і ресурси. Внаслідок дії зазначених факторів формується досить мозаїчна картина особливостей розвитку тваринництва ОГН. Разом з тим, домінуючою умовою, на наш погляд, є віддаленість виробництва продукції окремих галузей тваринництва від міських поселень як фокусів розселення населення в регіоні.

Складність ведення ОГН полягає в низькому рівні їх технічного забезпечення, що призводить до значних затрат праці. В рослинництві і тваринництві практично єдиним видом ресурсів є праця членів сім'ї. Для зменшення затрат ручної праці у господарствах населення необхідно зміцнювати їх матеріально-технічну базу, а саме розширити випуск на підприємствах малогабаритної техніки та устаткування для виробництва та переробки сільськогосподарської продукції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Саблук П.Т. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 5) / П.Т. Саблук – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 647 с.
2. Прокопа І.В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку / І.В. Прокопа, Т.В. Беркута. – К. : Інститут економіки та прогнозування НАН України. – 2011. – 240 с.
3. Мальчикова Д.С. Соціально-економічні та

екологічні аспекти організації території в межах зон впливу міських систем розселення Херсонської області // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук. праць. В 4-х т. – К.: ВГЛ «Обрій», 2004. – Т. 2. – С. 350-352.

4. Яворська Т.І. Трансформація особистих селянських господарств у підприємницькі структури / Т.І. Яворська, І.Б. Франчук // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – № 3(27). – С. 48-52.

UDC 911.373.53(477)

Malchykova D.S.
Doctor of Sciences (Geography Studies),
Associate Professor (Docent),
Head of the Department of Social and Economic Geography
Kherson State University

TERRITORIAL PLANNING FOR UKRAINIAN RURAL REGIONS: METHODOLOGICAL APPROACHES , PROBLEMS AND PROSPECTS

In article specific line to rural areas as object of geoplanning are determined, problems and restrictions, which complicate the process of the rural areas planning are revealed in context further theoretical, methodological and methodical development bases of geoplanning to rural areas.

Key words: *rural areas, territorial planning, social and geographical research, Ukraine.*

Мальчикова Д.С. Територіальне планування українських сільських районів: методологічні підходи, проблеми та перспективи

В статті визначено специфічні особливості сільських територій як об'єкта геопланування. Проблеми та обмеження, які ускладнюють процес планування сільських територій, розкриті в контексті подальшого теоретичного, методологічного та методичного розвитку на основі геопланування сільських територій.

Ключові слова: *сільські території, територіальне планування, соціально-географічне дослідження, Україна.*

Мальчикова Д.С. Территориальное планирование украинских сельских районов: методологические подходы, проблемы и перспективы

В статье определены специфические особенности сельских территорий как объекта геопланирования. Проблемы и ограничения, которые усложняют процесс планирования сельских территорий, раскрыты в контексте дальнейшего теоретического, методологического и методического развития на основе геопланирования сельских территорий.

Ключевые слова: *сельские территории, территориальное планирование, социально-географическое исследование, Украина.*

Under the influence of independence and transforming models and concepts of social development, modern stage of social growth in Ukraine has implicated global and multiple changes in all social, economical and territorial processes in the country. Nationwide recreation of long-termed agricultural and territorial programs caused the renovation of territorial planning too. The leading role in this process played the acceptance of a number of legislative acts [1-3], such as: Act of Ukraine "On town building activity adjustments", Act of Ukraine "On general scheme of territorial planning in Ukraine", Act of Ukraine "On eco-net of Ukraine" etc.

As V. Nudelman underlines, works in the sphere of territorial planning play the leading role in defining the aims and region development fore-

casting, because they (in contrast to the sphere forecasting) are directed onto meeting needs of a person, who lives in certain social, natural, infrastructural environment. He presents [4] common components of territorial planning papers, which, taking into account conditions of human development, include:

- Explaining of the most effective territorial division between production, housing and communal building, natural landscapes;
- Definition of their using mode;
- Description of settlement system and separate communities development;
- Describing of engineering and transport infrastructure settings;
- Denoting the problem territories and meshes, which have a potential for explosive growth on European and global level;

• Connecting of territorial interests of the country, society and business.

It should be underlined, that from the point of common methodology view these components (aims) are essential during the planning of rural territories, as far as the rural areas (RA) and rural population have specific demands as objects of geoplanning. It should be emphasized, that these demands have not the anthropocentric character – that is the growth of material extend (e.g. increasing of agricultural production capacity), but needs in formation of new conditions in life-sustaining activities and quality of human socium in RA at all.

Papers on territorial planning could be considered as an origin for the whole system of social and

economical forecasting and region development programming. Basing on the complex valuation of territory as an aerial of specific connection and relations of social needs, resort opportunities, ecological, engineering and technical, sanitarian and other legislative qualifications, these researches have as a target the formation of recommendations according to the backgrounds and main aims for providing necessary characteristics, scales and conditions of land use.

In consequence of changes during 1990-s, rural areas of Ukraine have experienced numerous transformations – institutional, social and economical, mental etc. As a result, instead of getting more homogeneous (that is smoothing of social and economical contrasts), RA become more vari-

Table 1

All agricultural lands belong to administrative and territorial units on 01.01.2013

Administrative units	Number of land owners and users	The total land area, th. he	Agricultural lands, th. ha	Average size of land use, ha	Share of agricultural land, %	Share of arable land, %
Crimea	815106	2608,1	1858,5	3,2	71,3	67,9
Oblasts: Vinnytsia	1368288	2649,2	2067,3	1,9	78,0	83,7
Volyn	754958	2014,4	1086,0	2,7	53,9	62,2
Dnipropetrovsk	1370398	3192,3	2581,6	2,3	80,9	82,3
Donetsk	1762157	2651,7	2096,8	1,5	79,1	79,0
Zhytomyr	1018483	2982,7	1608,5	2,9	53,9	65,9
Transcarpathian	687647	1275,3	471,9	1,9	37,0	42,5
Zaporizhia	968853	2718,3	2305,2	2,8	84,8	82,7
Ivano-Frankivsk	1009013	1392,7	647,7	1,4	46,5	57,5
Kiev	1333120	2812,1	1801,8	2,1	64,1	75,7
Kirovohrad	767276	2458,8	2090,0	3,2	85,0	84,3
Lugansk	1212401	2668,3	1959,0	2,2	73,4	67,1
Lviv	1350011	2183,1	1297,3	1,6	59,4	61,5
Mikolayiv	682508	2458,5	2058,9	3,6	83,7	82,5
Odessa	1091114	3331,3	2662,1	3,1	79,9	77,7
Poltava	799181	2875,0	2236,8	3,6	77,8	79,1
Rivne	685050	2005,1	969,3	2,9	48,3	67,0
Sumy	921561	2383,2	1744,3	2,6	73,2	70,8
Ternopil	912491	1382,4	1077,9	1,5	78,0	78,7
Kharkiv	1365954	3141,8	2479,8	2,3	78,9	77,5
Kherson	634517	2846,1	2033,4	4,5	71,4	87,4
Khmelnysky	1042013	2062,9	1605,8	2,0	77,8	78,1
Cherkasy	721191	2091,6	1488,5	2,9	71,2	85,4
Chernivtsi	716662	809,6	484,0	1,1	59,8	69,5
Chernihiv	946258	3190,3	2147,3	3,4	67,3	64,1
c. Kyiv	67784	83,6	5,9	1,2	7,1	20,3
c. Sevastopol	86603	86,4	27,9	1,0	32,3	39,4
Ukraine	25090598	60354,8	42893,5	2,4	71,1	75,6

ous and differentiate in all aspects of development. Such a differentiation gives new opportunities for development, but, at the same time, demands new approaches in planning and managing of RA.

Integral geographical vision of RA allows outlining it as multifunctional social landscape complexes, which were formed basing on the relation between natural, social and economical components, which are characterized by location, outside the urbanized territories, and specific features (number, population density, types of economical activities). RA as a polystructural, systematic, multifunctional formation is not just a simple summary of separate elements and subsystems, because during cooperation these subsystems assume the features of emergency. That is why RA geoplanning needs the developing of separate methodological approaches, while the componentwise planning of such complex social and geographical object is not able to satisfy social demands.

It is considered, that despite of the numerous works of geographers (D. Bogorad, V. Nudelman, Y. Paleha and others) in the sphere of regional planning, geographical aspects of territorial planning, especially on the meso- and micro- levels, are presented insufficiently, that is closely related to RA. This thesis can be explained by specific features, functions and factors of RA development [5] and allows defining the following characteristics of RA in Ukraine as an object of planning:

1) RA in Ukraine have actually continental character on the most of Ukrainian territory – only agricultural lands in Ukraine (without forest fund) occupy more than 70% of its territory, reaching in some regions 85% (table 1). Dispersal character of settlements caused the dispersal character of RA prosperity by the objects of industrial, social, transporting, engineering infrastructure etc. This causes additional expenses during land use, that are connected with creation of large transporting, engineering and other communications, managing complexity, communication etc.

2) Rurality, “dependence on landscape” of RA – differentiation of RA is the instance of landscape differentiation on macro-, meso- and micro levels. Executing the number of functions (economical, social, environmental forming, resort, managing etc.), RA have numerous differentiations in spatial and social managing, which are connected with land use as means of production and subject

of labor. In consequence of wide-spread land use (table 1) the landscape characteristics and qualifications (orographical conditions, river net and other) have the priority while projecting schemes and projection documentation of land management in RA.

3) Dualistic character of RA development according to the “conservative – dynamic” principle. Speaking globally, the agricultural activity is the most conservative: lands, which are available for agricultural use, traditionally become a “base” of agricultural invasion, when types of agricultural activities are limited by soil and agro climatic conditions.

In addition to this, agricultural and landscapes are experiencing average changes, while agricultural specialization inside one leading activity – agricultural – may be basically changed even inside certain soil and agricultural and climatic qualifications under the influence of conjunctural changes, specific of social and geographical location, situation on the regional market of agricultural productions etc. Such a production variety causes, from the other hand, multificteness of esthetic, and landscape characteristics of rural sightseeing.

It should be emphasized that urban environment (that is commonly characterized as more dynamic), due to the prevailing of technological elements, appears to be more unitized and sustainable in comparison with RA. Besides, specialization of industries also has more features of conservatism, than specialization of agricultural production even on the microregional (rayon) level.

4) Having relatively unvaried structure (mainly landscape, but social and economical, infrastructural too), RA differ topologically on every level – from microlevel (e.g. the territory of separate country) to macrolevel (the territory of oblasts, natural and house holdings regions, country at all). This thesis explains the unique character of every location and individuality of living conditions in RA. In accordance to this, the specific approaches of planning in agricultural and landscape managing and social and economical structure of RA are needed.

5) Agricultural activity (as a main type of activity) is based on biological cycles and demands certain characteristics of agricultural and climatic potential, typical and sorted oppor-

tunities of the natural region and others. But it should be mentioned that most types of activity in RA are in close dependence from natural and ecological conditions of the territory. Environment is an inherent element of RA, that is why the following of the ecological safety rules in the region, location, certain landscape, ecology of agricultural activity is the basis for creation of social image and ecological stability of territorial community that lives in RA.

In RA there is a certain limitation of labor spheres (mainly it is rural and semirural spheres of agricultural activity) and much less sizes of rural settlements in comparison with the urban ones, that causes the lower level of infrastructural prosperity. In settlements there is often only one enterprise – agricultural, that is why the creation of positive social and psychological climate, taking into account local traditions, demands and moods of RA population, members of their families is of greater importance than in cities. In villages there are more senior citizens (33,5% in comparison with 23,8% in cities), which need social protection. In addition to this, economical effectiveness of agrarian production in RA is lower than in other spheres of industry. It is doted and the result is mostly prolonged in time and has a great stage of risk. All these points cause the specific in social and economical territorial structure planning and town building activity in rural regions.

So, nowadays it is available to speak about changes in theoretical and methodological principles of territorial and regional geoplanning, that have specific features of development, territorial management etc.

From the position of present day, the main task of territorial planning (geoplanning) is to support the spatial variety of land (that is an important resource of civilization), and geoplanning, in common understanding, is presented as a concrete activity of environmental formation on certain sized territories. Geoplanning activity is directed onto opposition to landscape unification, supporting the cultural and ethnic variety of a territory. From the position of certain regions planning, which was understood as a mechanism of governmental submission in totalitarian system, nowadays the territorial planning begins gaining the oppositional character to the interests of economical and politi-

cal structures. Protection aspects of variety and originality are prevailing. Modern scientists agree that the perspectives of territorial planning are in adaptive reaction to factual changing of environment during the time.

In spite of the growing attention to the problems of territorial planning, last decade in Ukraine is characterized by decreasing of territorial management on every level. It is considered that its main reasons are:

- Negative attitude to the planning at all, that in connection with administrative and command system of management in Ukraine oppresses managers' initiative;
- Complexness of planning. Mostly, as a result of ignoring the managing and economical mechanisms, scientific principles of planning in the conditions of private ownership of lands and liberalization of economical activity;
- Attention of government only on the problems of macroeconomic: economic sovereignty, legal environment of business, own currency, form of ownership changing etc. Despite of this, the question of subregional economical autonomy was not raised;
- Shortage of experience in territorial planning in market conditions.

So, RA geoplanning has a number of specific features that are caused by the necessity of complex valuation of a large sum of factors. In addition to this, it should be emphasized, that opportunities of RA geoplanning are limited by a number of objective and subjective reasons. Among the most objective are [6]:

1) Indefiniteness of market environment. It is impossible to eliminate the indefiniteness, because it would mean the elimination of the market with its variety of interests and actions of market subjects, which are not the same.

2) Planning expenses. Additional expenses are needed for subdivision managing, new stuff hiring, researching of time wasting. As a rule of expense effectiveness defining any rule may be used: additional expenses have to be used only if they will cause an additional positive effect. Minimal expenses for planning are the ones that provide self-containment of social community existence in the conditions of ecological safety maintenance, while any other additional expenses have to provide the development of the territory. The com-

plexity during defining of optimal expenses is that using only quantitative methods it is impossible to find gainings from planning. The effect of planning activity may be defined only by experienced manager, using qualitative (objective) and subjective methods of valuation.

3) Scales of geoplanning activity. Huge territories (operational territorial units of planning) have advances during planning process, as there are more financial opportunities, high qualified stuff and opportunity for hiring specialists from different scientific spheres. But, in spite of the difficulties in planning of small territories, they need it more than huge ones.

The second group of reasons includes subjective barriers for effective planning:

1) The priority on short-termed tasks and interests over long-termed ones. There are always a lot of urgent tasks, which should be solved in extremely short time. But urgent – is not always the most important: as a rule, the most important is the defining of the activity direction, its main targets, long-termed tasks. That is why territorial manager has to train the skill of priority making.

2) Unskilled managers and specialists in territorial planning, especially of rural territories.

3) The personal nature of a specialist in the sphere of planning – planner, that differs from

manager's one. Planners are well skilled in planning, and, in comparison with managers, prefer theoretical approaches to the problems. They often experience the shortage of practical approaches and realistic valuation of situation. That is why the connection between specialists of different scientific and applied spheres is necessary.

REFERENCES:

1. Про Генеральну схему планування території України: Закон України від 7 лютого 2002. №3059-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №30. – Р. 204.
2. Про екологічну мережу України: Закон України від 24 черв. 2004 р. № 1864-IV // Законодавство України про екологію / уклад. О.М. Роїна. – К., 2007. – Р. 52–62.
3. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 року N 3038-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 34. – Р. 343.
4. Нудельман В. Деякі проблемні питання вдосконалення інституційних засад здійснення регіональної політики в Україні / Volodymir Nudelman/ Data access mode - http://www.municipal.gov.ua/data/loads/nudelman_2007.doc
5. Мальчикова Д.С. Суспільно-географічний аналіз функцій сільської місцевості // Часопис соціально-економічної географії. – 2009. – Вип. 6 (1). – Р. 49-54.
6. Білоконь Ю.М. Регіональне планування (теорія і практика) / За ред. І.О.Фоміна. – К.: Логос, 2003. – 246 р.

УДК 371.3:911.3:33; 911.3:30(100)

Нападовська Г.Ю.
асистент кафедри соціально-економічної географії
Херсонський державний університет

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ В КУРСІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ СВІТУ

У процесі написання статті розкрита сутність інтерактивних технологій навчання, обґрунтовані методична доцільність, особливості застосування інтерактивних технологій, описані методичні рекомендації застосування інтерактивних технологій в курсі регіональної економічної і соціальної географії світу.

Ключові слова: *інтерактивна технологія, проєктивні технології, модернізація навчання, методична доцільність, методичні особливості.*

Нападовская А.Ю. Использование интерактивных технологий обучения в курсе Региональная экономическая и социальная география мира

В процессе написания статьи раскрыта сущность интерактивных технологий обучения, обоснованные методическая целесообразность, особенности применения интерактивных технологий, описаны методические рекомендации применения интерактивных технологий в курсе региональной экономической и социальной географии мира.

Ключевые слова: *интерактивная технология, проективные технологии, модернизация обучения, методическая целесообразность, методические особенности.*

Napadovska H.Yu. Using of interactive learning technologies in the course of Regional Economic and Social Geography of the world

In the process of writing the article we revealed the essence of interactive learning technologies reasonable methodological feasibility, especially the use of interactive technologies, described methodical recommendations of use the interactive technologies in the course of regional economic and social geography of the world.

Key words: *interactive learning technologies, projective technologies, methodological appropriateness and methodological features.*

Постановка проблеми. У системі вищої освіти в наш час відбуваються істотні зміни, мета яких полягає в реформуванні навчального процесу шляхом поєднання як традиційних, так і нетрадиційних, тобто інтерактивних технологій навчання. Інтерактивне навчання у вищій школі передбачає докорінну зміну методичних стереотипів, які сформувалися у викладачів та сприяє підвищенню навчально-пізнавальної діяльності студентів [5].

Саме використання такого підходу є одним з найважливіших принципів організації навчально-виховного процесу. Впровадження інтерактивних методик у викладання фахових дисциплін дає змогу докорінно змінити ставлення до об'єкта навчання, перетворивши його на суб'єкт. Студент стає співавтором лекції, семінарського заняття тощо. Підхід до

учня, який знаходиться у центрі процесу навчання, ґрунтується на повазі до його думки, на спонуканні до активності, на заохоченні до творчості.

Інтерактивне навчання у вищій школі передбачає докорінну зміну методичних стереотипів, які сформувалися у викладачів та сприяє підвищенню навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Аналіз публікацій та досліджень. Питанням впровадження інтерактивних технологій навчання займаються як вітчизняні вчені, так і закордонні. Дослідження проведені Національним тренінговим центром (США, штат Меріленд) показують, що інтерактивне навчання дозволяє різко збільшити відсоток засвоєння матеріалу, оскільки впливає не лише на свідомість учня-студента, а й на його почуття, волю.

Активно досліджують інтерактивне навчання українські вчені О. Пометун та Л. Пироженко [3]. В останні десятиліття в нашій країні і за кордоном проблему впровадження інтерактивних технологій досліджують: Т.Е. Коннікова, А.В. Мудрик, В.А. Отрут, Д.І. Фельдштейн, Б.Л. Кричевський та ін.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає в розкритті методичних особливостей застосування інтерактивних технологій навчання в курсі регіональна економічна і соціальна географія світу. Відповідно до мети були поставлені завдання: а) обґрунтувати методичну доцільність застосування інтерактивних технологій; б) розробити методичні рекомендації до проведення практичного заняття з дисципліни регіональна соціальна і економічна географія світу з використанням інтерактивних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Інтерактивне навчання* – це навчання, яке відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників навчального процесу. Методична особливість інтерактивних технологій полягає в такому структуруванні змісту і форми, яке б викликало зацікавлення у студентів, сприяло їхньому оптимальному розвитку й вихованню. Порівняно із звичайним заняттям, заняття з використанням інтерактивних технологій стимулює пізнавальну самостійність, творчу ініціативу студентів [4].

Регіональна соціальна і економічна географія світу є однією з галузей географічної науки, головне завдання якої полягає в обґрунтуванні шляхів удосконалення територіальної (просторової) організації суспільства: особливостей формування територіально-виробничих комплексів у конкретних природних і соціально-економічних умовах; основних напрямів вирівнювання соціальних відмінностей у регіонах світу. Не менш важливим є світоглядне та загальноосвітнє значення регіональної економічної і соціальної географії світу. Як навчальна дисципліна, вона дає науково обґрунтоване уявлення про характер взаємодії суспільства й природи, про форми і тенденції розвитку територіальної організації суспільства у значних територіальних масивах країн – регіонах. Даний курс насичений різноманітною за змістом інформацією. Він вивчає

як фізичні особливості регіону, так і соціально-економічні аспекти. Використання інтерактивних технологій дозволяє охопити якомога більше інформації, розширити спектр джерел інформації, спонукає студентів до активної пізнавальної діяльності.

У курсі регіональної соціальної і економічної географії світу впровадження інтерактивних технологій буде доцільним під час вивчення будь-якої теми. На нашу думку, в курсі регіональної соціальної і економічної географії доцільно використовувати такі методи інтерактивного навчання: ігрові методи навчання – імітаційний тренінг, ігрове проектування, дидактична гра, імітаційно-рольова гра; неігрові методи навчання – аналіз конкретних ситуацій, рішення ситуаційних завдань, колективна розумова діяльність; методи колективно-групового навчання – обговорення проблеми в загальному колі, метод мікрофон, мозковий штурм, вирішення проблем, метод проектів, метод конференції; дискусійні методи – дебати, дискусія в стилі телевізійного ток-шоу.

Наприклад, під час узагальнюючого практичного заняття з теми: «Північна Європа», використовуючи головним чином метод конференції (студенти готують міні-доповіді з презентаціями, кожен вибирає окремий аспект даного регіону та дає детальний опис), в процесі представлення доповіді може виникнути жваве обговорення, тобто використання елементів інтерактивних дискусійних методів навчання, а наприкінці заняття для закріплення знань можна використати метод мікрофон, таким чином надавши можливість висловитися кожному та підсумувати все вище сказане.

Наприклад, під час вивчення столиць країн світу та задачі номенклатурних назв доцільно використати інтерактивний метод навчаючись-учусь. Він дає змогу взяти участь у передачі своїх знань одногрупникам, вивчити на парі нові номенклатурні назви, а також викликає певні питання й підвищує інтерес до навчання.

Цікавою інтерактивною вправою є вправа «вирішення проблеми». Вирішувати проблему учні можуть як в групі, так і індивідуально. Наприклад, вивчаючи міжнародні асоціації і союзи, запропонувати створити власну асоці-

ацію, за тим принципом, який буде важливим для студента. Результат роботи представити за допомогою методу ПРЕС. Цей метод дає можливість кожному студенту індивідуально посісти і чітко аргументувати свою позицію з обговорюваного питання, висловити свою думку у виразній і стислій формі, вчить студентів переконувати інших.

Варто зазначити, що жоден з інтерактивних методів не буде використовуватися під час заняття у чистому вигляді. Такі методи як: мікрофон, мозковий штурм можуть поєднуватися з будь-якими іншими методами [2].

Розглянемо детальніше використання інтерактивних методів навчання на прикладі побудови інтерактивного практичного заняття з курсу регіональна економічна і соціальна географія світу на тему: «ЕГХ Західної Європи». Перевагою інтерактивних занять є використання активних методів навчання, а саме ми будемо будувати головним чином заняття на основі такого інтерактивного методу як метод проектів, метод мозкового штурму та метод мікрофон. Дане заняття може бути призначено як для групової, так і для індивідуальної роботи. Виконуючи завдання за допомогою новітніх методів, студент вчиться критично мислити, вирішувати складні проблеми, зважувати альтернативні думки, самостійно ухвалювати продумані рішення та реалізовувати їх. Приступаючи до створення проекту, студенти готують цікаві повідомлення про регіон Західна Європа; формулюють цікаві завдання; складають план роботи та список використаних джерел. Основну мету даного проекту вбачають в підготовці студентів до самостійного засвоєння матеріалу, формування і розвитку вміння вести пошукову і дослідницьку роботу, обробляти, зберігати текстову і графічну інформацію, аналізувати її, передавати, порівнювати і на основі порівняння синтезувати нову інформацію.

В ході розповіді про Західну Європу під час лекції у студентів формуються перші уявлення про регіон. Викладач прагне з перших хвилин викликати у студентів інтерес до теми, що вивчається. Для цього використовують відео-фрагменти, фото, комп'ютерні презентації, разом з тим наголошують на загадковості та унікальності його природи, особливостях роз-

витку господарства та описують демографічну ситуацію. Перед студентами ставлять завдання зібрати якомога більше відомостей про природно-ресурсний потенціал та соціально-економічну ситуацію даного регіону. А саме: енциклопедичні статті, малюнки, географічні карти, відео-фрагменти, фотографії. Результат роботи може бути оформлений у будь-якому вигляді: демонстрація відеофільму, наукова доповідь, прес-конференція, реклама, газета, комп'ютерна презентація тощо.

Студенти формують команду, розподіляють ролі, вивчають завдання, спільно складають з викладачем план роботи. Кожен учасник з членами своєї команди, відповідно до своєї ролі, збирає необхідні матеріали: суспільні географи описують загальні відомості про регіон, його економіко-географічне положення, позитивні та негативні наслідки економіко-географічного положення для регіону; фізичні географи збирають матеріали про природні умови і ресурси регіону; демографи обґрунтовують демографічну ситуацію регіону, економічні географи дають характеристику господарству регіону; менеджери з туризму описують туристично-рекреаційний потенціал регіону.

Під час роботи над проектами надаються консультації, допомога в пошуках інформаційних ресурсів. При оцінюванні змісту форм презентацій враховують в цілому групову роботу та підводяться підсумки роботи в команді.

Діяльність викладача в умовах інтерактивного навчання набуває нових функцій. Зокрема, це здійснення оперативного керування індивідуальною діяльністю всіх студентів групи; своєчасна оцінка труднощів кожного студента при розв'язуванні пізнавальних задач і надання їм необхідної допомоги; врахування специфічного характеру помилок, що їх допускають студенти [1].

Висновки. Інтерактивні методи навчання в курсі регіональної соціальної і економічної географії світу мають широкий спектр використання, тому їх впровадження буде доцільним під час вивчення будь-якої теми. На нашу думку, в даному курсі доцільно використовувати такі методи інтерактивного навчання: ігрові методи навчання – імітаційний тренінг, ігрове проектування, дидактична гра, неігрові методи навчання – аналіз конкретних ситуа-

цій, колективна розумова діяльність; методи колективно-групового навчання – обговорення проблеми в загальному колі, метод мікрофон, мозковий штурм, вирішення проблем, метод проектів, метод конференції; дискусійні методи – дебати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буйницька О.П. Інформаційні технології та технічні засоби навчання / О.П. Буйницька. – К.: Освіта, 2012. – 205 с.
2. Комар О.А. Інтерактивні технології у ВНЗ /

О.А. Комар. – Умань: ДПУ імені П. Тичини, 2004. – С. 35.

3. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: Освіта, 2002. – 136 с.

4. П'ятакова Г.П. Сучасні педагогічні технології та методика їх застосування у вищій школі Електронний ресурс / Г.П. П'яткова, Н.М. Заячківська // Інтерактивні методики. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 55 с. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_others/pedtehnol1.htm

5. Тверезовська Н.Т. Інтерактивні інноваційні технології у системі вищої освіти / Н.Т. Тверезовська. – К.: Наукове знання, 2009. – С. 57.

УДК 911.3

Омельченко Н.В.
асистент кафедри соціально-економічної географії
Херсонський державний університет

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПЕРЕБІГУ УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Дана стаття присвячена короткому аналізу історико-географічних передумов урбанізації на території Херсонської області. Показані основні чинники, що впливали на розвиток урбанізаційних процесів в Херсонській області. Виявлено важливий вплив природно-географічного та соціально-економічного чинників на розвиток урбанізації.

Ключові слова: урбанізація, історичний аналіз, місто, село, Херсонська область.

Омельченко Н.В. Историко-географические предпосылки протекания урбанизационных процессов в Херсонской области

Данная статья посвящена краткому анализу историко-географических предпосылок урбанизации на территории Херсонской области. Показаны основные факторы, которые влияли на развитие урбанизационных процессов в Херсонской области. Выявлено важное влияние природно-географического и социально-экономического факторов на развитие урбанизации.

Ключевые слова: урбанизация, исторический анализ, город, село, Херсонская область.

Omelchenko N.V. Historical and geographical background of urbanization processes in the Kherson region

This article is devoted to a brief analysis of historical and geographical preconditions urbanization in Kherson region. Are shown the main factors which influenced the development of the urbanization process in the Kherson region. Revealed important influence natural geographical and socio-economic factors on the development of urbanization.

Key words: urbanization, historical analysis, city, village, Kherson region.

Постановка проблеми. Вивчення феномена урбанізації за визначенням передбачає звернення до історії безпосередньо населених пунктів, які мали офіційний статус міста, і навіть не тільки всієї сукупності міських поселень, а й села [3].

Історичний аналіз необхідний для розуміння сучасних урбаністичних процесів і передбачення тенденцій їх розвитку. Нехтування цим аналізом теоретично і практично роззброює дослідника. При проектуванні міст і систем розселення зараз сильно зростає роль евристичних підходів: творча інтуїція, заснована на розумінні суті проблеми, вміння залучити потрібний аналог часто дають більше, ніж найбільш копійки розрахунки. Для сучасних аналітичних і перспективних розробок важливо знати економіко-географічний досвід міст: як створювалися міста, як складалося і змінювалося їх економіко-географічне положення, як формувалися смуги, зони, згустки

інтенсивної урбанізації. Знання минулого дозволяє краще передбачити тенденції, структуру, параметри майбутнього [4].

Міста як економічні й інституційні ядра у певному географічному ареалі виникають там і тоді, де для цього з'являються відповідні сприятливі умови: природно-кліматичні, ресурсно-демографічні, культурно-релігійні та інші. Інакше кажучи, для появи міста потрібний відповідний рельєф місцевості, близькість водної артерії, певний мінімум працездатного населення, якісь важелі економічного примусу, наявність об'єднуючих символів [3].

Тому важливо звернути увагу саме на найбільш значущі чинники впливу, без врахування яких зростання ролі міських поселень, поширення міського образу життя та інших складових урбанізації на Півдні, а зокрема в Херсонській області, залишаться малозрозумілими.

Аналіз публікацій та досліджень. Дослідження будь-яких об'єктів та процесів перед-

бачає, перш за все, осмислення історичного підґрунтя. Фундаторами вже на сьогоднішній день визнаного усіма напряму геоурбаністика, можна вважати таких науковців як Блажко Н.І., Заставний Ф.Д., Коваленко П.С., Лаппо Г.М., Мохначук С.С., Перцик Є.Н., Пістун М.Д. та ін., проте проблемою саме історичної урбаністики займалися та займаються науковці-історики такі як Константінова В.М., Тронько П.Т. та ін.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження історичних аспектів урбанізації на території Херсонської області та виявлення основних чинників, що впливають на розвиток урбанізаційних процесів в Херсонській області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Великою мірою визначали хід історичного розвитку – природні умови. Вплив природно-географічного чинника на урбанізаційні процеси є досить значним, зокрема, мається на увазі вплив на формування самої мережі міських поселень; на можливості комунікації як у межах самої цієї мережі, так і в «системі координат» «село-місто»; на принципи облаштування «міського простору» – від планування забудови населених пунктів до характеристик будівельних матеріалів, з яких зводились споруди; на рівень привабливості і Південної України в цілому, і безпосередньо її міських поселень для переселенців з інших регіонів і країн; на добробут населення, його господарську діяльність і на спеціалізацію окремих міських поселень; на формування особливостей ментальностей, звичаїв і традицій [3].

Херсонська область розташована на півдні України, в межах Причорноморської низовини, в степовій зоні, по обох берегах нижньої течії Дніпра. Вона омивається Чорним і Азовським морями, а також Сивашем (Гнилим морем). Для правобережжя області характерні балки, для лівобережжя – неглибокі і замкнуті зниження (поди). Сім піщаних арен між Каховкою і Кінбурнською косою займають близько 200 тис. гектарів.

Вддовж морського узбережжя є піщані острови, півострови й коси, найбільшими з яких є Джарилгацький острів, півострів Єгорлицький Кут, Тендрівська коса. В сушу врізаються Дніпровський лиман і Тендрівська,

Каргинська, Каланчацька, Перекопська та інші затоки [2].

З корисних копалин на території області є цементні й цегляно-черепичні глини, що поширені в Білозерському, Генічеському, Каланчацькому районах, мергель (залягає поблизу Берислава, Каховки, села Калінінського Великоолександрівського району), вапняк (у Великоолександрівському, Високопільському та Бериславському районах), будівельний пісок (у Білозерському районі), сіль (на території Голопристанського, та Генічеського районів), торф (у Голопристанському районі).

Клімат області помірно континентальний, посушливий. Влітку сюди надходять повітряні маси з Північної Африки, Малої Азії й Балканського півострова, взимку – маси арктичного повітря, що спричиняють ранні осінні й пізні весняні заморозки [2].

Зрозуміло, що сприятливі природні умови на території Херсонської області стали поштовхом для виникнення перших поселень, що ведуть свій відлік, починаючи з часів пізнього палеоліту (20-12 тис. років тому).

Однак, на розвиток сучасної території вплинув не тільки природний фактор, але і місцеве населення, кочові племена, що здійснювали загарбницькі дії в межах даної території, іноземні колоністи, що заселяли Південь України, водночас стримуючи переселення в цю місцевість селян-утікачів, в цілому політика держави, в складі якої знаходився південноукраїнський регіон.

Потужним чинником і економічного розвитку, і урбанізаційних процесів було заселення південноукраїнського регіону. Скасування кріпацтва відкрило нову сторінку в історії заселення Південної України. Втрата в результаті реформи селянством імперії помітної частини надільних земель, подальше скорочення земельних наділів внаслідок природного приросту населення, зростання повинностей, платежів та орендної плати (що нерідко перевищувало прибутки), доведене до крайності розорювання земель, зниження оплати праці штовхали селянство інших регіонів Російської імперії до переселення на Південь. Адже в регіоні відчувалася гостра нестача робочих рук, і він вважався «багатоземельним» у порівнянні з основними регі-

онами виходу мігрантів (Лівобережною та Правобережною Україною, Центральним Чорноземним районом) [3]. Тому ще в дореформений період поміщики використовували працю наймитів. Це були переважно зубожілі селяни з північних губерній України, яких злидні гнали на заробітки. Близькість до Південної України була одним із чинників, що обумовили саме таку географію основних регіонів виходу переселенців.

У зв'язку з цим, в краї зростали нові міста й містечка. Так, напередодні реформи 1861 року в Олешках мешкало 6,5 тис., Бериславі – 6,6 тис. чоловік. Тут виникло чимало невеликих підприємств, головним чином для переробки сільськогосподарської сировини [2].

З часом херсонські степи стали «золотим дном», хлібним краєм. В останній чверті XIX ст. Херсонська губернія посідала перше місце серед губерній Новоросії по освоєнню земель [2].

Лише в кінці XIX ст. Україна стикнулася з таким феноменом як урбанізація, на що вплинули домінуючі уявлення про Україну як «простір села», а також примітивізований погляд на урбанізацію як явище пануючої влади та науковців української діаспори.

XX ст. як для Херсонщини, так і для всієї держави, ознаменувалося значними історичними подіями. Революційні та військові дії нанесли свій відбиток на формування сучасної території області та свідомості суспільства.

Післявоєнний період у житті трудящих характеризується широким розмахом житлово-комунального і соціально-культурного будівництва. Економіка Херсонщини була важливою частиною загального народногосподарського комплексу країни. Її заводи і фабрики були тісно зв'язані з багатьма підприємствами інших економічних районів СРСР.

У цей час на карті області з'явилися нові міста і селища: Нова Каховка, Біла Криниця, Кар'єрне, Мирне, Партизани та багато інших. Розширюється водопровідна й каналізаційна мережа, збільшується кількість механічних пралень і бань, готелів і перукарень, удосконалюється міський транспорт. На початку 50-х років тільки в Херсоні, Бериславі, Каховці й Генічеську діяли невеличкі міські водопр-

води загальною протяжністю 31,1 км. У 1971 водопровід мали вже шість міст, водопровідна мережа перевищила 435 км. З 1956 року почалася газифікація міст і сіл Херсонщини. Після 1963 року в зв'язку з надходженням природного щобелинського газу можливості для газифікації населених пунктів області збільшилися. Загальна протяжність газопровідної лінії у 1971 році досягла 70 кілометрів.

У зв'язку з будівництвом Каховської ГЕС і утворенням Каховського водосховища у порівняно короткі строки при великій матеріальній допомозі держави відбулося зселення понад 20 населених пунктів з низовинної місцевості на більш підвищену [2].

У Херсонській області, яка не належить до гіперіндустріальних регіонів України, частка міського населення за післявоєнний період в цілому зросла з 40,3% до 61,5% і ця тенденція зберігається [1].

Висновки. Цілком зрозуміло, що розглянутими історичними умовами далеко не обмежується той широкий спектр чинників, які так чи інакше відображалися на трансформаціях мережі міських поселень Південної України, на економічному, соціальному та культурному аспектах урбанізаційних процесів у регіоні, на специфіці його міського населення тощо [3].

Отже, місто як структуроутворюючий елемент суспільства і той каркас, який підтримує його життєздатність, потребує кардинальної зміни дослідницьких парадигм і методологічних підходів. Уведення його у контекст історичної локалістики дасть змогу відповісти на чимало запитань, які досі не дістали задовільного вирішення.

Херсонщина має досить насичену історією формування території та розвитку урбанізаційних процесів. Вплив багатьох чинників зумовив сучасний урбанізаційний стан даної області. Тому подальші дослідження урбанізації, відповідно до регіональної специфіки і масштабів розвитку різних форм міських поселень, з акцентом на сучасних трансформаціях та історії освоєння даного регіону дасть змогу всебічно розглянути його сутність, зрозуміти тенденції, а також значно оптимізувати територіальне управління розвитку міських поселень і міського середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Географія Херсонщини : навч. посібник / [Пилипенко І. О., Мальчикова Д. С., Єрмакова С. Л., Руденко М. М. та ін.]. – Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2007. – 221 с.
2. Історія міст і сіл Української РСР : в 26-ти т. / Ін-т історії АН УРСР ; редкол.: Тронько П. Т. (голова) [та ін.]. – Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967–1974. [Т. 21] : Херсонська область / редкол.: О. Є. Касьяненко (голова) [та ін.]. – 1972. – 686 с.
3. Константінова Вікторія Миколаївна. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861-1904 роки): монографія / Вікторія Константінова; наук. ред. А. В. Бойко; Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Запоріж. від-ня [та ін.]. – Запоріжжя : АА Тандем, 2010. – 594 с.
4. Перчик Е.Н. Географія городів (геоурбаністика) – М.: Высшая школа, 1991. – 319 с.

УДК 911.3

Підгрушний Г.П.
доктор географічних наук,
завідувач відділу суспільно-географічних досліджень
Інституту географії Національної академії наук України

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто історичні та регіональні аспекти розвитку промисловості в Україні. Подано типізацію об'єктів індустриальної спадщини залежно від функцій, що реалізовувалась у виробничому процесі. Розкрито особливості формування та проблеми збереження індустриальної спадщини України.

Ключові слова: *індустриалізація, індустриальна спадщина, цикли Кондратьєва.*

Подгрушный Г.П. Особенности формирования и проблемы сохранения индустриального наследия Украины

В статье рассмотрены исторические и региональные аспекты развития промышленности в Украине. Подано типізацію об'єктів індустриального наследия в зависимости от функций, которые реализовывалась в производственном процессе. Раскрыты особенности формирования и проблемы сохранения индустриального наследия Украины.

Ключевые слова: *индустриализация, индустриальное наследие, циклы Кондратьева.*

Pidgrushnyi H.P. Features of formation and the conservation of the industrial heritage of Ukraine

The article examines the historical and regional aspects of industrial development in Ukraine. Posted typing objects of industrial heritage, depending on the functions that are implemented in the production process. Some aspects of the problem and the preservation of the industrial heritage of Ukraine.

Key words: *industrialization, industrial heritage, Kondratievs` cycles.*

Постановка проблеми. Авторитет і престиж будь-якої держави у значній мірі визначається її культурною і природною спадщиною. В умовах становлення постіндустриального суспільства спадщина стає базовим гуманістичним атрибутом окремих країн і регіонів, що обумовлює зростання до них суспільного інтересу. Це в свою чергу забезпечує перетворення культурної і природної спадщини в найважливіший ресурс регіонального розвитку. Таким чином, використання спадщини в туристичних і пізнавальних цілях перетворюється сьогодні на високоприбутковий вид економічної діяльності.

У системі об'єктів культурної спадщини індустриальне спадщина посідає особливе місце. Проблема її збереження була піднята лише кілька десятиліть тому. У процесі стрімкого переходу західних країн до постіндустриального суспільства незатребуваною залишилася величезна кількість об'єктів виробництва

та інфраструктури індустриальної епохи. Багато з них є унікальними інженерними спорудами, які по праву можуть вважатися технічними та технологічними пам'ятниками.

Аналіз публікацій та досліджень. Проблема охорони і використання пам'яток індустриальної епохи в Україну порівняно нова і недостатньо вивчена. В даний час працює кілька груп фахівців, що вивчають ці питання. За період 2005–2010 рр. проведено ряд Міжнародних наукових конференцій присвячених збереженню індустриальної спадщини в Україні.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є особливості формування та проблеми збереження індустриальної спадщини України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Залежно від функцій, що реалізовувалась у виробничому процесі об'єкти індустриальної спадщини поділяються на кілька типів:

1) Енергетичні об'єкти (тепло-і гідроелектростанції, лінії електропередач і т. п.). Особливий інтерес сьогодні, в силу об'єктивних причин, представляють ГЕС, побудовані в кінці XIX – першій половині XX століття на малих річках.

2) Виробничі об'єкти (шахти, кар'єри, заводи, фабрики, окремі технологічні лінії, обладнання тощо). У першу чергу заповіданню і охороні підлягають об'єкти створені в період проходження 1 – 3 циклів Кондратьєва (ЦК), що представляють собою виробництва перших технологічних укладів. Насамперед, це стосується старих текстильних фабрик, металургійних заводів, ливарних підприємств, судноверфей, відпрацьованих шахт, рудників і т. п.

3) Об'єкти складського господарства (склади, сховища, погребі і т.п.). Масштабність та унікальність багатьох з цих споруд визначена необхідністю зберігання величезної кількості сировини, напівфабрикатів, готової продукції тощо;

4) Об'єкти транспортної інфраструктури (залізничні вокзали, портові комплекси, ангари для транспортних засобів, окремі залізничні гілки тощо);

5) Об'єкти соціальної інфраструктури (житлові будинки для інженерно-технічного персоналу і робітників, клуби, лікарні, школи, училища та ін.)

Крім зростаючого суспільного інтересу індустріальне спадщина характеризується величезною історичною та науковою цінністю, матеріальною унікальністю. В.В.Запара зазначав, що «...матеріальное наследие индустриального периода ценится, прежде всего, как доказательство экстраординарности этого периода в человеческой истории. Изучение и восстановление индустриального наследия помогает понять индустриализацию – один из наиболее значительных периодов в истории каждой достаточно развитой в настоящее время страны» [1, с. 213].

Період індустріалізації Україна – це складна, багатогранна, часом позначена трагічними подіями епоха, яка має більш ніж двохсотлітню історію.

Початок індустріалізації країни значною мірою визначалося мілітарними факторами. Це, відповідним чином, позначилося на тери-

торіальній організації промисловості, її спеціалізації, а звідси і на особливостях індустріальної спадщини. Друга половина XVIII століття ознаменувалася розширенням військової присутності Російської імперії в Причорномор'ї та Центральній Європі. Це вимагало максимального наближення баз забезпечення до театрів військових дій. Найбільш підходящим для цього виявився Донецький край, де на той час вже були розвідані поклади кам'яного вугілля, яке в Західній Європі почало активно використовуватися у чорній металургії і на флоті, що оснащувався паровими двигунами.

Таким чином, початок першої промислової революції (революція вугілля і пару) і першого циклу Кондратьєва в економічно розвинених державах і на території України відбувся майже синхронно. Проходження першого ЦК в Західній Європі охоплює період 1770 – 1830 років. Початок розробок кам'яного вугілля і будівництво першого ливарного заводу з виробництва гармат на території Донбасу датується 1795 роком. Відповідно до імператорським указом недалеко від так званої Лисячій Балки була закладена перша на Донбасі вугільна копальня, навколо якої виросло поселення, яке пізніше отримав назву Лисичанськ.

Основними споживачами вугілля, що видобувається були Чорноморський флот і казенний гарматно-ливарний завод, побудований на річці Лугань, де згодом виникло місто Луганськ. У середині XIX століття це підприємство було перепрофільоване на виробництво набоїв. За свою більш ніж двохсотрічну історію ЗАТ «Луганський ливарно-механічний завод» зберіг свою основну виробничу спеціалізацію. Сьогодні ряд старих виробничих корпусів і будівель підприємства можуть бути віднесені до пам'ятників індустріального спадщини.

Подальший розвиток промисловості Донецького регіону пов'язаний з інтенсивним освоєнням покладів кам'яного вугілля. До середини XIX століття в регіоні було відкрито понад 300 родовищ вугілля. Внаслідок їх розробки створювалися численні шахти, будувалися металургійні заводи. Разом з робітничими селищами і слободами вони формували типові локалітети ресурсовидобувного та індустріального типів. Їх розростання і злиття призвело до виникнення і розвитку багатьох міст регі-

ону. Зокрема це Донецьк (Юзівка), Горлівка, Макіївка, Стаханов (Кадіївка), Алчевськ та ін. Іншими словами, формування поселенської мережі регіону визначалося, головним чином, індустріальним фактором.

Такі особливості генезису цієї мережі зумовили не тільки «прив'язку» поселень до покладів кам'яного вугілля, а і наклали відбиток на внутрішню планувальну структуру цих міст, особливості їх архітектурного вигляду. Вони, як правило, не мають чітко сформованого єдиного центру і являють собою своєрідний конгломерат кількох поселень, що утворилися навколо виробничих об'єктів та злились разом. Поселення такого типу В.Л. Глазичев визначив як «разбухшие заводские слободы» [2]. Сформована таким чином структура цих міст, в силу цілого ряду чинників, протягом багатьох десятиліть залишалася фактично «законсервованою». Таким чином, цілі квартали в багатьох старопромислових містах Донецького регіону сьогодні можуть претендувати на статус об'єктів індустріальної спадщини. Значний інтерес сьогодні представляють відпрацьовані та законсервовані шахти, як об'єкти екстремального туризму.

Потужним фактором активізації індустріалізації на території України послужили реформи 1861 року. Ще більших масштабів набуло промислове освоєння вугілля та кам'яної солі на Донбасі, залізної руди в Криворіжжі, марганцю в Нікополі тощо. Активно формується нова галузь економіки – бурякоцукрове виробництво. Стають до ладу десятки цукрових заводів. Починає розвиватися хімічна промисловість (виробництво добрив, вибухових речовин, барвників тощо), машинобудування. Це, насамперед підприємства з виготовлення інвентарю для сільського господарства, устаткування для харчової промисловості. Першим серед цих підприємств був Смілянський машинобудівний завод (м. Сміла, Черкаська обл.), що спеціалізувався на виробництві устаткування для цукрових заводів. На території цього підприємства до сьогодні збереглися старі виробничі корпуси, що мають історичну цінність і представляють собою пам'ятки індустріального спадщини.

В наш час, в умови глобалізованої економіки багато цукрових заводів Україна виявилися неконкурентоспроможними. В країні від-

булося їх масове закриття. З огляду на більш ніж стоп'ятидесятирічну історію багатьох з цих підприємств, їх історичне значення, важливість збереження техніки і технологій цукробурякового виробництва, доцільним було б створення на їх базі низки цукрових заводів-музєїв.

Економічний прогрес в цілому і, насамперед, промисловий розвиток країни в той період мали досить органічний і стабільний характер. Саме тоді і відбувалася індустріалізація України в класичному розумінні цього терміну, тобто відбулося створення великого машинного виробництва в усіх галузях економіки. Поряд з об'єктивними факторами, що сприяли індустріалізації країни (природні багатства, зручне розташування території, забезпеченість робочою силою, наявність ринків збуту продукції тощо), не можна обійти увагою і суб'єктивні чинники. Перш за все потрібно віддати належне промисловцям, підприємцям і меценатам Федору, Платону і Василю Семеренко, Миколі Терещенку, Івану Харитоненку, Олександрю Полю, Олексію Алчевському і багатьом іншим, чия праця забезпечила становлення в країні індустріального суспільства. Значну роль в індустріалізації країни зіграли також і такі видатні організатори індустріального виробництва як Джон Хьюз, Олексій Бобринський, Лазар Бродський та ін.

На початку ХХ століття в Україну вже налічувалося понад 5,5 тис. промислових підприємств, де працювало 207 тис. робітників. На тлі високих темпів зростання і зосередження виробництва (видобуток 65% вугілля і виробництво 51% сталі в Російській імперії), саме в цей період починається деформація, як галузевої, так і територіальної структури промисловості України. Основні промислові підприємства розміщувалися нерівномірно по території країни. Вони концентрувалися переважно в межах двох промислових районів – Донбасу та Придніпров'я (Дніпропетровськ (Катеринослав), Запоріжжя (Олександрівськ) та ін.), а також у декількох великих центрах – Харкові, Києві, Одесі, Миколаєві. У невеликих містах розміщувалися підприємства по переробці місцевого сільськогосподарського та будівельної сировини, деревини і т.п.

Цей період в історії країни характеризувався активним будівництвом шляхів сполу-

чення, насамперед залізниць та супутньої інфраструктури – мостів, станцій, депо, вокзалів. Багато з них збереглися до сьогоднішнього дня і продовжують використовуватися за призначенням. Деякі залізничні вокзали не тільки представляють собою яскраві зразки індустріальної спадщини, але і є архітектурними пам'ятниками. Це, наприклад залізничні вокзали у Львові, Чернівцях, Козятині, Жмеринці та багатьох інших містах.

Наступний етап розвитку промисловості України характеризується складними, неоднозначними процесами, зумовленими становленням централізованої, планової економіки. Плани розвитку промисловості СРСР в роки перших п'ятирічок (як власне і всій його історії) виходили з необхідності нарощування військової могутності країни і передбачали невиправдано високі темпи зростання важкої індустрії. Період модернізації економіки 30-х років в Україну ознаменувався будівництвом великої кількості нових підприємств, розширенням потужностей на вже існуючих. Всі ці перетворення в промисловості базувалися на впровадженні технологічних інновацій другої промислової революції (революції нафти і електрики), третього ЦК, проходження яких почалося в той період в колишньому Радянському Союзі. З позиції індустріальної спадщини особливий інтерес представляють об'єкти електроенергетики, створені в той час. Перш за все – це Дніпрогес, цілий ряд теплових електростанцій.

У 1940 році виробництво промислової продукції Україна перевищила рівень 1913 року в 7,3 рази. Концентрація фінансових і матеріальних ресурсів, необхідна для такого стрімкого зростання промислового виробництва та його модернізації забезпечувалася внаслідок жорстокої експлуатації продуктивних сил аграрного сектора країни.

Певний розвиток у цей період отримала і промисловість західноукраїнських земель, які перебували в складі Австро-Угорської імперії, а пізніше Польщі, Угорщини, Румунії, Чехословаччини. Основними галузями спеціалізації тут були видобуток і переробка нафти (Борислав, Битків, Долина та ін.). На початку ХХ століття тут щороку видобувалося близько 2 млн. тонн нафти, що становило близько 5% її світового видобутку. Значних масштабів набув

також видобуток і переробка калійних солей (Калуш, Стебник), сірки (Розділ), кам'яної солі (Солотвино). Багато з цих промислів вже вичерпалися і закриті. Після відповідної підготовки вони цілком успішно можуть бути використані в пізнавальних і туристичних цілях. Солотвинський солерудник в даний час крім прямого призначення використовується в лікувальних і рекреаційних цілях.

Таким чином, досить тривалий період індустріального розвитку України визначив наявність у більшості її регіонів значної кількості об'єктів індустріальної спадщини. У їх числі є унікальні пам'ятники, які, на думку фахівців, можуть бути внесені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. На цей статус при відповідній експертизі могли б претендувати завод «Арсенал» (м. Київ), перший у світі суцільно-зварний міст (міст ім. Е. О. Патона, м. Київ), штучна соляна печера (м. Соледар, Донецька обл.) та деякі інші [3, с. 28].

В останні роки в Україні відзначається зростання суспільного інтересу до індустріального спадщини країни. Обумовлено це не тільки актуалізацією даної проблематики в світі, але й масштабними трансформаційними процесами, що відбуваються в промисловому виробництві України. Насамперед, це пов'язано зі змінами в галузевій структурі промисловості, її модернізацією, застосуванням сучасних технологій та впровадженням нових форм організації виробництва. Внаслідок цього багато промислових виробництва поступово втрачають свою економічну значимість і вибувають з господарського обороту. Все більшої значущості набуває проблема визначення нового функціонального призначення цих об'єктів, їх перепрофілювання. Це в свою чергу актуалізує питання збереження індустріальної спадщини країни.

Основною проблемою на сьогоднішній день є відсутність єдиного національного реєстру пам'яток індустріальної спадщини країни. Ці об'єкти далеко не повною мірою, а лише фрагментарно представлені в двох державних реєстрах культурної спадщини – Реєстрі пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення та Державному реєстрі пам'яток архітектури та містобудування національного значення. Пам'ятники, які можна

кваліфікувати, як об'єкти індустриальної спадщини включено переважно в другий з вищезазначених реєстрів. Серед понад 3,5 тисяч об'єктів внесених до нього, до індустриального спадщини умовно можна віднести лише близько 70 пам'яток. Це переважно об'єкти транспортної інфраструктури – мости, поштові станції, залізничні вокзали, а також склади, зернохранилища, винні погреби, акведуки, водяні млини і т. п. У реєстрі є декілька цілісних виробничих комплексів – суконна фабрика (м. Дніпропетровськ), пивоварний завод (м. Івано-Франківськ), солеварня (м. Долина), електростанція (м. Немирів). Така мала кількість індустриальних пам'яток, що потрапили в ці реєстри, пояснюється критеріями, прийнятими в них для відбору – архітектурна цінність об'єкту, його зв'язок із значущими історичними подіями. У випадку з індустриальним спадщиною на перший план має виходити репрезентативність і ступінь збереження об'єкту як матеріального свідчення індустриальної епохи.

Висновки. Рішення проблеми збереження індустриальної спадщини країни передбачає реалізацію комплексу завдань. Найважливішими з них є комплексна інвентаризація об'єктів індустриальної спадщини, їх категоріювання і створення державного кадастру з подальшим застосуванням різних режимів заповідання. Передувати цьому має формування нормативно-правової бази, що забезпечує рішення проблем збереження індустриальної спадщини держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Запарий В.В. Индустриальное наследие (к вопросу о понимании данной концепции в России и за рубежом) // <http://www.hist.msu.ru/Labs/Ecohist/OB13/zaparij.pdf>
2. Глазичев В.Л. Выслободжение городов // Российская провинция. – 1993. – № 1. – С. 28–34.
3. Бейдик О.О., Новикова В.І. Індустриальна спадщина: світовий та національний вимір // Індустриальна спадщина в культурі і ландшафті: Матеріали III Міжнародної наукової конференції. – Ч. 1. – С. 24–28.

UDC 911.6

Rudewicz J.
Asystent
Katedry Badań Miast i Regionów,
Wydział Nauk o Ziemi
Uniwersytet Szczeciński
Szczeciń, Polska

DYNAMIKA ROZWOJU EKONOMICZNEGO POLSKI W LATACH 2000–2012 (KONWERGENCJA REGIONALNA)

Streszczenie: Celem artykułu jest analiza przestrzennego rozkładu wartości PKB dla podregionów w Polsce. Analiza rozkładu przestrzennego dotyczyła również dynamiki zmian PKB w latach 2000–2012. Na podstawie obliczeń wartości wskaźnika odchylenia od średniej dynamiki zmian dla Polski wyszczególniono typy podregionów ze względu na tempo/dynamikę i wyjściowy poziom PKB per capita. Dokonano także agregacji podregionów z uwagi na podejmowane w Polsce dyskusje ekonomiczne i porównano ich rozwój latach 2000–2012. Dodatkowo obliczono wskaźnik konwergencji σ , jako miarę zróżnicowania rozwoju Polski w układzie przestrzennym.

Słowa kluczowe: konwergencja, rozwoju gospodarczy, zróżnicowanie przestrzenne.

Wstęp. Głównym celem niniejszego artykułu jest dokonanie pomiaru, oceny przestrzennego zróżnicowania dynamiki zmian produktu krajowego brutto w układzie podregionów i ich wybranych agregacji. Przyczyną podjęcia takiego tematu artykułu jest obecny w polskim dyskursie politycznym i ekonomicznym podział na Polskę A i B, Polskę i Europę dwóch prędkości, debatę o nierównościach społecznych i neoliberalnym modelu gospodarki oraz polityce spójności UE. Rozróżnianie i podział kraju na obszary lepiej i gorzej rozwijające się nie jest do końca wyjaśniony przez osoby i środowiska podejmujące ten temat. Całość rozważań, a przede wszystkim materiał badawczy w artykule wpisuje się w kontekst badań nad zjawiskiem konwergencji. Artykuł ze względu na ograniczenia edytorskie oparty jest głównie na materiale kartograficznym i graficznym, składa się z trzech analiz: ujęcia statycznego za 2012 rok, ujęcia dynamicznego w odniesieniu do poziomu krajowego oraz oceny dynamiki rozwoju w agregacjach podregionów i wyznaczenia konwergencji σ . Artykuł ma charakter badawczy, skoncentrowany, w mniejszym stopniu przeglądowy i teoretyczny. Polska i jej rozwój ekonomiczny i społeczny dla mieszkańców sąsiedniej Ukrainy i naukowców jest z pewnością pewnym poligonem doświadczalnym.

Zawarte w artykule analizy w nadziei autora mogą być w dużym stopniu uniwersalne i możliwe do zaobserwowania nie tylko na terenie Polski.

Dla realizacji celu badań posłużono się danymi o wartościach produktu krajowego brutto w cenach bieżących w latach 2000–2012 pochodzącymi z dostępnej w internecie bazy danych regionalnych – BDL GUS (Bank Danych Regionalnych Głównego Urzędu Statystycznego). PKB przyjęto w uproszczeniu za wyznacznik poziomu rozwoju gospodarczego. PKB obliczone zostało według metodyki ESA 2010 (*European System of Accounts*) [1; 2] oraz według PKD 2007 (Polskiej Klasyfikacji Działalności). Najmniejszą jednostką administracyjną, dla której podaje się wartości PKB w Polsce są podregiony. Podział na podregiony jest krytykowany w Polsce, gdyż powstał w oparciu o kryterium liczby ludności. Wśród podregionów znajdują się zatem niektóre miasta i znacznie większe obszarowo jednostki. W artykule zastosowano podział na 66 podregionów – obecnie wprowadzany jest podział na 72 podregiony [3].

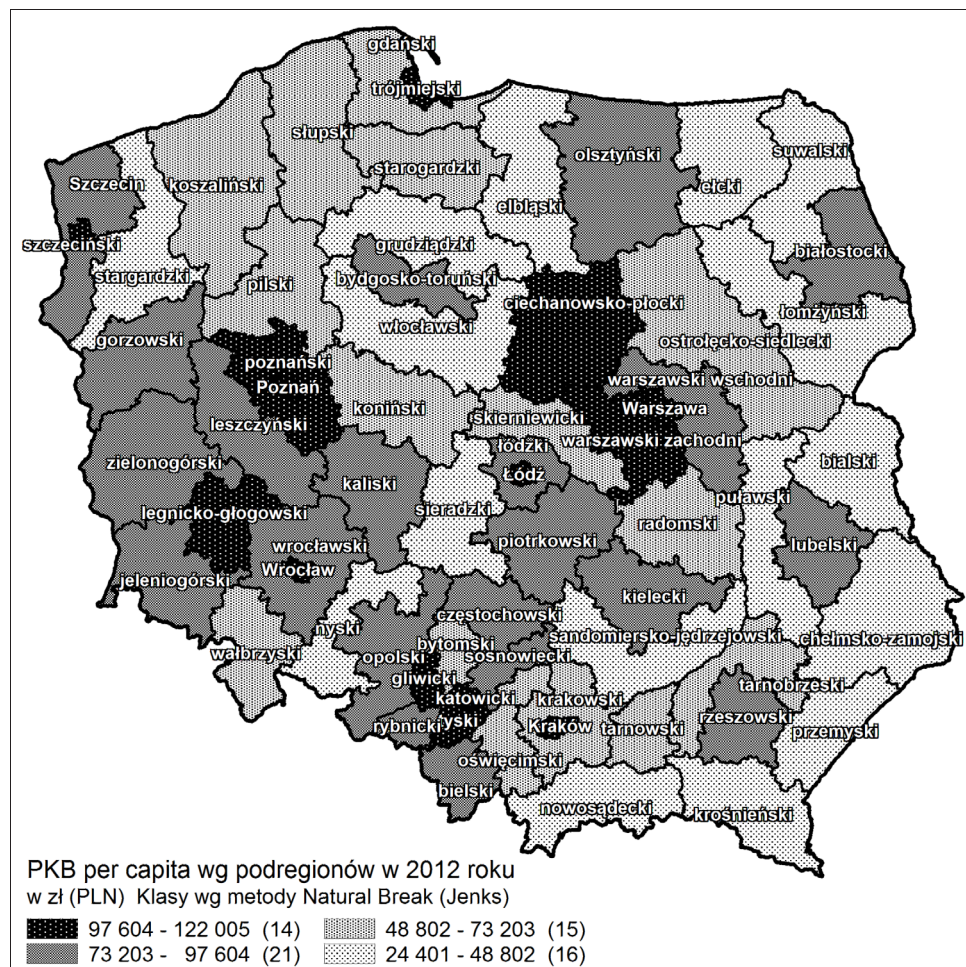
Dla urealnienia wartości PKB obliczono deflator za lata 2000–2012, przyjmując poziom cen za 2000 jako 1 (100). Wartość deflatora wyniosła $def=1,419$. Deflator wyliczony został na podstawie danych inflacji dla całego kraju. Dla precyzji

obliczeń wymagane byłoby podanie zróżnicowania deflatora w układzie podregionów – skorygowania wartości PKB o siłę nabywczą ludności. Brak dostępu do takich danych i relatywnie niewielkie różnice w sile nabywczej w różnych podregionach zdaniem autora nie powinny w sposób znaczący zmienić ogólnych prawidłowości w ocenie dynamiki rozwoju Polski w układzie podregionów. Próby oszacowania regionalnych (województwa) różnic w deflatorach podjął się B. Rokicki [4]. Według tego autora regiony o wyższym PKB odnotowują także wyższe ceny (choć nie we wszystkich kategoriach koszyka dóbr i usług), stąd realne PKB może być w nich nieco niższe, a w regionach o mniejszym PKB wyższe.

Zróżnicowanie wartości PKB nominalnego w Polsce w układzie podregionów w 2012 roku. Najnowsze dane o wartościach PKB w

chwili tworzenia artykułu pochodzą z 2012 roku. Chociaż zmiany PKB są stosunkowo dynamiczne można stwierdzić, że odpowiadają one aktualnemu rozkładowi potencjału gospodarczego (2015). Na rysunku 1 (rys.1) zaprezentowano rozkład przestrzenny w układzie podregionów wartości tego najczęściej przyjmowanego wskaźnika rozwoju ekonomicznego. Klasy – przedziały wartości ustalone zostały metodą przerw naturalnych Jenksa. Pozwala ona wychwycić naturalne różnice w liniowo ułożonych wartościach zmiennej. Przeciętna wartość wskaźnika PKB per capita w cenach bieżących dla Polski w analizowanym roku wyniosła 42 tys. zł, co stanowiło 66% średniej Unii Europejskiej (Eurostat) [5]. Na kartogramie widoczny jest generalna mniejsza liczebność podregionów o wyższym PKB per capita w części wschodniej, południowej i północno wschodniej Polski.

Rys. 1. Przestrzenny rozkład nominalnej wartości PKB per capita w układzie podregionów (NTS3) w 2012 roku, ujęcie statyczne

Źródło: Opracowanie kartograficzne własne na podstawie BDL GUS

Najwyższy przedział klasowy 97–122 tys. zł na osobę dotyczył generalnie podregionów będących dużymi miastami. Najwyższą wartość znacznie wyższą od pozostałych miast uzyskała Warszawa (122 tys. zł/osobę) kolejnym miastem był Poznań (82 tys. zł/osobę). Na szczególną uwagę zasługują dwa podregiony, mianowicie ciechanowsko-płocki – na jego terenie znajdują się m.in. zakłady petrochemiczne PKN Orlen SA. Z kolei na terenie podregionu legnicko-głogowskiego położone są kopalnie i zakłady KGHM Polska miedź SA. Przedział o rozpiętości 73–97 tys. zł na osobę dotyczy miast i podregionów, w granicach których znajdują się duże miasta np. podregion Białostocki, Lubelski i Rzeszowski. Również podregionów – obszarów otaczających duże miasta, obszarów aglomeracyjnych np. podregion, wrocławski, szczeciński, konurbację Śląską.

Pozostałe przedziały klasowe charakteryzują podregiony z większym udziałem rolnictwa w strukturze tworzenia PKB, a także o gorszej dostępności komunikacyjnej i peryferyjnym

położeniu geograficznym dając w efekcie gorsze warunki rozwoju. Obszary te za to charakteryzują się cennymi walorami przyrodniczymi i turystycznymi.

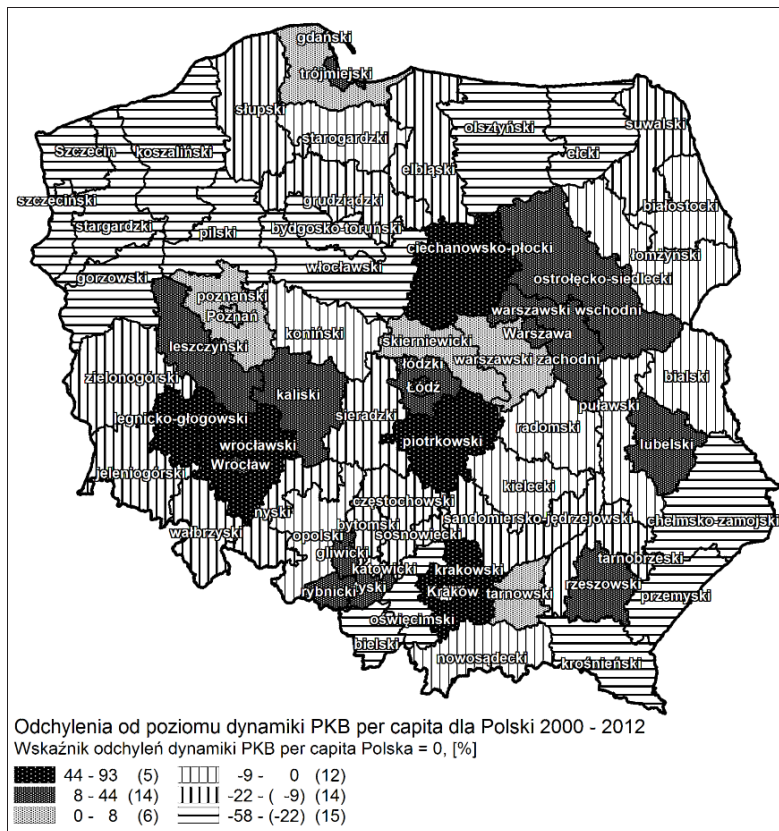
Dynamika zmian PKB per capita (urealnionego) w układzie podregionów za lata 2000–2012. Przyjmując wartość względnej zmiany (dynamiki) wartości PKB per capita za lata 2000 – 2012 dla Polski jako wartość odniesienia równą 0, obliczono wskaźnik odchylenia od tej wartości dla poszczególnych podregionów według poniższej formuły:

$$\left(\frac{dPKB_{unx} p. c. * 100}{PKB_{upl} p. c.} \right) - 100 [\%]$$

gdzie: $dPKB_{unx} p. c.$ = dynamika urealnionego PKB na osobę w danym podregionie x_n

$PKB_{upl} p. c.$ = dynamika urealnionego PKB na osobę dla Polski ogółem

Wartości poniżej 0 świadczą o wolniejszym tempie przyrostu PKB w odniesieniu do przeciętnej wartości dla kraju, a im większa wartość wskaźnika tym większe procentowe odchylenie od wartości referencyjnej i tym samym wzrost. Efekty

Rys. 2. Przestrzenny rozkład wartości wskaźnika odchylenia od przeciętnej dynamiki PKB per capita w latach 2000–2012

Źródło: Opracowanie kartograficzne i obliczenia własne na podstawie BDL GUS

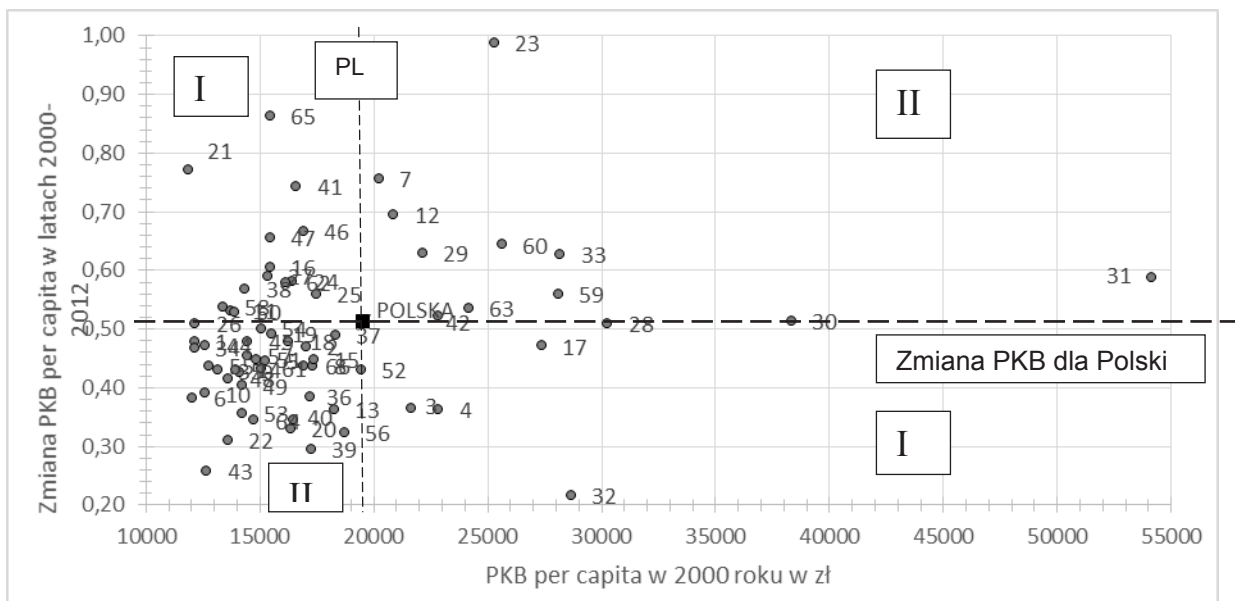

kalkulacji zaprezentowano na rysunku 2 (rys. 2).

Analiza kartogramu – rys. 2. pozwala zauważyć, że dynamiką wyższą od średniej dynamiki PKB per capita dla kraju za lata 2000–2012 wyróżniają się podregiony legnicko-głogowski (92,3), wrocławski (68,1), krakowski (49,9), ciechanowski-płocki (47,3), piotrkowski (44,6). W dalszej kolejności gliwicki, rybnicki, tyski (Górny Śląsk), rzeszowski, miasto Łódź i Wrocław. Warszawa z wartością 14,6 zajęła wysoka pozycję pomimo możliwego efektu bazy, co oznacza niższy wzrost procentowy ze względu na efekty krańcowe inwestycji – efekty konwergencji β (beta) [6]. Na drugim „biegunie” znalazł się podregion miasto Szczecin (-57,7), podregion przemyski (-49,6), oświęcimski (-42,6), krośnieński (-39,6) i inne podregiony z Polski północno zachodniej, północnej (z wyjątkiem podregionu gdańskiego i Trójmiasta), a także podregiony położone nadgranicznie, tzw. Opolszczyzna i podregiony województwa świętokrzyskiego.

Ze względu na fakt, że podregiony miały różny poziom wyjściowy PKB w roku początkowym tzn. 2000 i różniły się dynamiką w sposób znaczny, różny od założeń konwergencji β (mówiącym. in. o mniejszej dynamice zmian w obszarach lepiej rozwiniętych) zdecydowano się dokonać typologii podregionów. Za wyznacznik typów podregionów przyjęto wartość przeciętnej dla Polski pod wzglę-

dem dynamiki PKB per capita w latach 2000–2012 oraz jego poziomu w roku 2000. W ten sposób wyszczególniono cztery typy: I, II, III, IV – rys. 3 oraz tab. 1. Typ pierwszy to podregiony o mniejszej wartości PKB per capita w 2000 roku, za to wyższej dynamice PKB w latach 2000 – 2012. Stanowią one głównie obszary otaczające duże miasta i bliższe im podregiony, nie ma wśród tego typu podregionów miejskich. Typ drugi o większym wyjściowym PKB i wyższej dynamice to głównie miasta i obszary o znaczeniu surowcowym, wydobywczym oraz przetwórstwa przemysłowego. Stosunkowo nieliczna grupa podregionów świadczy o dużej kontentacji dynamicznego rozwoju gospodarczego. Szczególną uwagę zwrócić należy na miasto stołeczne Warszawę i jej oddalenie od pozostałych badanych jednostek. Typ III to podregiony rozwijające się relatywnie wolniej z niższą sytuacją wyjściową PKB od średniej krajowej. Typ ten jest najliczniejszy, liczy bowiem 36 jednostek z 66 wszystkich badanych podregionów. Stanowią je wspomniane już podregiony o znacznym udziale rolnictwa lub te o przestarzałej strukturze gałęziowej przemysłu. Typ IV nie stanowi spójnej grupy podregionów, ten typ to podregiony o wysokich wartościach PKB per capita w 2000 roku i niskich wartościach dynamiki PKB per capita w latach 2000–2012. W nielicznej grupie wyróżnia się Szczecin (nr 32) i podregion bydgosko-toruń-

Rys. 3. Typy podregionów Polski ze względu dynamikę PKB per capita w latach 2000–2012 i poziom wyjściowy wartości PKB per capita w 2000 roku

ski. Przykładowo miasto Szczecin utraciło znaczną część zakładów przemysłowych w tym stocznię, miniona mono funkcyjność oraz peryferyjne położenie nadgraniczne nie wpływają znacząco na rozwój miasta. Pamiętać należy, że obszary te znajdują się nadal na wyższym poziomie PKB per capita, wymagają jednak zdynamizowania rozwoju gospodarczego.

Rozwój gospodarczy na podstawie PKB nominalnego w wybranych agregacjach podregionów oraz konwergencja σ (sigma). Na rysunku 4 zaprezentowano wyszczególnione agregacje podregionów służące do oceny zróżnicowania dynamiki PKB nominalnego. Pod uwagę wzięto podregiony zachodnie i wschodnie, gdyż często są ze sobą porównywane w Polsce, mają także swoją

specyfikę przygraniczną. Mówi się nawet o tzw. Ścianie Wschodniej i Zachodniej. Do porównań wzięto podregiony otaczające duże miasta (wojewódzkie) lub zawierające takie miasto w granicach np. Lublin, Białystok, Rzeszów. Połączono w odrębną grupę podobnie duże miasta będące osobnymi niewielkimi obszarowo podregionami.

W rezultacie otrzymano sumaryczne zestawienie – rys. 5. Wynika z niego, że podregiony wschodnie w badanym okresie rozwijały się nieznacznie szybciej niż zachodnie (wraz ze Szczecinem) – wartość 0,39w stosunku do 0,36, a obszary podmiejskie i funkcjonalne (podregiony otaczające duże miasta) szybciej niż same miasta 0,62 w stosunku do 0,53. Podregiony wschodnie mimo nadal niższych wartościom PKB gorszej

Table 1

Legenda – opis oznaczeń cyfrowych do rys. 3.

I		II		III		IV			
Podregion	nr	Podregion	nr	Podregion	nr	Podregion	nr		
Gdański	11	Ciechanowsko-płocki	7	Bialski	1	Nowosądecki	34	Bielski	3
Kaliski	16	Gliwicki	12	Białostocki	2	Nyski	35	Bydgosko-toruński	4
Krakowski	21	Legnicko-głogowski	23	Bytomski	5	Olsztyński	36	Katowicki	17
Leszczyński	24	M. Łódź	29	Chełmsko-zamojski	6	Opolski	37	M. Kraków	28
Lubelski	25	M. Poznań	30	Częstochowski	8	Oświęcimski	39	M. Szczecin	32
Łódzki	27	M. st. Warszawa	31	Elbląski	9	Pilski	40		
Ostrołęcko-siedlecki	38	M. Wrocław	33	Elcki	10	Przemyski	43		
Piotrkowski	41	Poznański	42	Gorzowski	13	Puławski	44		
Rybnicki	46	Trójmiejski	59	Grudziądzki	14	Radomski	45		
Rzeszowski	47	Tyski	60	Jeleniogórski	15	Sandomiersko-jędrzejowski.	48		
Skierniewicki	50	Warszawski zachodni	63	Kielecki	18	Sieradzki	49		
Tarnowski	58			Koniński	19	Słupski	51		
Warszawski wsch.	62			Koszaliński	20	Sosnowiecki	52		
Wrocławski	65			Krośnieński	22	Stargardzki	53		
				Łomżyński	26	Starogardzki	54		
						Suwalski	55		
						Szczeciński	56		
						Tarnobrzeski	57		
						Wałbrzyski	61		
						Włocławski	64		
						Zielonogórski	66		

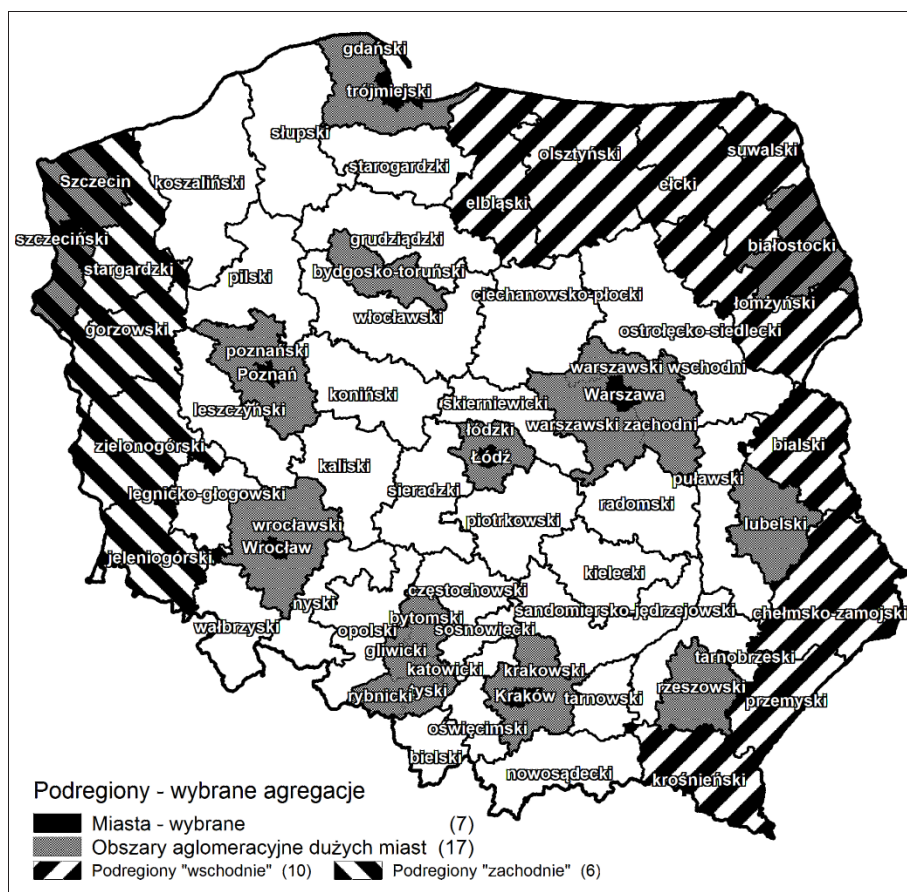
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

dostępności transportowej rynków zachodnich np. Niemiec otrzymują obecnie znaczne środki finansowe z programu operacyjnego UE Polska Wschodnia [7], możliwy jest tu też efekt mniejszej bazy – kolejne lata pokażą czy jest to tendencja stała. Z kolei obserwowana w Polsce suburbanizacja, powstawanie stref ekonomicznych wokół miast i procesy dezindustrializacji miast

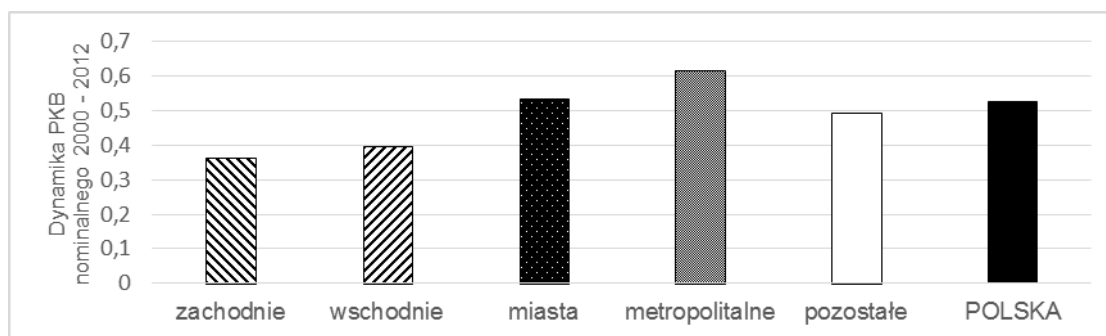
mogą mieć wpływ na wyższą dynamikę obszarów otaczających miasta.

Konwergencja σ to odchylenie standardowe dochodów per capita, ze względu na to, że w tym przypadku posługiwano się danymi nominalnymi do oszacowania konwergencji σ dodatkowo zastosowano przekształcenie polegające na podzieleniu wartości odchylenia standardowego w danym roku dla

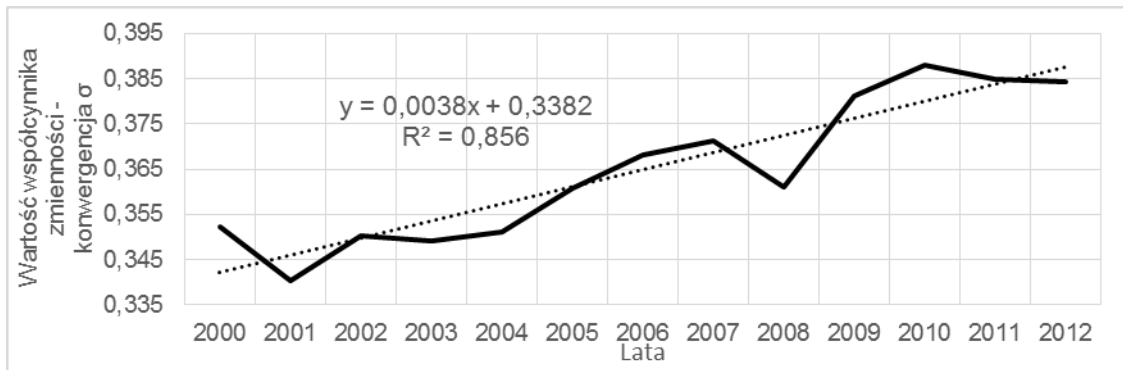
Rys. 4. Wyszczególnione agregacje podregionów NUTS3

Źródło: Opracowanie własne

Rys. 5. Dynamika PKB nominalnego (w cenach bieżących w latach 2000–2012) w wybranych agregacjach podregionów. Nawiązanie do rys. 4

Źródło: Opracowanie własne

Rys. 6. Wartości współczynnika zmienności dla wartości PKB w podregionach – konwergencja σ (2000–2012)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

nadanych jednostek prze wartość przeciętną PKB per capita dla kraju. Formuła miała następującą postać:

$$\sigma_v = SD_n / PKB_{p.c.}$$

gdzie: SD_n = odchylenie standardowe dla wartości PKB per capita dla podregionów

$PKB_{p.c.}$ = przeciętne PKB per capita dla kraju

Tak obliczone wartości współczynnika zmienności – inaczej miary konwergencji σ powinny dać ciąg nierosnący. Oznacza to, że zmienność w badanym zbiorze jednostek zmniejsza się, a tym samym dysproporcje w corocznie mierzonym poziomie rozwoju gospodarczego [8]. Wyniki zaprezentowano na rys. 6. Z obliczeń i wykresu wynika, że z wyjątkiem 2008 roku, w którym miał początek globalnego kryzysu gospodarczego różnice pomiędzy polskimi podregionami w poziomie rozwoju gospodarczego (produktywności) wzrastają. Mamy więc do czynienia w Polsce z dywergencją na poziomie podregionów.

Podsumowanie. Podsumowując zawarte w artykule analizy w latach 2000–2012 wszystkie polskie podregiony uzyskały wzrost wartości PKB. W ujęciu statycznym w 2012 roku dla PKB per capita widoczne są różnice w przestrzennym rozkładzie wskaźnika. Wartości wyższe charakteryzują podregiony zachodnie oraz silniej zurbanizowane w zasięgu wpływu oddziaływania dużych miast oraz same miasta. Ujęcie dynamiczne wskazuje, że szybszy rozwój charakteryzował podregiony miejskie oraz otaczające duże miasta, podregiony o gospodarce opartej na surowcach oraz ulokowanych na ich obsza-

rze zakładach o dużym znaczeniu dla gospodarki kraju. Wyróżnienie czterech typów podregionów pozwoliło określić wyjątki od reguły, które stanowi np. miasto Szczecin, podregion Bydgosko Toruński – rozwijające się gospodarczo wolniej od podobnych miast i innych podregionów. Wyjątkiem może być też podregion piotrkowski, który z niższego pułapu w 2000 roku osiąga znaczną dynamikę – powyżej średniej dla kraju. Generalnie jednak duże miasta i obszary otaczające tj. Warszawa, Poznań, Wrocław, Trójmiasto, Kraków, miasta konurbacji Śląskiej również Rzeszów i Łódź stanowią główne bieguny wzrostu w Polsce. Potwierdzają to także dane w poszczególnych agregacjach podregionów. Obliczone wskaźniki zmienności dla wartości PKB per capita w poszczególnych latach przedziału 2000–2012 uszeregowanego liniowo (konwergencja σ) ukazują jego rosnącą zmienność, co świadczy o procesach dywergencji rozwoju w Polsce. Podnoszone więc opinie w polskich mediach i debacie publicznej i naukowej o Polsce dwóch prędkości mają uzasadnienie.

PRZYPISY:

1. Informacja dotycząca wdrożenia ESA 2010 w statystyce monetarnej i finansowej Publikowanej przez Narodowy Bank Polski. NBP (<https://www.nbp.pl>) dostęp 09.2015.
2. European system of accounts ESA 2010, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.
3. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 grudnia 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie wprowadzenia Nomenklatury Jednostek

Terytorialnych do Celów Statystycznych (NTS) (Dz.U. z 2014 r., poz. 1992).

4. Rokicki B. 2015, Regionalne deflatory w Polsce PPP oraz ich wykorzystanie, [w:] *Ekonomista* nr1, Polska Akademia Nauk, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, s. 76.

5. Głównymi beneficjentami Funduszu Spójności są regiony o średnim PKB na mieszkańca wynoszącym mniej niż 75,00 % średniej dla UE.

6. Gajewski P, 2008, Teoria konwergencji czy dywergencji rozwoju regionalnego, [w:] E. Kwiatkowski (red.) *Zróżnicowanie rozwoju polskich regionów. Ele-*

menty teorii i próba diagnozy, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 71.

7. Dokument pt. Program Operacyjny Polska Wschodnia lata 2014–2020. (<https://www.funduszeuropejskie.2007-2013.gov.pl>) dostęp 09.2015.

8. Kossowski T., 2009. Konwergencja przestrzenna – aspekty teoretyczne (w:) P. Churski (red.), *Praktyczne aspekty badań regionalnych – varia vol. II*. Biuletyn IGSEiGP, Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 10.

СЕКЦІЯ 2 ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 504.064.2

Афанасьєва О.О.
асистент кафедри екології та географії
Херсонський державний університет

АНАЛІЗ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ПРИРОДНОГО І ТЕХНОГЕННОГО ПОХОДЖЕННЯ ТА ПРОБЛЕМА ПРОГНОЗУВАННЯ ЗМІН НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Дана стаття присвячена короткому аналізу надзвичайних ситуацій та катастроф природного і техногенного походження та характеристика їх видів. Показані основні чинники, що впливають на виникнення надзвичайних ситуацій. Розглянута проблема методів прогнозування змін навколишнього середовища.

Ключові слова: безпека життєдіяльності населення, техногенна катастрофа, природна катастрофа, надзвичайні ситуації, навколишнє середовище.

Елена Афанасьєва Е.А. Анализ чрезвычайных ситуаций природного и техногенного происхождения и проблема прогнозирования изменения окружающей среды

Данная статья посвящена краткому анализу чрезвычайных ситуаций и катастроф природного и техногенного происхождения и характеристика их видов. Показаны основные факторы, влияющие на возникновение чрезвычайных ситуаций. Рассмотрена проблема методов прогнозирования изменений окружающей среды.

Ключевые слова: безопасность жизнедеятельности населения, техногенная катастрофа, природная катастрофа, чрезвычайные ситуации, окружающая среда.

Afanasiyeva O.O. Analysis of emergency situations of natural and technogenic origin and the problem of forecasting environmental change

This article is devoted to a brief analysis of emergencies and disasters of natural and technogenic origin and characteristic of their species. The basic factors that influence the occurrence of emergencies. The problem of methods of forecasting environmental change.

Key words: safety of life of the population, technological disaster, natural disaster, emergency, environment.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ ст. збереження середовища проживання людини стало однією з найважливіших проблем людства. Різке зростання екологічних проблем нині властиве більшості країн світу. Його обумовили нинішній рівень науково-технологічного прогресу та стрімке збільшення населення на земній кулі, особливо у другій половині ХХ ст. Сьогодні Україна переживає глибоку екологічну кризу, це наслідок надзвичайно високого рівня концентрації промислових і сільськогосподарських комплексів, екологічно необгрунтованої політики урядових структур, а також найбільшої у світі техногенної аварії на Чорнобильській АЕС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти актуальних на сьогодні питань розв'язання екологічних проблем, розвитку збалансованого природокористування, дослідження екологічної та природно-техногенної безпеки належать таким науковцям, як Г. Білявському, В. Волошину, Л. Грановській, С. Іванюта, А. Качинський, Г. Обиход, С. Степаненко, В. Трегобчуку, Т. Туниці, М. Хвесик.

Постановка завдання. Метою статті є визначення причин і передумов екологічних проблем в Україні, дізнатися природу техногенних катастроф, назвати їх причини, наслідки та вплив на наше життя, а також необхідність узагальнення всієї сукупності матеріалів з при-

родних та техногенних аварій, надзвичайних ситуацій з метою розробки заходів щодо запобігання або зменшення ступеня їх негативних наслідків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток людства не стоїть на місці. В ХХІ столітті людина все більше і більше відчуває на собі проблеми, що виникають при проживанні у високо індустріальному суспільстві. Небезпечне втручання людини в природу різко посилюється, розширився обсяг цього втручання, воно стало більш різноманітним і зараз загрожує стати глобальною небезпекою для населення. Кількість НС за останні 20 років зросла в 2 рази. А це означає, що зростає число жертв і матеріальних збитків.

Походження небезпек може бути різні – природні, техногенні, антропогенні, біологічні, екологічні, соціальні. На всіх континентах Землі експлуатуються тисячі потенційно небезпечних об'єктів з такими обсягами запасів радіоактивних, вибухових і отруйних речовин, які в разі НС можуть нанести непоправної шкоди навколишньому середовищу або навіть знищити життя на Землі.

Значна кількість надзвичайних ситуацій виникла на об'єктах електроенергетики, більшість із них пов'язана з аваріями на електроенергетичних мережах, що призводило до масового відключення від електропостачання

на тривалий період часу значної кількості населених пунктів. Практично всі ці надзвичайні ситуації мали природне походження хоча, слід відзначити, що немало НС сталося техногенного характеру [1; 2].

За класифікацією надзвичайні ситуації можна розподілити на: надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру, які в свою чергу характеризуються наступними видами (таблиця 1).

Розглянемо основні характеристики НС і основний акцент зробимо на НС техногенного характеру, так як основними причинами технологічних катастроф все ж є людський фактор, він присутній у всіх зазначених нижче причинах: велика насиченість виробництва; конструктивні помилки у виготовленні; значний знос обладнання; помилки персоналу; спотворення інформації при спільних діях людей; непередумане розміщення виробництва; порушення вимог технологічного процесу через недостатню підготовку або недисциплінованість і халатність персоналу.

У свою чергу, техногенна катастрофа – це аварія технічного пристрою (атомної електростанції, танкера), яка призвела до вельми несприятливих змін у навколишньому природному середовищі і, як правило, масової загибелі живих організмів і економічним збитком. Аварії і катастрофи виникають раптово, мають

Таблиця 1

Характеристика надзвичайних ситуацій

Надзвичайні ситуації техногенного характеру	Надзвичайні ситуації природного характеру
наявність в оточуючому середовищі шкідливих речовин понад гранично-допустиму кількість	метеорологічне та агрометеорологічне небезпечні явища
аварії з викидом (загрозою викиду) сильнодіючих отруйних речовин (СДОР)	геологічне небезпечні явища
пожежі, вибухи	геофізичне небезпечні явища
транспортні аварії	морські гідрологічне небезпечні явища
аварії з викидом (загрозою викиду) радіоактивних речовин (РР)	гідрологічне небезпечні явища
раптове зруйнування споруд	пожежі лісові та торф'яні
аварії на електроенергетичних системах	інфекційні захворювання людей
аварії на комунальних системах життєзабезпечення	отруєння людей
аварії на очисних спорудах	інфекційні захворювання сільськогосподарських тварин
аварії на системах життєзабезпечення	ураження сільськогосподарських рослин хворобами та шкідниками
гідродинамічні аварії	масові отруєння сільськогосподарських тварин

локальний характер, в той же час екологічні наслідки їх можуть поширюватися на дуже значні відстані. Як показує досвід, техногенні екологічні катастрофи можливі навіть в країнах з високими технологічними стандартами. Найбільшу екологічну небезпеку становлять катастрофи на радіаційних об'єктах (атомні електростанції, підприємства переробки ядерного палива), хімічних підприємствах, нафто- і газопроводах, транспортних системах, греблях водосховищ тощо [2].

Залежно від виду виробничої діяльності вплив техногенних катастроф на різні елементи географічної оболонки виявляється, як правило, неоднаковим. Яскравим прикладом техногенної катастрофи, що зробила значні зміни в навколишній природі, є аварія на Чорнобильській атомній станції. Про причини (головним чином техногенні) і наслідки Чорнобильської катастрофи є численні публікації. Дослідження зазначеної катастрофи тривають і в даний час. Тут лише зазначимо, що радіоактивним зараженням при аварії на Чорнобильській атомній станції була охоплена величезна територія Європи і перш за все прикордонні області України, Білорусії та Росії. При цьому наголошується радіоактивне зараження атмосфери, ґрунтового покриву, водойм, рослинності, і інших елементів ландшафтів району станції.

Нещодавні аварії (2011 р.) на атомних станціях Японії викликані природними факторами – землетрусами і цунамі. Згідно з відомостями, які наводяться в ЗМІ, тут лише своєчасно прийняті інженерні заходи дозволили в значній мірі запобігти загрози великомасштабного радіоактивного зараження навколишніх територій і океанічних вод. Відзначається, що зараз тривають роботи з ліквідації наслідків цієї аварії.

Різкі, як правило, негативні зміни в навколишньому середовищі вносять аварії на бурових нафтових свердловинах як морських, так і наземних. Витік нафтопродуктів при таких аваріях в межах морських басейнів призводить до утворення плівки на водній поверхні і майже повної загибелі органічного світу в даному районі. Подібні аварії неодноразово відбувалися, згідно з наявними публікаціями, в Мексиканській затоці, а також в прибережних районах Чорного і Азовського морів.

Слід зазначити, що помітний вплив на навколишнє середовище надає витік при аваріях на заводах, сховищах і під час перевезення шкідливих хімічних речовин. При цьому відбувається забруднення атмосфери, підземних і поверхневих вод, ґрунтового покриву, що відповідно веде до загибелі рослинності і тварин. В Україні 12 млн. людей проживає в зонах можливого зараження від потенційно небезпечних об'єктів. Тільки в Києві $\frac{2}{3}$ території може виявитися в межах негативних наслідків надзвичайних ситуацій на хімічно небезпечних підприємствах. В цілому в Україні функціонує 1211 об'єктів де зберігаються або використовуються у виробничих цілях більше 6 тис. тонн хлору, 176 тис. тонн аміаку і більш 623 тис. тонн інших небезпечних матеріалів. Найбільша кількість небезпечних об'єктів розташована в Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Харківській та Львівській областях [4].

Що стосується природних катастроф, можна відмітити, що до невпізнання вносять зміни у вигляд ландшафтів, такі грізні катастрофічні явища як землетруси та пов'язані з ними цунамі, а також вулканічні виверження. Наявні матеріали свідчать про те, що такі катастрофи відзначалися як в геологічному минулому, так і в історичний час аж до наших днів.

Наслідки руйнівних землетрусів в наші дні можуть бути досліджені в більшості випадків. Масштаби таких наслідків не завжди підлягають відновленню і усуненню природними процесами. При землетрусах в гірських областях відбуваються масові обвальні-зсувні процеси, що призводять до докорінних змін рельєфу поверхні [4].

Урагани, смерчі, повені, паводки на річках нерідко істотно змінюють більшість складових елементів ландшафтів. Багато прикладів катастрофічних тайфунів в районі Північної Америки, Японії, тихоокеанських островів та інших районів неодноразово наводилася в останні час в різних видах ЗМІ. У наукових публікаціях відзначалися випадки, коли штормові вітри викликали різкі зміни рельєфу і ландшафтів в цілому в прибережних районах морів і океанів. Відомі випадки, коли штормові хвилі скидали масиви каменів зі своїх старих місць, хоча ці масиви лежали вище рівня моря на відстані десятки метрів. Ще більш значні порушення в

навколишньому середовищі принесли тайфуни в США, Японії та інших районах.

Паводки на річках нерідко супроводжуються “блуканням” руслових потоків, викликаючи тим самим різкі зміни конфігурації цих річок. У руслових частинах іноді повністю зникають досить великі острова, особливо в річках, що живляться за рахунок танення льодовиків (наприклад, р. Танимас на Памірі) “Блукання” руслового потоку р. Амудар'я в її пониззі викликало необхідність перенесення столиці Каракалпаки Нукуса в безпечно від паводків місце. Такі ж “блукання” русел під час паводків спостерігається по суті в багатьох річках Європейської частини, зокрема, р. Волги, Дніпро та ін [5; 6].

В цілому в дослідженнях із зазначеної проблеми можна намітити два тісно пов'язаних напрямки. Перш за все, за наявними геологічними даними встановлюється довгостроковий прогноз змін фізико-географічних умов в конкретних регіонах. У цьому напрямку вже досягнуті значні результати.

До теперішнього часу виявлено і досить обґрунтована періодичність і циклічність в різних видах змін навколишнього середовища. Передбачення ж змін природних умов і географічної оболонки в цілому в сучасну епоху і в подальшому пов'язано з великими труднощами. Як уже неодноразово зазначалося, зокрема, Н.І. Ніколаєвим в даному випадку необхідний облік усього різноманіття фактів, що поки не надається можливим. Це обумовлено, перш за все, тим, що в природі залишається ще багато недослідженого і тому неясного. Проте, ґрунтуючись на розробках по періодичності і циклічності в розвитку природи за геологічними даними, тобто уявленнями за довгостроковим прогнозом окремі види змін навколишнього середовища в сучасну епоху і в найближчому майбутньому, викликані природними і техногенними процесами все ж зараз вдається передбачити. Більш того розроблені і заходи з управління такими змінами в корисному для людини і його виробничої діяльності напрямках.

Так, найбільш ефективним заходом є впровадження в проекти новостворюваних об'єктів планувальних, технічних і технологічних рішень, які повинні максимально зменшити

ймовірність виникнення аварій або значно знизити матеріальні збитки в разі, якщо аварія станеться. Так, для зниження пожежної небезпеки передбачається зменшення питомої ваги горючих матеріалів. При проектуванні нових і реконструкції існуючих систем водопостачання враховується потреба у воді не тільки для виробничих цілей, а й для випадку виникнення пожежі. Подібні рішення розробляються і по іншим елементам виробництва. Враховуються вимоги охорони праці, техніки безпеки, правила експлуатації енергетичних установок, підйомно-кранового обладнання, емностей під високим тиском тощо [7]. Таким чином, ці заходи розробляються і впроваджуються комплексно, з охопленням всіх питань, від яких залежить безаварійна робота об'єктів, з урахуванням їх виробничих і територіальних особливостей, із залученням усіх ланок управління виробничою діяльністю.

Зокрема технічно можливо вже в наші дні запобігти атмосферним опадам з градом, усунути хмарність і туман в районі аеропортів, викликати прискорення танення льодовиків і снігових масивів в горах з тим, щоб збільшити паводки в річках і накопичення води у водосховищах для поливу сільськогосподарських земель. Найважливішим напрямком у вирішенні завдань за прогнозом змін у навколишньому середовищі є розробка наукових основ таких виробничих процесів, які виключили б або істотно зменшили шкідливі впливи техногенеза на навколишнє середовище.

Висновки. Вище було показано, що істотний вплив на зміни навколишнього середовища стали надавати антропогенна, а починаючи з кінця 18 століття, виробнича діяльність людини. Причому підкреслювалося, що техногенез, обумовлений цією діяльністю при накладенні на природні процеси призводить іноді до придушення останніх, формуючи тим самим якісно новий напрям у розвитку природи, нерідко з негативними наслідками. У зв'язку з цим вкрай необхідною стала розробка проблеми прогнозування характеру сукупної дії природних і техногенних процесів на зміни навколишнього середовища з метою вжиття заходів щодо запобігання або хоча б зниження шкідливих наслідків, пов'язаних з виробничою діяльністю людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білявський Г.О. Основи екології : [навч. посіб.] / Г.О. Білявський. – К. : Либідь, 2006. – 408 с.
2. Буравльов Є.П. Класифікація і управління техногенними ризиками: Екологія і ресурси / Є.П. Буравльов, І.П. Дрозд, Г.М. Коваль: [зб. наук. праць]. Укр. Ін-т дослідж. навколиш. середовища і ресурсів. – К.: УІНСіР РНБОУ, 2003. – С. 17-25.
3. Гуцуляк В.М. Ландшафтно-геохімічна екологія. Чернівці: Рута, 2001.– 248 с.
4. Демчишин М.Г. Техногенні впливи на геологічне середовище території України. – К.: Гнозис, 2004. – 156 с.
5. Довгань А.І. Природно-екологічна безпека населення України та її регіонів // Географія та сучасність. Збірник наукових праць. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – К., 2003. – Випуск 9. – С. 114-123
6. Екологічна та природно-техногенна безпека України: регіональний вимір загроз і ризиків : монографія / С.П. Іванюта, А.Б. Качинський. – К. : НІСД, 2012. – 308 с.
7. Малахов І.М. Техногенез у геологічному середовищі / І.М. Малахов. – Кривий Ріг : ОКТАН-ПРИНТ, 2003. – 252 с.

УДК 631.459

Черный С.Г.

доктор сельскохозяйственных наук, профессор,
заведующий кафедрой почвоведения и агрохимии,
Николаевский национальный аграрный университет

Поляшенко Н.В.

аспирант кафедры почвоведения и агрохимии,
Николаевский национальный аграрный университет

К ВОПРОСУ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ДОПУСТИМОЙ НОРМЫ ЭРОЗИИ ПОЧВ

В статье рассмотрены вопросы методики определения допустимой нормы эрозии почв. Для идентификации индекса продуктивности эродированных и неэродированных черноземных почв региона были заложены несколько почвенных разрезов. Приведены расчеты модифицированного индекса продуктивности почв. Исследовано распределение МИП в метровом слое черноземных почв.

Ключевые слова: эрозия, почва, норма эрозии почв, индекс продуктивности почв.

Черный С.Г., Поляшенко Н.В. До питання визначення норми ерозії ґрунтів

У статті розглянуті питання методики визначення допустимої норми ерозії ґрунтів. Для ідентифікації індексу продуктивності еродованих та нееродованих чорноземних ґрунтів регіону були закладені кілька ґрунтових розрізів. Наведено розрахунки модифікованого індексу продуктивності ґрунтів. Досліджено розподіл МІП в метровому шарі чорноземних ґрунтів.

Ключові слова: ерозія, ґрунт, норма ерозії ґрунтів, індекс продуктивності ґрунтів.

Chorny S.U., Polyashenko N.V. On the question of determining the rules of soil erosion

The questions of methodology for determining the allowed level erosion. To identify the productivity index and eroded black soil region were laid some ground cuts. Calculations modified soil productivity index. The distribution of IIP in the meter layer of black earth soils.

Key words: erosion, the soil, the rate of soil erosion, soil productivity index.

Вступление и обзор литературы. Сравнение реальных темпов эрозии почв с ее допустимым значением является необходимой процедурой, как при конкретном противоэрозионном проектировании, так и при долгосрочном управлении почвенными ресурсами определенной территории. Поэтому понятие «допустимая норма эрозии (ДНЭ) является одним из тех базовых терминов, который обеспечивает существование эрозиоведения как самостоятельного научного направления [7].

У. Уишмейер и Д. Смит [27] определили ДНЭ как максимальный уровень почвенной эрозии, который будет позволять бесконечно долго получать высокий, обоснованный с экономической точки зрения, урожай. В Национальном обзоре по исследованию почв Службы охраны природных ресурсов США сформулирована концепция ДНЭ как «максимальной величины эрозии, при которой будет

сохраняться качество почвы как среды для роста и развития растений» [26]. В то же время, в Почвенном словаре Американского общества почвоведов [25] одновременно приведено два определения ДНЭ: как «максимальные средние ежегодные потери почвы, которые позволяют непрерывно поддерживать плодородие почв без необходимости дополнительных управляющих действий» и как «максимальные потери почвы от эрозии, которые теоретически компенсируются за счет максимальной нормы почвообразования таким образом, что будет соблюдаться нулевой баланс почвы». В монографии Моргана [20] было заявлено, что под ДНЭ следует понимать «максимально допустимую величину эрозии, при которой будет сохраняться почвенное плодородие в течение 20-25 лет». В государственном стандарте Украины, посвященному эрозиоведческой терминологии, ДНЭ определена как «максимальная

потеря почвы от эрозии, которая не приводит к деградации почвенного покрова и устанавливается с учетом существующих или перспективных почвенно-охранных возможностей и (или) скоростей формирования гумусового горизонта определенной почвы» [11].

Анализ литературных источников показал, что существующие ныне методы определения ДНЭ можно разделить на несколько подходов. Это, во-первых, определение ДНЭ с учетом и сохранением важных свойств почв (в частности, величины гумусового горизонта и содержания гумуса) или только их корнеобитаемого слоя [26; 27]; во-вторых, на основе скоростей почвообразования [6; 7; 12], а также с учетом заданного изменения продуктивности почв под действием эрозии [16; 23].

Исходная идея была сформулирована американскими учеными в виде математических выражений, по которым рассчитывается ДНЭ (или Т-уровень, в терминологии авторов) в тоннах на гектар в год [23]. В этой методике при расчетах учитывается допустимая величина сокращения продуктивности почв, исходное плодородие почв, выраженное через индекс продуктивности (ИП), плотность почвы, горизонт планирования (годы), а также функция, определяющая скорость изменения продуктивности почвы под влиянием эрозии. Допустимое сокращение продуктивности почв, согласно этой методике, является той потерей почвы в результате эрозии, которая будет, по мнению авторов, компенсирована в будущем «за счет почвообразования, прогресса в техно-

логиях, либо достижениями при реализации растениеводческого генетического потенциала» [23]. В исходной работе предлагаются разные горизонты планирования (50, 100 или 200 лет).

Методика исследований. Определение ДНЭ с помощью метода, который рассматривает допустимое сокращение производительности почв в заранее определенных временных рамках, предусматривает количественную оценку качества почвы через ИП. Для идентификации индекса продуктивности эродированных и неэродированных черноземных почв региона были заложены несколько почвенных разрезов. Два разреза на черноземах южных и четыре – на черноземах обыкновенных. Координаты этих разрезов приведены в таблице 1.

В разрезах через каждые 10 см до глубины в 120 см определялась плотность почвы (методом режущего кольца), а также были отобраны образцы с нарушенной структурой для определения физических и химических свойств почвы (гранулометрического состава, содержания гумуса, подвижного фосфора и калия, рН почвенного раствора). Эти свойства определялись по методикам, принятым в Украине.

Результаты исследований. 1. *Модификация ИП.* В основе метода определение ДНЭ как потери почвы, соответствующей определенному допустимому сокращению плодородия почв в рамках некоторого заданного горизонта планирования, положено изменение ИП. Изначально модель ИП была разработана для «моллисолей» Среднего Запада США в

Таблица 1

Координаты и описание исследуемых почв

№ з/п	Название почв	Координаты почвенных разрезов		МИП	V
1.	Черноземы обыкновенные неэродированные (НЭЧО)	N 47°53'08,5"	E 031°48'10,6"	0,7554	0,0009
2.	Черноземы обыкновенные эродированные (ЭЧО)	N 47°53'06,1"	E 031°48'26,0"	0,6885	0,0009
3.	Черноземы южные неэродированные (НЭЧЮ)	N46°55'20,5"	E 031°40'56,2"	0,7753	0,0008
4.	Черноземы южные эродированные (ЭЧО)	N 46°54'35,4"	E 031°40'04,4"	0,4143	0,0006
5.	Черноземы обыкновенные неэродированные (НЭЧО -2)	N 47°53'28,8"	E 031°49'11,3"	0,7857	0,0009
6.	Черноземы обыкновенные эродированные (ЭЧО-2)	N 47°53'03,1"	E 031°49'17,0"	0,6509	0,0007

результате экспериментов с кукурузой и соей и отражала в своей структуре только «невосполнимые» свойства почв [23; 24]. В расчеты для каждого слоя почвы брались следующие параметры: водоудерживающая способность почвы (A_i), плотность сложения (C_i), рН почвенного раствора (D_i), а также показатель WF, показывающий на долю корней в каждом слое от их общего количества. Каждый был нормирован в долях единицы, от 0 до 1.

Расчет ИП (IP – в англоязычных текстах) [23, 24] представляет собой произведение всех показателей по каждому слою, а затем суммирование послойных значений.

Общая запись уравнения имеет следующий вид:

$$IP = \sum_{i=1}^n (A_i \cdot C_i \cdot D_i \cdot WF), \quad (1)$$

где n – количество слоев.

«Невосполнимые» свойства в формуле (1) при ближайшем рассмотрении вполне регулируются мелиорантами, орошением и обработками почв, а поэтому многие авторы, используя предложенную структуру индекса, стали вводить и другие показатели плодородия почв.

Это, например, содержание водорастворимых солей [19; 21; 23], содержание поглощенного натрия [14], водопроницаемость почвы [13], содержание гумуса [16], показателей гранулометрического состава почвы [15] и т.п. При этом, однако, в качестве показателя WF использовался функция из модели (1).

Что касается региона наших исследований, то для определения конечного перечня показателей по расчету модифицированного варианта индекса продуктивности необходимо обратить внимание на работы украинских ученых по бонитировке почв, в которых определяются параметры оценки плодородия черноземов. В наиболее современной и подробной работе В.В. Медведева и И.В. Плиско [3] на основании данных прошлых подходов к бонитировке украинских почв и существующих взаимосвязей в системе «почва-урожай» приводят 9 показателей, которые наиболее полно описывают почвенное плодородие. Это мощность корнеобитаемого слоя почвы, содержание гумуса, рН почвенного раствора, содержание физической глины, плотность сложения, содержание

подвижного фосфора, содержание подвижного калия, глубина залегания глеевого горизонта и удельное сопротивление почв. Важным показателем плодородия почв в засушливой Правобережной Степи Украины является диапазон активной влаги (ДАВ), который указывает на способность почвы обеспечивать сельскохозяйственные растения водой.

Очевидно, что критическое рассмотрение этих показателей с точки зрения поставленных задачи и анализ опубликованных работ по модификации ИП, изложенных выше, позволяет сделать некоторые исключения из предложенного авторами перечня. В частности, первый показатель – глубина корнеобитаемого слоя – учитывается в модели (1) через функцию WF. Он не имеет прямого отношения к поставленной задаче определения глубины залегания глеевого горизонта и показателя удельного сопротивления почв. К тому же, анализ исходных данных показал, что гранулометрический состав исследуемых почв более-менее монотонный и не меняется в широких пределах – содержание физической глины (сумма частичек меньше 0,01 мм) по разрезам меняется в диапазоне 50-60 %, что делает оценки влияния этого показателя на продуктивность достаточно однообразным и не изменяющимися как по степени эродированности почв, так и по профилю разных подтипов черноземов. Поэтому из приведенного перечня показателей, определяющих ИП, следует исключить содержание физической глины. Это же касается и важного водно-физического показателя – ДАВ, который согласно [1] в черноземах Украины определяется содержанием физической глины, а поэтому практически не изменяется ни по горизонтам, ни по степени эродированности почв, которые исследуются.

На наш взгляд, коррекции подлежит не только сам перечень показателей, но и способ их интерпретации в расчете индекса продуктивности. Анализ полученных данных показал, что в наших выборках наблюдается достаточно большой разброс данных по содержанию питательных веществ и гумуса, особенно в пахотном слое почвы, что, вероятно, связано с внесением удобрений. Поэтому, на наш взгляд, в модифицированном варианте индекса продук-

тивности, приспособленном для почв Правобережной Степи Украины, должно фигурировать не перемножение значений показателей, определяющих влияние определенных свойств почв на величину индекса продуктивности, а более сложная процедура осреднения. Мы считаем, что наиболее точно модифицированный индекс будет отражать продуктивность почв, если вместо послонного перемножения переменных будет оцениваться среднее значение параметров плодородия через определение среднего геометрического. Важно подчеркнуть, что при этом в процедуру осреднения не попадает показатель WF.

Таким образом, модифицированный индекс продуктивности почв (МИП) в метровой толще почвы следует рассчитывать по формуле:

$$\text{МИП} = \sum_{i=1}^{10} (h_i \cdot \rho_i \cdot \gamma_i \cdot \kappa_i)^{0,2} \cdot \text{WF}_i, \quad (2)$$

где i – номер слоя почвы ($i=1, 2, 3, \dots, 10$); h_i , ρ_i , γ_i , κ_i – соответственно, нормированное влияние содержания гумуса, рН, плотности сложения, содержания подвижного фосфора и калия на величину модифицированного индекса продуктивности почв (МИП) в i -м слое почвы; WF_i – параметр, показывающий долю корней растений от их общего количества в каждом i -м слое. Каждый из этих параметров нормирован в долях единицы, от 0 до 1.

Рассмотрим оценки каждой составляющей правой части уравнения (2).

Оценка влияния содержание гумуса как источника питательных веществ и как вещества, который благоприятно влияет на физические, химические и биологические свойства украинских черноземов, изложена в многочисленных работах [например, 3; 4 и др.]. Однако высокая роль гумуса в формировании продуктивности почв наиболее ярко прослеживается в низко- и среднегумусных почвах. При содержании гумуса больше 3,5-4,0% влияния на урожайность сельскохозяйственных культур уже не ощущается [3]. А поэтому нормированное значение влияния гумуса на плодородие (h_i) будет иметь следующий вид:

$$h_i = \begin{cases} h/3,5, & \text{если } h \leq 3,5 \% \\ 1, & \text{если } h > 3,5 \% \end{cases}, \quad (3)$$

где h – содержание гумуса, %.

Влияние рН почвенного раствора на плодородие почв приведено в ряде работ [3; 23 и др.]. Обобщение этих данных в диапазоне величины рН, которые фигурирует в почвах региона (рН = 6,0 – 8,5), позволило получить следующую зависимость, которая использовалась в нашем случае для расчета модифицированного индекса продуктивности:

$$\rho_i = -0,067 \cdot (\text{pH})^2 + 0,875 \cdot (\text{pH}) - 1,863. \quad (4)$$

В (4) ρ_i – нормированное значение активности ионов водорода в почвенном растворе.

Влияние плотности сложения почвы (γ) на плодородие почв, в том числе и украинских, приводится в ряде журнальных статей и монографиях [2; 3; 23]. Обобщение этих данных позволило получить следующую квадратичную зависимость:

$$\gamma_i = -5,414 \cdot (\gamma^2) + 12,959 \cdot (\gamma) - 6,806, \quad (5)$$

где γ_i – нормированное значение плотность сложения, г/см³.

Роль содержания подвижных форм фосфора (ρ) и калия (κ) в расчете модифицированного индекса продуктивности определялось следующими формулами:

$$\rho_i = \begin{cases} P_2O_5/45, & \text{если } P_2O_5 \leq 45 \\ 1, & \text{если } P_2O_5 > 45 \end{cases} \quad (6)$$

и

$$\kappa_i = \begin{cases} K_2O/300, & \text{если } K_2O \leq 300 \\ 1, & \text{если } K_2O > 300 \end{cases}. \quad (7)$$

В (6, 7) P_2O_5 и K_2O – содержание подвижных форм, соответственно, фосфора и калия, мг/кг почвы.

При составлении уравнений (6) и (7) учитывались обобщения по этому вопросу, изложенных в работах [3; 4; 5 и др.], а также данные государственного стандарта «Качество почв. Показатели плодородия почв». Исходя из приведенных публикаций, содержание 45 мг/кг почвы подвижного P_2O_5 и 300 мг/кг почвы подвижного K_2O являются теми значениями, при которых уже не наблюдается увеличение урожайности сельскохозяйственных культур.

Наконец, остался не идентифицированный еще только один показатель из уравнения по расчету модифицированного индекса продуктивности почв (МИП), а именно, параметр WF, показывающий долю корней в каждом слое от

их общего количества. Обобщение литературных данных [8; 23] показало, что основных сельскохозяйственных культур региона этот показатель можно рассчитать по следующему уравнению:

$$WF_i = 0,5 \cdot e^{-0,05 \cdot \eta}, \quad (8)$$

где η – глубина слоя почвы, см.

2. Модель расчета ДНЭ. В общем виде, ДНЭ [15; 23] является отношением допустимой величины потеряннного плодородия почв за определенный промежуток времени:

$$G = \theta \cdot (\Delta P / T), \quad (9)$$

где G – ДНЭ, т/га в год; θ – пересчетный показатель; ΔP – допустимое изменение плодородия, безразмерная величина; T – временной горизонт планирования, годы. Последний показатель, как указано выше, рекомендуется принять за 50, 100 или 200 лет.

Если, согласно существующим подходам [16; 23 и др.], изменение плодородия почв следует выразить через трансформацию индекса продуктивности либо его модифицированной версии (МИП), то допустимое изменение

плодородия (Δ МИП) будет измеряться как разница между исходным значением индекса (МИП_{исх}) и его значением в момент времени T (МИП_Т):

$$\Delta P = \Delta \text{МИП} = \text{МИП}_{\text{исх}} - \text{МИП}_T. \quad (10)$$

Пересчет изменения плодородия в миллиметры слоя почвы происходит с помощью показателя V , который определяется делением величины изменения значения МИП по почвенному профилю на определенную глубину и показывает на скорость изменения почвенного плодородия при реализации эрозионных процессов. Некоторые авторы [23] считают, что показатель V должен рассчитываться для верхнего 500 миллиметрового слоя. Однако анализ природных и хозяйственных условий в местах проведения наших почвенных исследований и расчеты по адекватным математическим моделям почвенной эрозии показывает, что даже при нынешней крайне не рациональной структуре посевных площадей эрозионные потери почвы нигде не будут превышать 15-25 т/га в год. Т.е. даже при самом негативном развитии

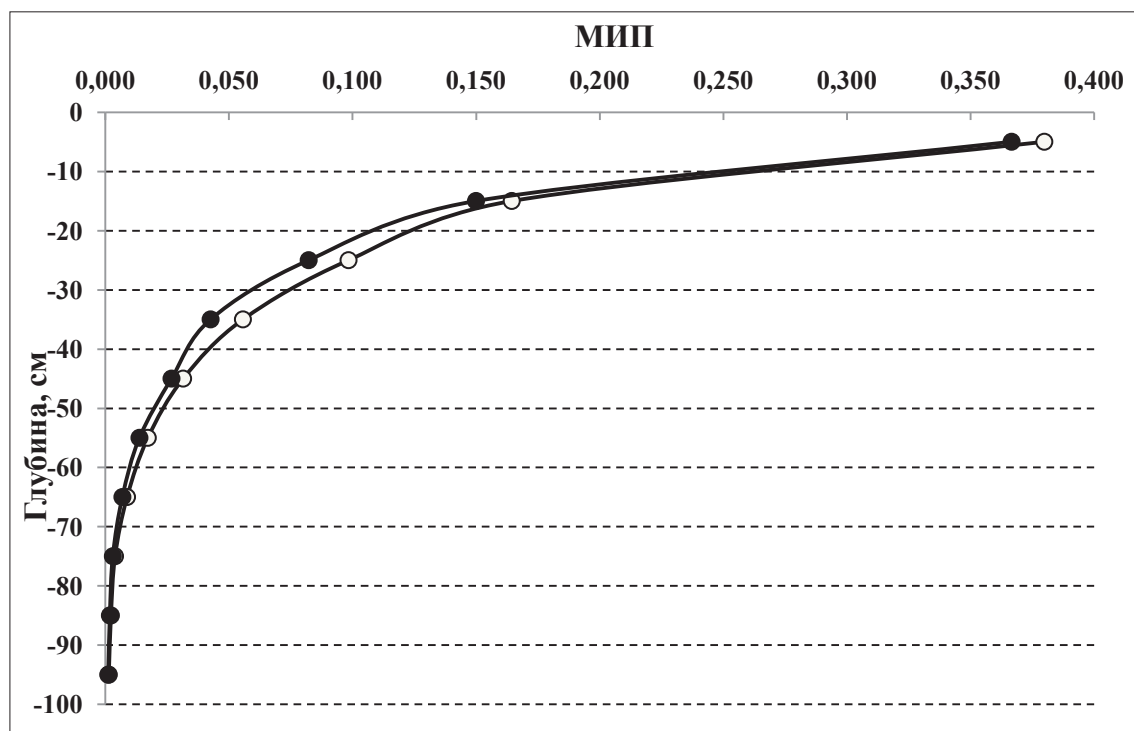

Рис. 1. Распределение МИП в метровом слое черноземных почв

(А – чернозем обыкновенный; Б – чернозем южный;

● – неэродированные почвы, ○ – эродированные почвы)

эрозионной ситуации на изучаемых склонах за период максимального временного горизонта планирования в 100 лет не будет смыто больше 250 мм слоя почвы. А поэтому показатель V необходимо рассчитывать через изменения МИП максимум в верхнем слое 30 см слое. Такие расчеты показали, что этот показатель изменяется согласно данным, полученным при изучении распределения МИП по всем шести профилям, в пределах 0,0006-0,0009 (табл. 1).

Таким образом, изменение плодородия почвы за контролируемый период (T) в миллиметрах слоя почвы будет равно

$$\Delta P = (MPI_{исх} - MPI_T) / V$$

Переходя к определению ДНЭ и пересчитывая допустимые нормы из миллиметрового слоя в тонны на гектар в год, получаем следующее уравнение:

$$G = [10 \cdot (MPI_{исх} - MPI_T) \cdot \gamma] / (V \cdot T). \quad (11)$$

где G – ДНЭ, т/га в год; γ – плотность сложения верхнего слоя почвы, г/см³, V – показатель скорости изменения МИП в процессе эрозии верхнего 300 миллиметрового слоя почвы, мм-1, T – временной горизонт планирования, годы (50 или 100 лет). Остальные обозначения прежние.

3. *Допустимые нормы эрозии.* Как видно из структуры модели (11) величина допустимой нормы эрозии зависит, прежде всего, от изменения модифицированного индекса произво-

дительности почвы и показателя скорости его изменения в процессе эрозии верхнего почвенного слоя. Разные значения V , в свою очередь, зависят от распределения МИП по профилю почвы. Графический анализ распределения МИП в метровом слое эродированных и неэродированных обыкновенных и южных черноземов представлен на рисунке 1.

Анализ показывает, что неэродированные черноземы обыкновенные (НЭЧО) имеют относительно большее значение МИП по сравнению с эродированными (ЭЧО) практически в каждом слое. Это связано с тем, что в неэродированных почвах содержится больше гумуса, подвижных форм фосфора и калия, при том, что остальные параметры плодородия, взятые в расчет (плотность сложения и рН), практически не изменяются (табл. 2).

Такая ситуация сильно влияет на общее значение показателя МИП. Его величина на неэродированных почвах составляет 0,7554, тогда как эродированных лишь 0,6885. Падение МИП в верхнем 30-м слое проходит и для неэродированных почв и эродированных синхронно, а потому значение параметра V для этих почв одинаково и равно 0,0009.

Данные второй пары разрезов черноземов обыкновенных (НЭЧО-2 и ЭЧО-2) дает несколько другие результаты. Величина МИП на неэродированных почвах (0,7857) здесь также больше, чем на эродированных (0,6509) по той же причине – более высокое

Таблица 2

**Распределение свойств почв по профилю черноземных обыкновенных
(стандартизовано от 1 до 0)**

Слой, см	Содержание гумуса		Содержание подвижного фосфора		Содержание подвижного калия		Плотность почвы		рН	
	(ЧО _{нэ})	(ЧО _э)	(ЧО _{нэ})	(ЧО _э)	(ЧО _{нэ})	(ЧО _э)	(ЧО _{нэ})	(ЧО _э)	(ЧО _{нэ})	(ЧО _э)
0-10	1,000	1,000	1,000	0,838	1,000	1,000	0,937	0,937	0,942	0,942
10-20	1,000	1,000	0,280	0,216	0,872	0,610	0,693	0,843	0,964	0,928
20-30	1,000	1,000	0,209	0,152	0,883	0,539	0,857	0,902	0,964	0,842
30-40	1,000	1,000	0,147	0,081	0,915	0,462	0,857	0,911	0,928	0,821
40-50	1,000	1,000	0,166	0,134	0,819	0,384	0,693	0,812	0,799	0,799
50-60	0,903	0,880	0,137	0,117	0,736	0,323	0,592	0,592	0,821	0,750
60-70	0,851	0,471	0,094	0,118	0,750	0,300	0,441	0,441	0,695	0,750
70-80	0,697	0,429	0,125	0,109	0,659	0,328	0,100	0,100	0,666	0,695
80-90	0,589	0,406	0,104	0,099	0,691	0,362	0,100	0,100	0,666	0,695
90-100	0,571	0,331	0,123	0,143	0,619	0,384	0,100	0,100	0,666	0,666

содержание гумуса и подвижных питательных веществ в неэродированных почвах. Однако показатель скорости изменения МИП в процессе эрозии верхнего 300 миллиметрового слоя существенно отличаются – в первом случае V равняется 0,0009, а, во втором – лишь 0,0007.

Формирование значения модифицированного индекса продуктивности в южных черноземах кардинально отличается от этого показателя в обыкновенных черноземах. МИП неэродированных почв в верхнем 30-см слое на много больше значений МИП эродированных почв. Это связано с тем, что в эродированных

южных черноземах очень сильно уменьшается содержание гумуса и питательных веществ (особенно подвижного фосфора), а также эродированная почва имеет значительные величины плотности сложения (табл. 3).

А поэтому, учитывая вклад верхних слоев почвы в общее значение МИП, модифицированный индекс продуктивности на неэродированных почвах составил 0,7753, а на эродированных лишь 0,4143. Изменение МИП в верхнем 30-см слое происходит и для эродированных почв происходит не столь быстро – приблизительно лишь на 0,20 единицы (неэродированных почвах на 0,23), что и привело к

Таблица 3

**Распределение свойств почв по профилю черноземов южных
(стандартизовано от 1 до 0)**

Слой, см	Содержание гумуса		Содержание подвижного фосфора		Содержание подвижного калия		Плотность почвы		рН	
	(ЧЮ _{нз})	(ЧЮ _э)	(ЧЮ _{нз})	(ЧЮ _э)	(ЧЮ _{нз})	(ЧЮ _э)	(ЧЮ _{нз})	(ЧЮ _э)	(ЧЮ _{нз})	(ЧЮ _э)
0-10	1,000	0,829	1,000	0,347	1,000	1,000	0,619	0,337	0,993	1,000
10-20	1,000	0,643	1,000	0,287	1,000	1,000	0,535	0,100	0,993	0,996
20-30	1,000	0,600	1,000	0,103	0,926	0,553	0,504	0,100	0,988	0,964
30-40	0,866	0,511	0,057	0,077	0,654	0,516	0,373	0,100	0,981	0,973
40-50	0,606	0,446	0,220	0,080	0,565	0,540	0,301	0,100	0,981	0,942
50-60	0,586	0,434	0,267	0,083	0,521	0,265	0,224	0,100	0,964	0,953
60-70	0,586	0,226	0,287	0,097	0,480	0,258	0,143	0,100	0,973	0,973
70-80	0,457	0,091	0,310	0,190	0,487	0,241	0,143	0,100	0,964	0,953
80-90	0,400	0,091	0,377	0,303	0,441	0,485	0,100	0,100	0,973	0,953
90-100	0,329	0,051	0,420	0,357	0,465	0,474	0,100	0,100	0,964	0,942

Таблица 4

**Допустимые нормы эрозии в зависимости от заданного уровня снижения
продуктивности почв (т/га в год) (в числителе горизонт планирования – 50 лет,
в знаменателе – 100 лет)**

№ з/п	Название почв	1%	2%	3%	4%	5%
1.	Черноземы обыкновенные неэродированные (НЭЧО)	2,1/1,1	4,2/2,1	6,3/3,2	8,4/4,2	10,5/5,3
2.	Черноземы обыкновенные эродированные (ЭЧО)	2,0/1,0	4,0/2,0	6,0/3,0	8,0/4,0	9,9/5,0
3.	Черноземы южные неэродированные (НЭЧЮ)	2,7/1,3	5,3/2,7	8,0/4,0	10,7/5,3	13,3/6,7
4.	Черноземы южные эродированные (ЭЧО)	1,9/0,9	3,8/1,9	5,7/2,8	7,5/3,8	9,4/4,7
5.	Черноземы обыкновенные неэродированные (НЭЧО -2)	2,3/1,1	4,5/2,3	6,8/3,4	9,1/4,5	11,3/5,7
6.	Черноземы обыкновенные эродированные (ЭЧО-2)	2,5/1,2	4,9/2,5	7,4/3,7	9,8/4,9	12,3/6,1

относительно низким значениям показателя V , который на эродированных почвах составляет 0,0006, тогда как на неэродированных аналогах – 0,0008.

Изложенные выше особенности формирования значений модифицированного индекса продуктивности и показателя скорости изменения МИП в процессе эрозии верхнего 300 миллиметрового слоя почвы (V) отражаются на значениях ДНЭ. Расчеты по формуле (11) были сделаны на пять уровней снижения продуктивности (1%, 2%, 3%, 4%, 5%) и на два временных горизонта планирования – 50 и 100 лет (табл. 4).

Как видно ДНЭ, в первую очередь, зависит от величины модифицированного индекса продуктивности. Чем он больше, тем больше ДНЭ. Поэтому на неэродированных черноземах ДНЭ, как правило, при всех уровнях снижения продуктивности принимает максимальные значения, а на эродированных – минимальные. Однако если наблюдается существенное различие в величинах V и несущественное в величинах МИП, как в случае с разрезами НЭЧО-2 и ЭЧО-2, то тогда ДНЭ на эродированных почвах может быть больше, чем на неэродированных.

Следует в заключении отметить, что рассчитанные значения ДНЭ для черноземных почв правобережной Степи Украины (табл. 4) приблизительно одного порядка со значениями ДНЭ, полученным для подобных почв Северо-Восточного Китая [16] и США [23; 24].

Полученные значения ДНЭ для условий правобережной Степи Украины пригодны для использования в противоэрозионном проектировании и оптимизации землепользования в этом регионе.

Выводы. Наиболее точно оценивается плодородие черноземов правобережной Степи Украины с помощью модифицированного индекса продуктивности (МИП), который определяется как сумма значений продуктивности каждого 10 см слоя метровой толщи почвы. Величина продуктивность каждого слоя определяется, как среднее геометрическое нормированных от 0 до 1 следующих параметров плодородия – содержание гумуса, подвижных форм фосфора и калия, плотности сложения и рН. В процедуру осреднения не

попадает показатель WF , который показывает долю корней сельскохозяйственных растений в каждом слое.

1. Конечная математическая модель определения ДНЭ зависит от предварительно заданного изменения за определенное время показателя МИП, плотности сложения верхнего слоя почвы, показателя скорости изменения показателя МИП в процессе эрозии верхнего слоя почвы.

2. Полученные для черноземов правобережной Степи Украины значения ДНЭ, в первую очередь, определяются величиной модифицированного индекса продуктивности и параметра, который определяет скорость изменения МИП в верхнем слое почвы. На неэродированных черноземах ДНЭ, как правило, принимает максимальные значения, а на эродированных – минимальные. Однако при небольшом различии между эродированными и неэродированными почвами величины МИП на размер ДНЭ будет влиять уже показатель скорости изменения МИП в процессе эрозии (V).

СПИСОК

ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Медведев В.В., Лактионова Т.Н., Донцова Л.В. Водные свойства Украины и влагообеспеченность сельскохозяйственных культур. – Харьков: Апостроф, 2011. – 224 с.
2. Медведев В.В., Лындина Т.Е., Лактионова Т.Н. Плотность сложения почв (генетические, экологические и агрономические аспекты). Харьков, 2004. - Изд. «13 типография». – 244 с.
3. Медведев В.В., Плиско И.В. Бонитировка и качественная оценка пахотных земель Украины. Харьков. Изд-во «13 типография», 2006. – 386 с.
4. Носко Б.С. Антропогенна еволюція чорноземів. Харків: Вид. «13 типографія», 2006. – 239 с.
5. Носко Б.С. Фосфатний режим ґрунтів і ефективність добрив. К.: Урожай, 1990. – 223 с.
6. Светличный А.А., Швец Г.И., Черный С.Г. Эрозиоведение: теоретические и прикладные аспекты. – Суми: Університетська книга, 2004. – 415 с.
7. Світличний О.О., Чорний С.Г. Основи ерозіознавства. Підручник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 266 с.
8. Станков Н.З. Корневая система полевых культур. – Москва: Колос, 1964. – 280 с.
9. Чорний С.Г. Оцінка допустимої норми ерозії для ґрунтів Степу України // Український географічний журнал, 1999. – № 4. – С. 34-39.
10. Якість ґрунту. Ерозія ґрунту. Допустимі норми. ДСТУ 7081:2009.

11. Якість ґрунту. Ерозія ґрунту. Терміни та визначення основних понять. ДСТУ 7118:2009.
12. Alexander E.B. Rates of soil formation: implications for soil-loss tolerance. *Soil Sci.*, 1988. – № 145 (1). – Pp 37-45.
13. Burly J.B., Thomsen C.H., Kenkel N. Productivity Equation for Reclaiming Surface Mines. *Environmental Management*, 1989. – № 13(1). – Pp. 631-638.
14. Doll E.C., Wollenhaupt N.C. Use of soil parameters in the evaluation of reclamation success in North Dakota. Bridging the gap between science, regulation, and the surface mining operation. ASSMR Second Annual Meeting. Denver, 1985. – Pp. 91-94.
15. Duan X., Xie Y., Fen Y.J. Study on the method of soil productivity assessment in northeast black soil regions of China. *Scientia Agriculturae Sinica*. 2009. – № 42(5). – Pp. 1656-1664.
16. Duan X., Xie Y., Liu B., Liu G., Feng Y., Gao X. Soil loss tolerance in the black soil region of Northeast China. *J. Geogr. Sci.*, 2012. – № 22(4). – Pp. 737-751.
17. Duan X., Xie Y., Ou T., Lu H. Effects of soil erosion on long-term soil productivity in the black soil region of northeastern China. *Catena*, 2011. – № 87. – Pp. 268-275.
18. Gantzer C.J., McCarty T.R. Predicting corn yield on a Claypan soil using a productivity index. *Trans. ASAE*, 1987. – № 30. – Pp. 1347-1352.
19. Larson W.E., Stewart B.A. Thresholds for soil removal for maintaining cropland productivity. *Proceedings of the Soil. Quality Standards Symposium*, 1990. – Pp 6-14.
20. Morgan R.P.C. *Soil Erosion and Conservation*. Blackwell Publishing. 2005. – 304 pp.
21. Mulengeraa M.K., Payton R.W. Modification of the productivity index model. *Soil and Tillage Research*, 1999. – № 52. – Pp. 11-19.
22. Neill L.L. An evaluation of soil production based on root growth and water depletion. M.S. thesis. Univ. of Missouri, Columbia. 1979.
23. Pierce F.J., Larson W.E., Dowdy R.H. Soil loss tolerance: Maintenance of long-term soil productivity // *Journal of Soil and Water Conservation*, 1984. – № 39 (2). – Pp. 136-138.
24. Pierce F.J., Larson W.E., Dowdy R.H., Graham W.A.P. Productivity of soils: assessing long-term changes due to erosion // *Journal of Soil and Water Conservation*, 1983. – № 38. – Pp. 39-44.
25. Soil Science Society of America (SSSA). Glossary of Soil Science Terms. Source: <https://www.soils.org/publications/soils-glossary>.
26. U.S. Department of Agriculture, Natural Resources Conservation Service. *National Soil Survey Handbook*. Source: <http://soils.usda.gov/technical/handbook>.
27. Wischmeier W.H., Smith D.D. Predicting rainfall erosion losses: A guide to conservation planning. USA: United States Department of Agriculture, *Agriculture Handbook*. 1978. – № 537. – Washington, D.C.

СЕКЦІЯ 3 ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

УДК 796.5:57.017.3(477)

Бейдик О.О.
доктор географічних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Мельничук А.Л.
кандидат географічних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Топалова О.І.
асистент кафедри туризму,
соціально-економічної географії та краєзнавства,
*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

АДАПТИВНИЙ ТУРИЗМ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведено діагностику адаптивного туризму – виявлені та систематизовані науково-методологічні підходи його суспільно-географічного аналізу, запропоновано класифікацію та поглиблено поняттєво-термінологічний апарат адаптивного туризму, проаналізовано динаміку чисельності інвалідів за регіонами України, розроблено ряд картографічних і структурно-логічних моделей адаптивно-туристської проблематики, стосовно якої визначено структуру масиву міждисциплінарних публікацій. Окреслено структуру «методологічного поля» та стратегічні пріоритети розвитку адаптивного туризму.

Ключові слова: *адаптивний туризм, діагностика, науково-методологічні підходи, класифікація, понятійно-термінологічний апарат, картографічне та структурно-логічне моделювання.*

Бейдик А.А., Мельничук А.Л., Топалова О.И. Адаптивный туризм: географические подходы к исследованию

Проведена діагностика адаптивного туризму – виявлені та систематизовані науково-методологічні підходи його суспільно-географічного аналізу, запропоновано класифікацію та поглиблено поняттєво-термінологічний апарат адаптивного туризму, проаналізовано динаміку чисельності інвалідів по регіонах України, розроблено ряд картографічних і структурно-логічних моделей адаптивно-туристської проблематики, в отрошенні которого определена структура массива междисциплинарных публикаций. Определены структуру «методологического поля» и стратегические приоритеты развития адаптивного туризма.

Ключевые слова: *адаптивный туризм, диагностика, научно-методологические подходы, классификация, понятийно-терминологический аппарат, картографическое и структурно-логическое моделирование.*

Beydik O.O., Melnychuk A.L., Topalova O.I. Diagnostics adaptive tourism

Diagnostics of adaptive Tourism of Ukraine – are identified and systematized scientific and methodological approaches of the socio-ekonomicheskogo analysis, proposed classification and deepened conceptual and terminological apparatus of adaptive tourism, developed a number of mapping and structural and logical models of adaptive-tourism issues.

Key words: *adaptive tourism, diagnostics, scientific and methodological approaches, classification, conceptual and terminological apparatus, mapping and structural logic simulation.*

Постановка проблеми. Історія цивілізації зберігає пам'ять про видатних представників людства, які, незважаючи на фізичні вади, відрізнялися високою волею до життя, особливістю якого були вражаючі творчі, військові, виробничі або спортивні здобутки. «Цар іспанських письменників» Мігель Сервантес (в 1571 р. у бою при Лепанто в Іонічному морі втратив руку), сліпоглухонімі – українка Ольга Скороходова та американка Хелен Келлер залишили по собі багату мистецьку спадщину, данський астроном Тіхо Браге (мав спотворене обличчя), німецький композитор Людвіг ван Бетховен (втратив слух), український шахтар Владислав Тітов (внаслідок електротравми втратив обидві руки) – цей перелік включає сотні імен і кожне з них – розповідь про подолання фізичної недуги, досягнення чи не найкращих результатів при чи не найгірших умовах. Всі вони в певні періоди свого життя були у ролі подорожніх, мандрували своєю Батьківщиною, відвідували визначні історичні центри Європи. Серед низки цих подорожей найбільш яскравим проявом інвалідного туризму є вражаючий навколосвітній «тур» на візку канадійця Ріка Хансена, під час якого до фонду спинальників він зібрав \$20 млн. Не менш

шокуючим є і життєвий подвиг кримського спинальника і вченого Андантіна Белопухова, який здійснив дві спроби підкорити Ельбрус на візку. Несприятливі умови або чинники, які призводять до інвалідності, мають різне походження. Розвиток суспільства та так званий науково технічний прогрес поряд із беззаперечним зиском та користю несуть і численні негаразди (що нагадує «троянського коня цивілізації» за влучним виразом словацьких вчених І. Фратрича, К. Халупи та Ю. Кралика, 1977). До останніх належать постійні війни та військові конфлікти, ДТП, хвороби цивілізації (у т.ч. генетичні), стихійні лиха, виробничі травми. Ці та інші чинники призводять до того, що мільйони людей щорічно втрачають життя, стають тимчасово або постійно непрацездатними. Так, щорічно від ДТП у світі гине понад 1,2 млн. осіб та близько 6-7 млн. стають інвалідами (в Україні, відповідно, 5-6 тис. та 20-25 тис. осіб, крім того, станом на 2014 р. в країні налічується понад 3 млн. осіб з ознаками інвалідності, близько 300 тис. осіб потребують протезування), сотні тисяч людей страждають від природних катаклізмів та військових агресій. Не минув військовий конфлікт і сучасну Україну, наслідком якого є тисячі загиблих і

Теоретичні та практичні тренди наукометричного аналізу публікацій «адаптивно-інвалідної» проблематики:

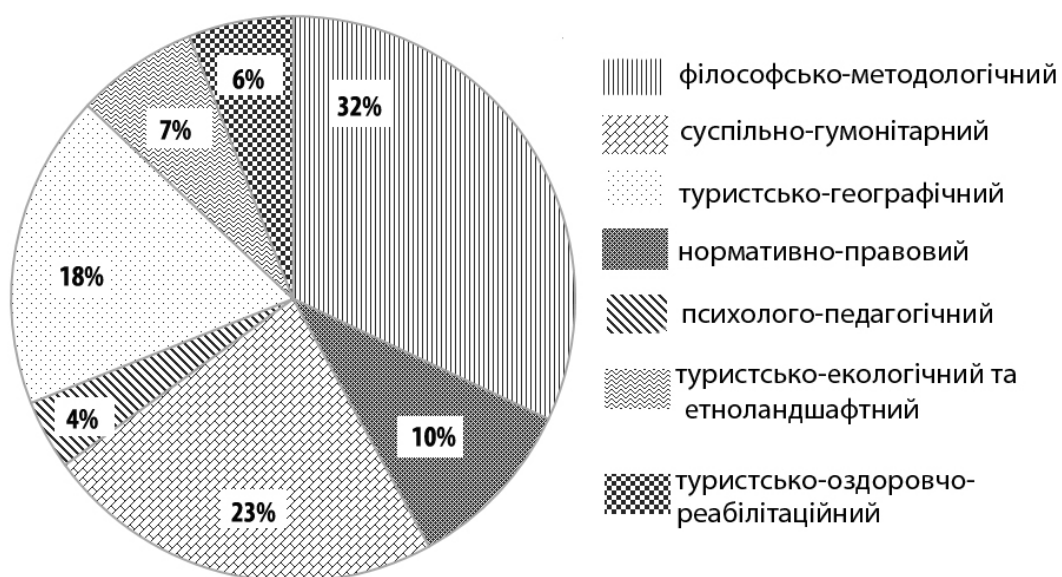

Рис. 1. Структура масиву вітчизняних та зарубіжних міждисциплінарних публікацій «адаптивно-інвалідної» проблематики

скалічених. Але рано чи пізно рани загоюються і люди прагнуть повернутися до нормального життя – нормальної праці, побуту, дозвілля. Кожний з цих видів діяльності обмежений певним простором: праця – виробничим, побут – сельбищним (селитебним), дозвілля – рекреаційним. В межах останнього розвивається адаптивний туризм, який об'єднує людей похилого віку та осіб з ознаками інвалідності. Незважаючи на те, що дослідженню цього суспільно-географічного явища присвячений ряд публікацій зарубіжних та вітчизняних авторів, в царині адаптивного туризму відчувається суттєвий брак теоретичних та практичних розробок, впровадження їх результатів в суспільне життя. Аналіз масиву вітчизняних

та зарубіжних публікацій (131 джерело) дозволив виділити наступні тренди: філософсько-методологічний (6 джерел) [11; 15; 34], нормативно-правовий (43) [13; 19; 20-23; 32; 35], суспільно-гуманітарний (30) [14; 18; 25; 27; 36], психолого-педагогічний (13) [26], туристсько-географічний (24) [1; 5-8; 10; 29-31; 33], туристсько-екологічний та етно-ландшафтний (10) [9; 12; 16-17; 24], спортивно-оздоровчо-реабілітаційний (5) [2-4; 28] (рис. 1).

Три конфуціанські шляхи були чинником створення цього матеріалу: розмірковування, опора на національні географічні авторитети (фундаментальні роботи О.Г. Топчієва, обговорення проблематики з Л.Г. Руденком, дискусії з провідними географами України),

Рис. 2. Науково-методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження адаптивного туризму

використання власного досвіду і бачення проблеми.

Об'єкт дослідження – адаптивний туризм України (як суспільне явище та складова внутрішнього туризму), а предметна мета – його діагностика. Предметна **мета** в контексті даного дослідження характеризується, перш за все, методологічною, методичною, фактологічною цілеспрямованістю, націленістю на аналіз як регіональних відмінностей процесу, так і відповідних територіальних схожостей, історизмом та просторово-часовою мінливістю процесу, антропоцентризмом та загостреністю на соціальні пріоритети, конструктивністю та загальнонауковою інтегрованістю.

Досягнення мети передбачало вирішення ряду завдань:

- обґрунтувати та систематизувати науково-методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження адаптивного туризму;
- провести наукометричний аналіз вітчизняних та зарубіжних міждисциплінарних

публікацій «адаптивно-інвалідної» проблематики;

- виявити ієрархічність та запропонувати класифікацію понятєво-термінологічного апарату адаптивного туризму («інвалідна складова»);
- поглибити понятєво-термінологічний апарат адаптивного туризму (введення та визначення нових дефініцій);
- розробити та побудувати ряд структурно-логічних та картографічних моделей адаптивного туризму;
- виявити попередні «профілі» розвитку інвалідного туризму в розрізі регіонів України.

Виклад основного матеріалу. Алгоритм викладу основного матеріалу міститься у наступному визначенні: діагностика адаптивного туризму – аналіз та розвиток теорії, його методолого-методичного та понятєво-термінологічного апарату, уявлень про сучасний стан у визначеному просторово-часовому форматі.

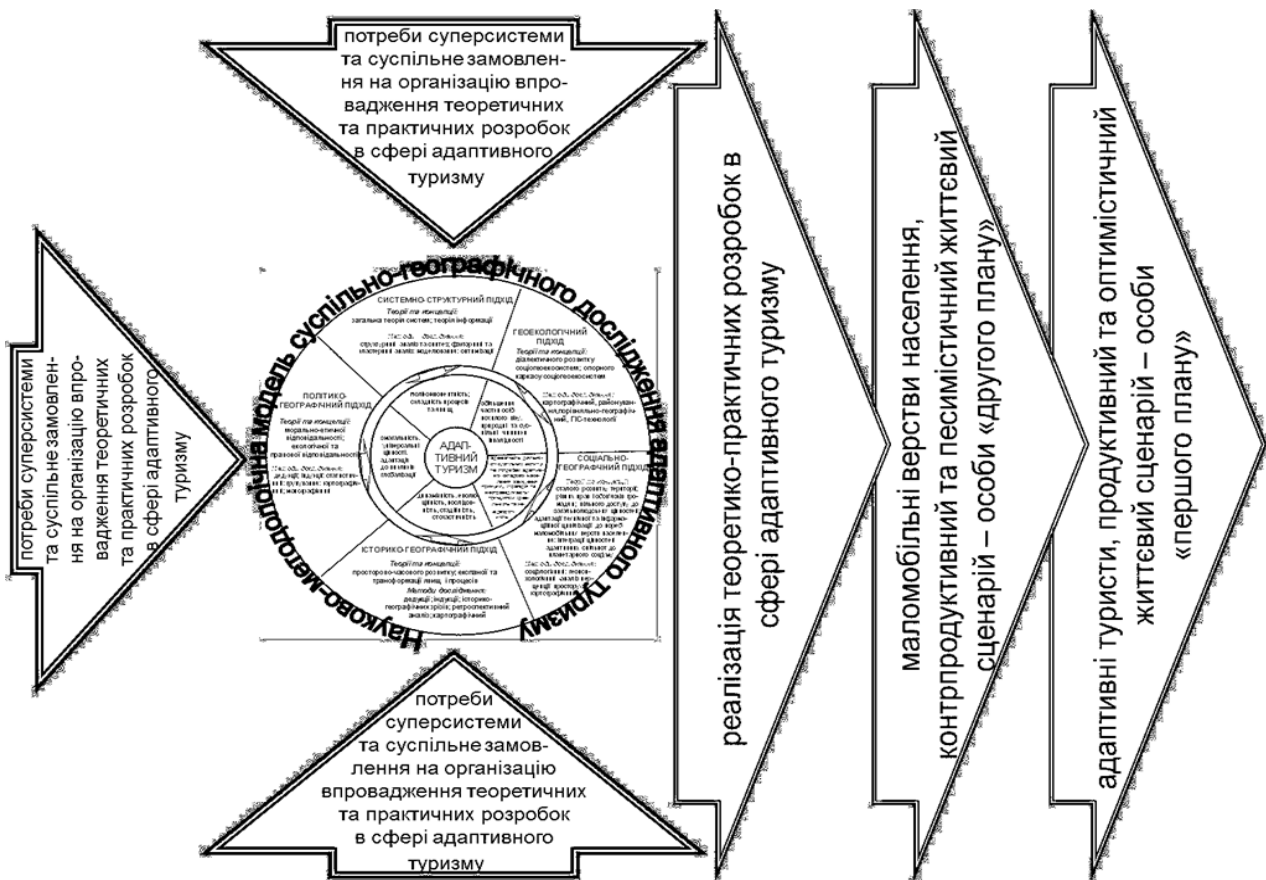

Рис. 3. Структура «методологічного поля» та стратегічні пріоритети розвитку адаптивного туризму

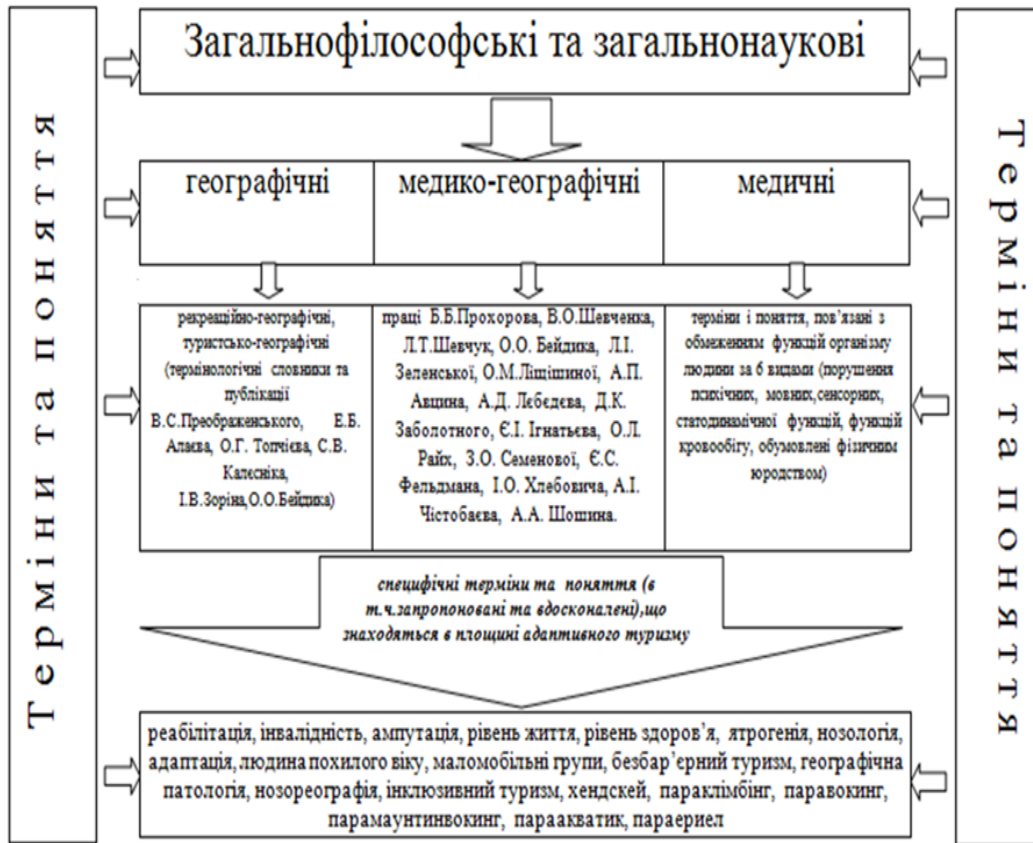

Рис. 4. Діалектична структура поняттєво-термінологічного апарату адаптивного туризму

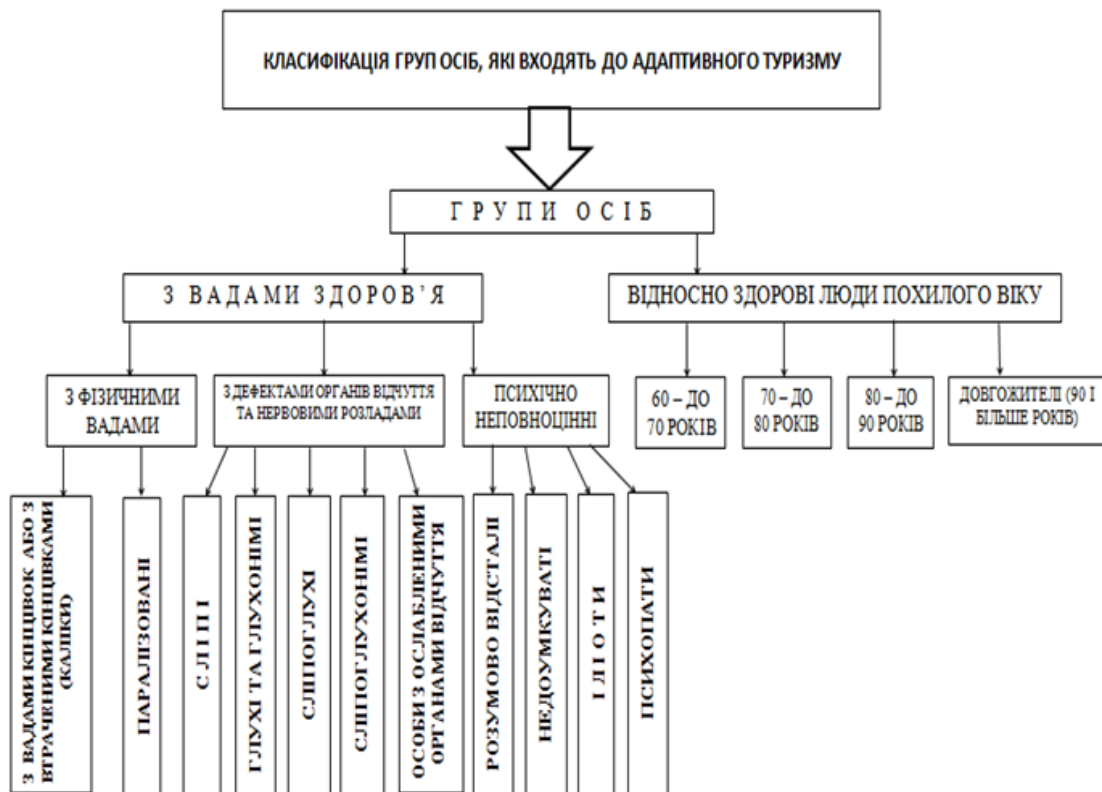

Рис. 5. Структура контингенту потенційних адаптивних туристів

Джерело: складено за [35]

Методологія та методика дослідження. Уявлення про «поліфонію» та диверсифікацію методологічної тканини адаптивного туризму дає рис. 2, який висвітлює 5 основних підходів, основні теорії, концепції та методи аналізу адаптивного туризму. Зважаючи на те, що «методологічне поле» є елементом більш складної структурно-логічної моделі, реалізовано спробу «вмонтувати» його до системи суспільних потреб та стратегічних пріоритетів розвитку адаптивного туризму (рис. 3). Головним меседжем цієї моделі є декларація ідеї поступового перетворення маломобільних верств населення з песимістичним життєвим сценарієм в адаптивних туристів – осіб похилого віку та з ознаками інвалідності, яким притаманний оптимістичний життєвий сценарій.

Поняттєво-термінологічний апарат є наріжним каменем будь-якої науки або науко-

во-практичного напрямку. Зважаючи на пораду Рене Декарта («Якщо б люди заздалегідь домовлялися про зміст понять вони б уникнули багатьох суперечок») та виокремлене поняттєве поле, аналіз наукової термінології, яка використана у публікації, показав її 3-х рівневу будову: 1) загальнофілософські та загальнонаукові терміни і поняття; 2) географічні, медико-географічні, медичні терміни та поняття; 3) специфічні терміни та поняття, введені в науковий обіг останніми роками (рис. 4).

Зважаючи на діалектичність суспільних та наукових процесів, термінологічна база інвалідного туризму з плином часу модифікується, набуває нових понять або позбавляється старих. Це стосується і структурно-логічної моделі, яка віддзеркалює відповідні суспільні прошарки, які входять до адаптивного туризму (рис. 5, 6).

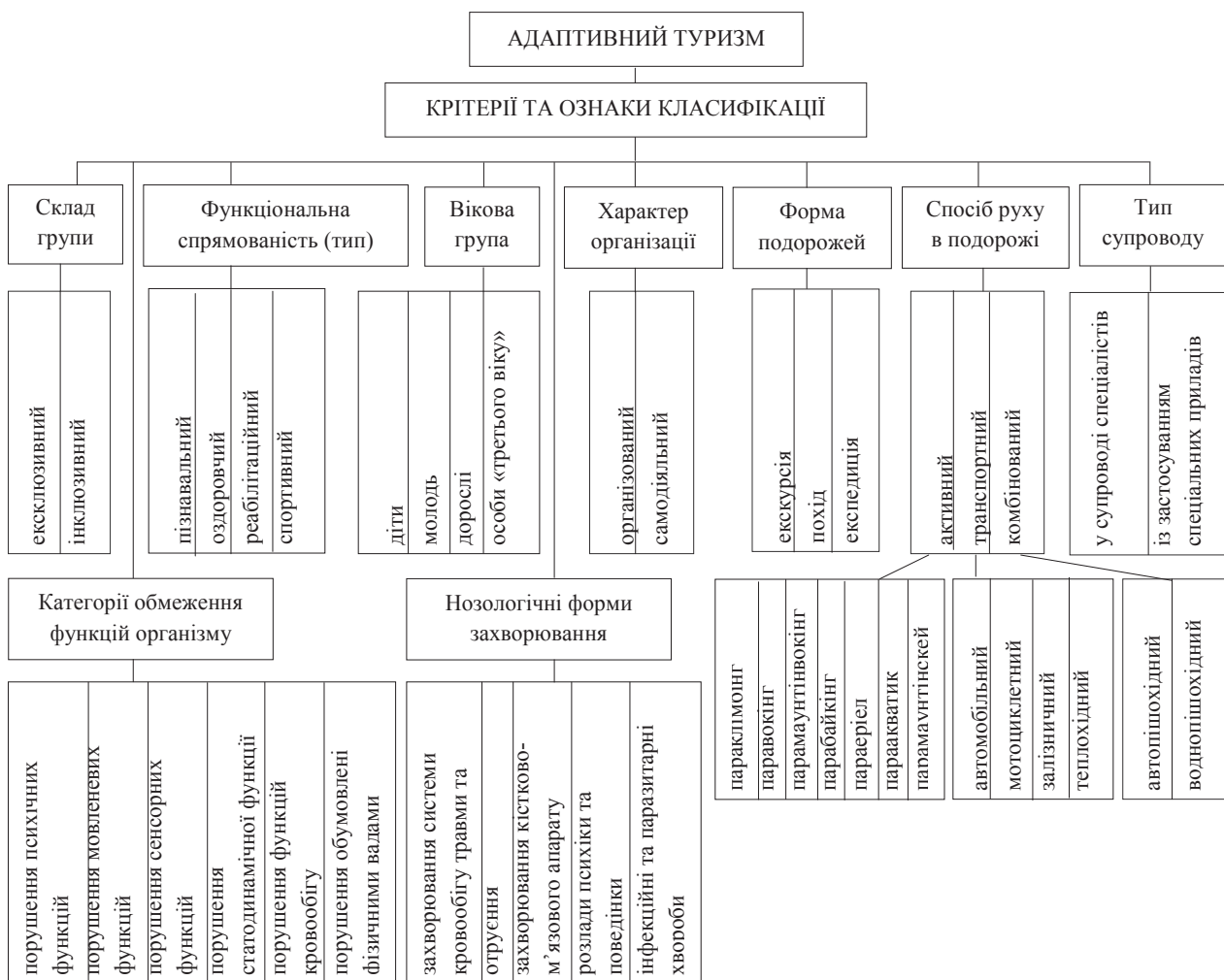

Рис. 6. Класифікація адаптивного туризму

Суспільно-географічне дослідження інвалідного туризму включало наступний алгоритм: визначення базових показників – складових аналізу адаптивного туризму та формування відповідної матриці → створення на основі проведеного аналізу картографічних моделей → аналіз картосхем → формулювання висновків та пропозицій. Зважаючи на брак статистичних даних, коло визначених показників мало такий вигляд: 1) кількість туристів відносно до загальної кількості проживаючих в області, %; 2) чисельність інвалідів в регіоні станом на 2013 р., осіб; 3) частка інвалідів в загальній кількості населення регіону, %; 4) кількість задіяних інвалідів в туризмі, осіб; 5) кількість установ, товариств та організацій, що обслуговують інвалідів, одиниць; 6) рівень державної та недержавної допомоги; 7) кількість культурних акцій та заходів стосовно інвалідного туризму в регіоні на рік, одиниць; 8) рівень розвитку адаптивної туристської інфраструктури; 9) кількість перспективних туристичних та екскурсійних маршрутів для інвалідного туризму в регіоні, одиниць. Представлені

нижче малюнки (рис. 7-9) є картографічною інтерпретацією кількох з низки базових показників, які є чинниками суспільно-географічного аналізу адаптивного туризму. Розвиток адаптивного туризму в Україні суттєво залежить від рівня державної та недержавної підтримки (рис. 9). Так, найбільша кількість туристичних закладів з обслуговування інвалідів знаходиться в АР Крим, Миколаївській Полтавській та Рівненській областях. Ці регіони характеризуються високим і середнім рівнем державної та недержавної допомоги розвитку адаптивного туризму. Серед регіонів з низькою допомогою розвитку адаптивного туризму значна кількість туристичних закладів, що обслуговують інвалідів, притаманна лише Луганській області.

В Україні за часткою інвалідів у загальній кількості населення виділяється Хмельницька область (рис. 7), за нею йдуть Вінницька, Волинська, Житомирська, Львівська, Харківська та Черкаська області. Найнижча вона у Херсонській області. Зібрані статистичні дані свідчать, що кількість задіяних в туризмі інва-

Рис. 7. Частка інвалідів у загальній кількості населення регіонів України (2013 р.).

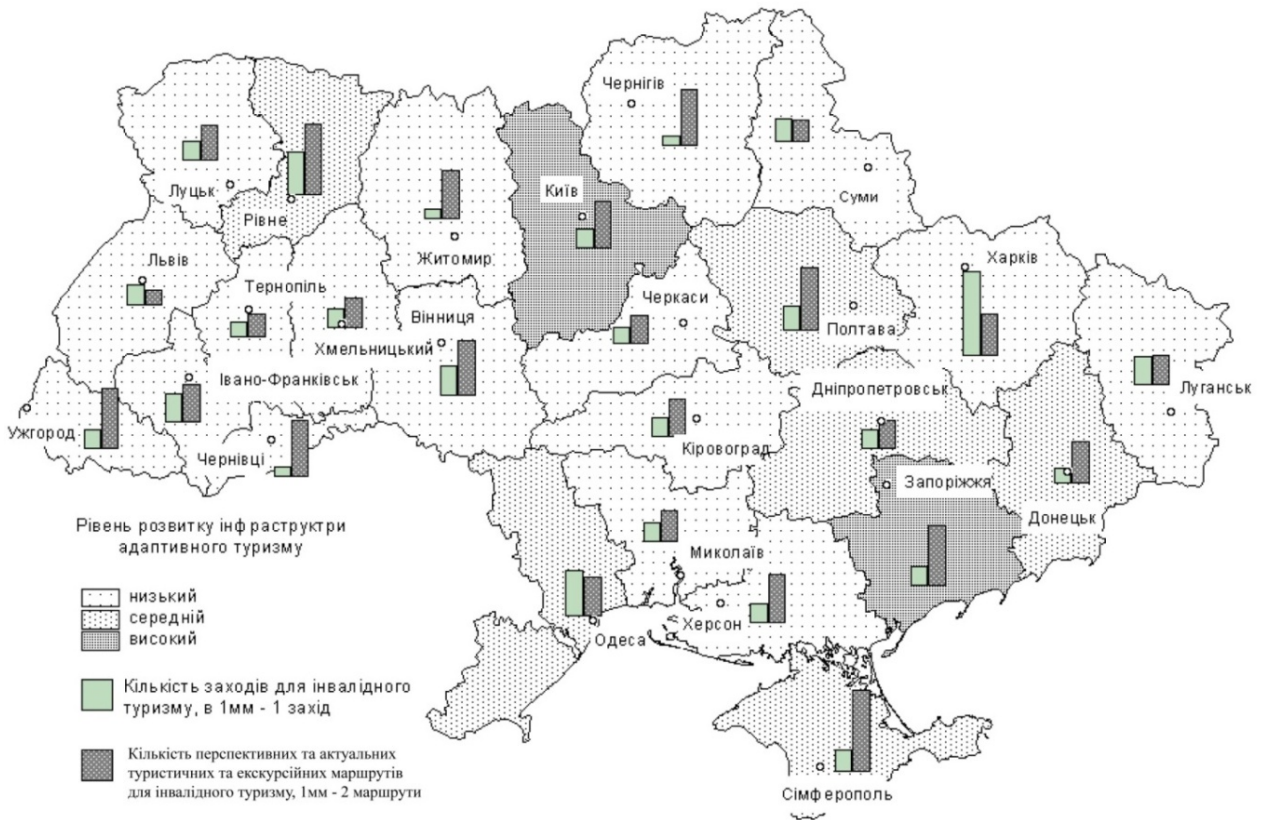

Рис. 8. Розвиток інфраструктури адаптивного туризму за регіонами України (2013 р.)

Рис. 9. Державна та недержавна допомога розвитку адаптивного туризму за регіонами України (2013 р.)

лідів за регіонами слабо корелюється із їх часткою у загальній кількості населення. Так, практично однаковим є кількість задіяних туристів у Хмельницькій та Херсонській областях (найвища в Україні та удвічі перевищує наступний за цим показником регіон – Львівську область), які є полярними за часткою інвалідів. Дещо більший за середній показник по країні він у Черкаській області. У інших регіонах, які надали відповідні дані, незалежно до якої групи за часткою інвалідів серед населення вони належать, кількість задіяних в туризмі інвалідів стабільно низька – близько 50 осіб на рік. Отже, організація інвалідного туризму в Україні перебуває на початковій стадії розвитку. Очевидною є відповідність розвитку інвалідного туризму рівню розвитку інфраструктури адаптивного туризму. Так, лідерами за кількістю заходів для інвалідного туризму та маршрутами для інвалідного туризму в Україні є АР Крим, Запорізька, Рівненська, Одеська, Полтавська області (рис. 8).

Недостатнім є рівень їх розвитку у Київській та Дніпропетровській областях, які мають відповідно високий та середній рівень розвитку інфраструктури адаптивного туризму. Серед регіонів з низьким рівнем її розвитку, кількості заходів та маршрутів, які є чинниками розвитку інвалідного туризму, вирізняється лише Харківська область. У цьому регіоні в рази більше, ніж в інших регіонах, проводилось заходів, спрямованих на розвиток інвалідного туризму, достатньо значною є кількість відповідних маршрутів. За кількістю перспективних та актуальних маршрутів для інвалідів серед регіонів із низьким рівнем розвитку інфраструктури адаптивного туризму вирізняються Житомирська, Закарпатська, Херсонська, Чернігівська та Чернівецька області.

Аналіз показників інвалідності (за даними Пенсійного фонду України, 2014 р.) за 2001–2014 рр. серед дорослого населення України в регіональному розрізі свідчить про їх значну варіабельність. За період 2001–2011 рр. спо-

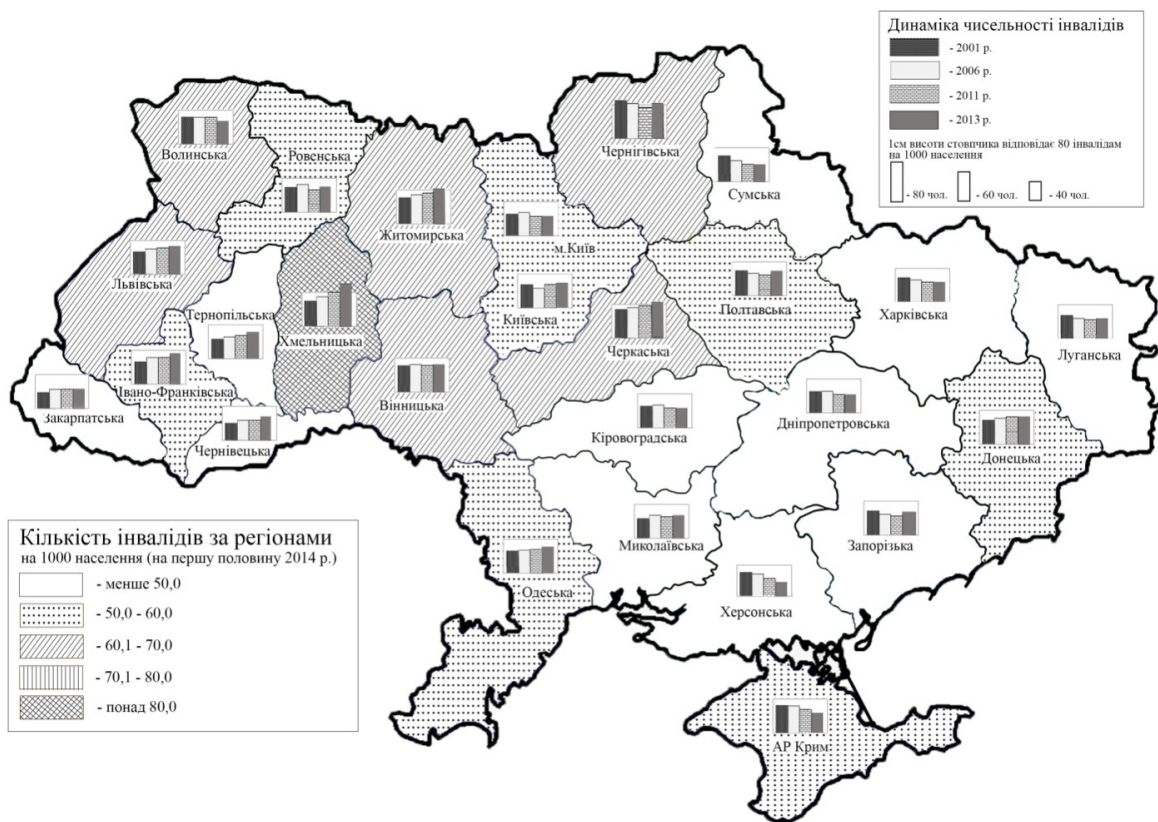

Рис. 10. Регіональна динаміка чисельності інвалідів серед дорослого населення в Україні (2001–2014 рр.)

стерігалось зменшення чисельності населення, визнаного інвалідами, з 102,0 тис. осіб у 2006 р. до 179,0 тис. осіб – у 2011 р. (рис. 10).

Так, у 2001р. значно вищий за середній в Україні (53 особи) показник інвалідності дорослого населення спостерігався в АР Крим, Вінницькій, Житомирській, Черкаській та Чернігівській областях – 59, 60, 60, 60, 77 осіб. Водночас у цей період найнижчі значення цього показника були характерними для Закарпатської, Миколаївської та Чернівецької областей з показниками 41, 44 та 43 особи, що визнані інвалідами, з розрахунку на 1000 населення. В 2006 р. вищий за середній (53 особи) показник інвалідності спостерігався в АР Крим, Житомирській, Хмельницька, Черкаська, Чернігівській областях – 59, 65, 67, 62, 71 особа, а найнижчі показники – в Луганській, Тернопільській, Херсонській областях – 46, 46, 45 осіб. В 2011 р. високими показниками чисельності інвалідів серед дорослого населення відзначились Волинська, Житомирська, Львівська, Хмельницька області – 64, 66, 62, 76 осіб, а найнижчі показники спостерігались в Дніпропетровській, Луганській, Херсонській областях – 44, 45, 41 особи. В 2013 р. високі показники чисельності інвалідів серед дорослого населення спостерігалися в Житомирській, Хмельницькій, Чернігівській, Черкаській областях – 68, 80, 68, 68 осіб, а найнижчі показники в Дніпропетровській, Закарпатській та Херсонській областях – 44, 44, 40 осіб.

За період 2013 – початок 2014 р. відбулось збільшення чисельності інвалідів серед дорослого населення України на 37,4 тис. особи, а середній показник інвалідності склав 54 особи на 1000 населення. Значно вищий за середній показник інвалідності мають Житомирська, Хмельницька, Черкаська області – 70, 82, 70 осіб, а найнижчі показники в Дніпропетровській, Закарпатській, Луганській, Херсонській та Чернівецькій областях – 44, 44, 46, 40, 46 осіб. Це свідчить про схожість та відмінність причинно-наслідкової ситуації, чинників, які призводять до інвалідності, в регіонах, недоліки технології збору, накопичення та обробки статистичних показників, що в кінцевому

випадку призводить до викривлення картини «інвалідної ситуації» у регіонах України.

Висновки. Проведено наукометричний аналіз значного масиву вітчизняних та зарубіжних міждисциплінарних публікацій «адаптивно-інвалідної» проблематики, в межах якого виділено 7 теоретичних та практичних трендів;

- обґрунтовано та систематизовано науково-методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження адаптивного туризму;
- розроблені принципові наочно-уявні розгалужені моделі «Науково-методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження адаптивного туризму» та «Структура «методологічного поля» та стратегічні пріоритети розвитку адаптивного туризму»;
- запропоновано антропоцентричну класифікацію та абстрактно-логічну модель діалектичної структури термінологічно-поняттєвого апарату адаптивного туризму;
- побудовано ряд картографічних та структурно-логічних моделей, які виступають як проміжним результатом дослідження адаптивного туризму, так і важелем подальшої діагностики цього суспільного процесу;
- на основі визначення та інтерпретації базових показників розвитку інвалідного туризму та аналізу створених на їх підґрунті картосхем, виявлено його попередні «профілі» в розрізі регіонів України;
- на основі даних національного Пенсійного фонду запропоновано та проаналізовано картографічну модель динаміки чисельності інвалідів за регіонами України;
- зважаючи на вкрай недостатнє фінансування державою потреб осіб з ознаками інвалідності, мають бути переглянуті базові закони та підзаконні акти, що захищають ці верстви населення в бік їх відповідності кращим європейським та світовим зразкам.

Наостанок слід зазначити, що головне призначення викладеної маніфестації адаптивного туризму – працювати на «розігрів» національної географії, бути важелем корисної дії представників конструктивної географії та дієвим чинником реалізації базових завдань адаптивного туризму, спрямованих на підтримку маломобільного населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Accessible Israel. Tour routers for the disabled // Internet-portal Flash books [Electronic resource]. – Mode of access: <http://goisrael.com/other/flashbooks/all/accessiblesraelenglish/index.html>.
2. Арсененко І.А. Заняття параклімбінгом в умовах искусственного горного рельєфа в системі реабілітації інвалідів / Арсененко І.А., Топалова О.І. // Scientific letters of academic society of Michal Buludansky. – 2013. – Vol. 1. – № 4. – С. 10–13.
3. Арсененко І.А. Перспективи розвитку параклімбінга в Карпатсько-Подільському ресурсно-туристському районі України / Арсененко І.А., Байтеряков О.З., Топалова О.І. // Проблемы устойчивости эколого-хозяйственных и социально-культурных систем трансграничных регионов. Материалы международной научно-практической конференции 20-21 ноября 2014 года. – Псков: Изд. Псков ГУ, «ЛОГОС Плюс», 2014. – С. 120–123.
4. Ахметшин А.М. Туризм как нетрадиционный метод реабилитации и оздоровления инвалидов и пожилых людей в условиях рыночной экономики / А.М. Ахметшин. – Уфа: БРО ВОИ, 2000. – 92 с.
5. Бейдик О.О. Класифікація та нові типи адаптивного туризму : матеріали II-ї міжнарод. науково-практичної конференції [«Туризм і гостинність в Україні: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку»] (Черкаси, 16 вересня 2014 р.) / О.О. Бейдик, О.І. Топалова – Черкаси : Брама-Україна, 2014. – С. 8-13.
6. Бейдик О.О. Ререакційні ресурси України : Навчальний посібник. – 3-є видання перероб. та допов. / О.О. Бейдик – К. : Альтерпрес, 2011. – 462 с.
7. Бейдик О.О. Картографування та структурно-логічне моделювання адаптивного туризму // Часопис картографії: Збірник наукових праць // Бейдик О.О., Орещенко А.В., Зяблова А.О., Топалова О.І. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2014. – Вип. 11. – С. 106–114.
8. Бейдик О.О. Оцінка природних рекреаційно-туристських ресурсів регіону для організації адаптивного туризму / Бейдик О.О., Вакуленко Д.П., Землякова А.О., Топалова О.І. // Регіон – 2014: стратегія оптимального розвитку. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 56-59.
9. Бейдик О.О. Російсько-український тлумачний словник термінів з медичної географії / О.О. Бейдик, О.М. Ліщишина. – К.: «Київський університет», 1997. – 119 с.
10. Бейдик О.О. Структурно-логічні моделі як важелі аналізу адаптивного туризму : матеріали IV всеукр. науково-практичної конференції [«Сучасні проблеми розвитку суспільної географії»] / Бейдик О.О., Топалова О.І., Михалюк М.М., Опанасюк К.І. – Київ, 2014 – С. 32–34.
11. Берг Л.С. Номогенез, или Эволюция на основе закономерностей / Л.С. Берг. – Петербург: Государственное издательство, 1922. – 306 с.
12. Бойко М.Ф. Використання екологічних стежин для екологічної освіти студентів / М.Ф. Бойко // Екологічна освіта і виховання: досвід і перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К., 2000. – С. 181–185.
13. Всеукраїнська профспілка працевдатних інвалідів [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://kvpu.org.ua/uk/about/profunions/18/vseukrainska-profspilka-pracevdatnikh-invalidiv>
14. Гордієнко Г.М. Соціальне забезпечення інвалідів Вітчизняної війни в УРСР (1941-1950 рр.) : дис... канд. іст. наук : 07.00.01. / Гордієнко Г.М. ; КНУ імені Тараса Шевченка. – Київ, 2010. – 237 с.
15. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилев. – АСТ: Астрель, 2005. – 512 с.
16. Дмитрук О.Ю. Екотуризм: Навч. посіб. / Дмитрук О.Ю., Дмитрук С.В. – К: Альтерпрес, 2009. – 358 с.
17. Екологічна стежка (методика, організація, характеристика модельної стежки «Лісники») / Дідух Я.П., Єрмоленко В.М., Крижанівська О.Т. та ін. – К.: Фітосоціоцентр, 2000. – 88 с.
18. Журавко А. Движение инвалидов в гражданском обществе / Алексей Журавко. – Киев : Институт стратегічної політики, 2006. – 136 с.
19. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
20. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>.
21. Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/796-12>.
22. Закон України «Про туризм» [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95>.
23. Конвенція про права інвалідів (неофіційний переклад) : резолюція Генеральної Асамблеї ООН №61/106, прийнята на шістдесят першій сесії ГА ООН / (неофіційний переклад) : Організація Об'єднаних Націй. – Київ, 2009. – 48 с.
24. Ландшафтне планування в Україні / Л.Г. Руденко, Є.О. Маруняк, О.Г. Голубцов та ін.; під ред. Л.Г. Руденка. – К. : Реферат, 2014. – 144 с.
25. Лесько О.Й. Зайнятність та професійна реабілітація осіб з обмеженими фізичними можливостями (методологія, проблеми, шляхи вирішення) : Автореф. дис... канд. економічних наук: 08.09.01 / Лесько О.Й. ; Нац. акад. наук України ; Рада по вивченню продукт. сил України. – Київ, 2003. – 20 с.
26. Байтеряков О.З. Методичні розробки для практичних самостійних робіт курсу «Спеціальний адаптивний туризм» / Автори-укладачі: Байтеряков О.З., Топалова О.І. // – Мелітополь: МГПУ, 2014. – 38 с.
27. Національна доповідь про становище осіб з інвалідністю в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rodyna.at.ua/files/st.doc>.
28. Пиратинский А.Е. Методы организации учебно-тренировочного процесса по скалолазанию среди спортсменов-инвалидов по зрению / А.Е. Пиратинский. – Санкт-Петербург, 2011. – 25 с.

29. Розвиток адаптивного туризму [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://sath.org/history/society/20120615/320692936.html>

30. Сажнев М.Л. История развития инвалидного туризма в мире и в Украине / Сажнев М.Л., Хрущ Ю.М., Озмитель Д.Д. // Науковий часопис НПУ М.П. Драгоманова. Серія 4. Географія і сучасність. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 14(26) – С. 213 – 215.

31. Сигида Е.А. Адаптивный туризм – социальное направление развития туристических услуг / Сигида Е.А. – Москва, 2003. – 84 с.

32. Статистичний збірник «Регіони України», 2014 (Частина 1). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

33. Топалова О.І. Місце адаптивного туризму в етноландшафтному просторі / Топалова О.І. /

Міжнародна науково-практична конференція: Регіональні проблеми розвитку приморських територій: теорія і практика. – Мелітополь, 2014. – С 63–66.

34. Топчів О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник / Топчів О. Г. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.

35. Універсальна десяткова класифікація. У двох томах. Книга 1. Таблиці. – Київ, «Книжкова палата». – 2000. – С. 274.

36. Фудорова О.М. Вища освіта осіб з обмеженими можливостями в сучасній Україні: освітня інклюзія чи міф? : (соціологічний вимір) / Фудорова О.М. ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2012. – 228 с.

УДК 338.486.4:005.332.4

Марченко О.А.

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТУРИСТИЧНИХ КЛАСТЕРІВ ЯК КОНКУРЕНТНОЇ ПЕРЕВАГИ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

У статті проведено дослідження процесів формування інноваційних туристичних кластерів як конкурентної переваги розвитку економічного регіону.

Ключові слова: туристичний кластер, інноваційний підхід, конкурентна перевага, економічний регіон, кластеризація.

Марченко О.А. Формирование инновационных туристических кластеров как конкурентного преимущества развития региона

В статье проведено исследование формирования инновационных туристических кластеров как конкурентного преимущества развития экономического региона.

Ключевые слова: туристический кластер, инновационный подход, конкурентные преимущества, экономический регион, кластеризация.

Marchenko O.A. Formation of innovative tourist clusters as a competitive advantage of region development

The study of formation of innovative tourist clusters as a competitive advantage of the economic region development has been conducted.

Key words: tourist cluster, innovative approach, competitive advantages, economic region, clustering.

Постановка проблеми. В умовах висококонкурентного ринку та поширення ролі глобальних корпорацій більшість підприємств змушені шукати шляхи інтеграції для реалізації цілей підприємницької діяльності. Однією з перспективних форм економічної інтеграції є формування інноваційних кластерів, які являють собою групи підприємств, фірм, організацій та установ, діяльність яких знаходиться в одній (чи споріднених) сферах бізнесу за економічними інтересами та регіональною ознакою. Перевага і новизна кластерного підходу полягають у тому, що він надає високої значущості макроекономічній складовій, а також територіальному і соціальному аспектам економічного розвитку.

Огляд останніх досліджень. Серед публікацій зарубіжних дослідників слід відзначити роботи Дж.К. Холловея, Н. Тейлора, К. Адамса та ін. учених. В Україні проблемою дослідження займалися вчені: В. Липчук, Л. Мармуль, І. Швець, Т. Ткаченко, О. Любіцева, М. Мальська та ін. Проте багато проблем розвитку галузі та формування туристичних кластерів потребують поглиблених досліджень.

Формулювання завдання дослідження.

Головним завданням дослідження є аналіз формування інноваційних туристичних кластерів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні кластеризація є тією формою внутрішньої інтеграції та кооперування, що здатна забезпечити як стійкість, так і синергетичний ефект протидії тиску глобальної конкуренції з боку монопольних ТНК. Найважливішим показником діяльності кластерів є забезпечення високої конкурентоспроможності їх продукції на ринку, тому кластерний розвиток туристичних дестинацій як окремих регіонів країни є однією з характерних ознак сучасної інноваційної економіки. Крім того, кластери являють собою таку комбінацію конкуренції та кооперації, коли об'єднання в одних сферах допомагає успішно вести конкурентну боротьбу в інших [1].

Європейська практика агрегування та консолідації зусиль малих і середніх підприємств у секторах економіки, що надають послуги, переконує про ефективність таких утворень. У липні 2006 р. було схвалено «Маніфест кластеризації в країнах Європейського Союзу», у 2008 р. у межах Європейської президентської

конференції з інновацій та кластерів було прийнято «Європейський кластерний меморандум», також існують об'єднання: European Cluster Alliance, European cluster police group, щорічно проводиться рейтинг Cluster excellence і, нарешті стратегія управління регіональними кластерами в програмі Europe 2020: European cluster in tourism, що переконують про об'єкт консолідації, якими повинні стати інновації в туризмі [2].

Кластерна технологія забезпечує можливість ведення конструктивного і ефективного діалогу між спорідненими організаціями, їх постачальниками і владою. Спрямовані на поліпшення умов функціонування кластера, державні інвестиції приносять користь відразу багатьом компаніям. Завдання влади при цьому – виявити основні кластери, в яких зацікавлений регіон, через формування інституціонального механізму в законодавчому плані, об'єднання наявного інтелектуального і науково-освітнього потенціалу, матеріально-технічних та інших ресурсів, визначення стратегічних основ розвитку.

У чинному законодавстві України поняття «кластер» досі не знайшло свого відображення, хоча в підготовлених проектах стратегії розвитку регіонів та окремих сфер діяльності в національному масштабі це поняття вже позиціонується. Важливим кроком на шляху впровадження кластерної моделі розвитку економіки України є розроблення проектів Концепції створення кластерів в Україні та Концепції Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів. У проекті Концепції створення кластерів в Україні визначено чотири види кластерів, зокрема туристичний кластер, а в проекті Концепції національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів наголошено на пріоритетності формування транскордонних туристичних кластерів. На жаль, ці документи поки що не отримали схвалення Верховної Ради України, проте започаткували процес формування інституційного середовища для реалізації кластерної моделі розвитку економіки України [1].

Світова практика переконує, що в становленні та функціонуванні кластерів важливу роль відіграють наукові та освітні установи (найчастіше – навчальні заклади), тому, вра-

ховуючи законодавчі обмеження, які існують в Україні для вищих навчальних закладів відносно можливості ведення господарської діяльності, кластери в Україні за участі навчальних закладів можна створювати у вигляді інноваційної структури.

З урахуванням галузевої специфіки вирізняють такі типи кластерів:

- дискретні кластери містять підприємства, що виробляють продукти (і пов'язані послуги), що складаються з дискретних компонентів, зокрема підприємства, що розвиваються навколо складальних підприємств і будівельних організацій;

- процесні кластери утворюються підприємствами, що належать до так званих процесних галузей, таких як: сільське господарство, харчова промисловість, ін.;

- інноваційні і «творчі» кластери розвиваються в так званих «нових секторах», таких як: інформаційні технології, біотехнологія, нові матеріали, а також в секторах послуг, пов'язаних із здійсненням бізнесової, творчої й анімаційної діяльності (наприклад, великомасштабні івент-заходи). Інноваційні кластери передбачають створення нових компаній, що виникають в процесі комерціалізації технологій і результатів наукової діяльності, яка проводиться у вищих навчальних закладах і дослідницьких організаціях;

- туристичні кластери формуються на базі туристичних активів в регіоні і складаються з підприємств різних секторів, пов'язаних з обслуговуванням туристів, наприклад, туристичних операторів, готелів, сектора ресторанного бізнесу, виробників сувенірної продукції, транспортних підприємств та інших;

- транспортно-логістичні кластери містять комплекс інфраструктури і компаній, що спеціалізуються на зберіганні, супроводі і доставці пасажирів і вантажів. Кластер може містити також організації, обслуговувальні об'єкти портової інфраструктури, компанії, які спеціалізуються на морських, річкових, наземних, повітряних перевезеннях, логістичні комплекси та ін. Транспортно-логістичні кластери розвиваються в регіонах, що мають істотний транзитний потенціал [1].

Кожний з названих видів кластерів може бути доповнений активізацією туристич-

ної діяльності, оскільки потенційний інтерес подорожан можуть викликати як досягнення машино- чи автомобілебудування, так і масові атрактивні заходи дозвілєвого чи ділового характеру.

Також регіональний підхід до формування кластерів на основі конкурентних ресурсів регіону ефективно діє у поєднанні: туризм і сільське господарство = сільський або фермерський туризм, туризм та природні заповідники = зелений чи науковий туризм; туризм та розвинена промислова та ділова активність = промисловий туризм та інші комбінації, що згруповані за галузевою чи просторовою ознаками.

Однією з складових кластерної технології є кластерна ініціатива, яка визначається як організована спроба збільшити темпи росту і конкурентоспроможність кластера в певному регіоні, залучаючи до проекту кластерні фірми, державу і дослідні інститути [3].

У своїй багатокомпонентній основі туристичний кластер формує додатковий синергетичний та компліментарний актив завдяки:

- координації сумісних дій, посиленню обміну інформацією, досвідом, інноваційними технологіями, сумісному використанню обслуговуваних інфраструктурних об'єктів дестинації;

- підготовки та підвищення кваліфікації кадрів туристичного супроводу й обслуговування;

- стає можливим реальне порівняння роботи фірм-конкурентів, ефективності їхньої діяльності;

- наявності трудових ресурсів відповідної кваліфікації;

- застосування особливих режимів оподаткування, інвестування;

- правового регулювання, надання субвенцій [4].

На території України діють територіально-рекреаційні комплекси, відомі ще за радянських часів: Велика Ялта (АР Крим), Трускавець, Моршин, Миргород, які об'єднують свої зусилля з просування продукту дестинації, сформованого на основі природних джерел та ресурсів санаторно-курортного комплексу. Однак сьогодні є багато успішних кластерних утворень у сфері туризму пізнавального, пригодницького та етнографічного типів:

- Кам'янець-Подільський туристичний кластер, кластер «Оберіг» (Хмельницька область);

- кластер «Вознесенськ» (частина «Південного золотого кільця України»);

- туристично-рекреаційний кластер «Дністровський каньйон» (Тернопілья);

- кластери сільського зеленого туризму Одещини, Херсонщини, Закарпаття та ін., які доводять своїм існуванням ефективність державного-приватного партнерства заради досягнення мети – сталого розвитку туризму в регіоні, якісного надання туристичних послуг, стимулювання попиту та підтримання його належного рівня, забезпечення робочими місцями місцевих жителів.

Повноцінно функціонуючим кластером можна назвати лише курортно-пляс «Трускавець», який не втратив інноваційної складової (мабуть, лише завдяки ініціативі окремих особистостей-інноваторів, таких як проф. В. Козьявкін), нарощує інструктурну складову та має сформований бренд «дестинації курортного типу» [2].

Основою формування кластера, окрім ресурсного потенціалу, повинен стати його інноваційний потенціал.

Завдяки теоретико-аналітичним викладенням та змістовим наповненням сформуємо дефініції:

1. Інноваційна туристична система – це компліментарні активи виробництва туристичного продукту, які містять підприємства різних секторів, пов'язані з обслуговуванням туристів, тобто підприємства-продуценти, організатори об'єктів сервісу, виробники туристичних сувенірів.

2. Інноваційна туристична інфраструктура – це сукупність туристичних кластерів; туристичних технопарків (переважно на курортно-логічних засадах); науково-інноваційних бізнес-інкубаторів; венчурних туристичних підприємств; туристичних центрів комерційної й інтелектуальної власності; туристично-інформаційних центрів; регіональних центрів інноваційного розвитку туризму.

Метою створення особливих економічних зон туристично-рекреаційного типу є залучення інвестицій, активізація підприємництва, підвищення ефективності використання туристич-

тично-рекреаційних ресурсів та конкурентоспроможності туристичного статусу регіону; можливість активізації спеціалізованого туристичного підприємництва в кожному кластері для збалансованого розвитку всієї туристично-рекреаційної системи [4].

Висновки. Для ефективності функціонування туристичного кластеру слід запропонувати методику оцінювання економічної ефективності його діяльності. Основним з них є показник доходу від продажу продукції туристично-рекреаційної індустрії окремим регіональним кластером, зокрема від туристичної ренти (монопольної, диференціальної, абсолютної, квазіренти, споживчої ренти, екологічної антиренти).

Пошук адекватних, швидкозмінних способів організації туристичного виробництва та економічної взаємодії спрямований на оптимізацію використання матеріальних і нематеріальних ресурсів, підвищення ефективності виробництва та росту конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішніх ринках є пріоритетною задачею управлінських іннова-

цій. У зв'язку з цим однією з головних складових успішного кластера є його інноваційна направленість, оскільки без їх впровадження кластерне об'єднання буде прототипом територіально-виробничих об'єднань і зможе проіснувати лише обмежений проміжок часу до логічного завершення свого виробничого потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Швець І.Ю. Пространственно-региональная кластеризация туристического комплекса / И.Ю. Швець // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 2. – С. 65–73.
2. Про стан та перспективи розвитку туризму в Україні: Інформ.-аналіт. матеріал до парламентських слухань / В.І. Цибух, Г.П. Науменко, В.К. Федорченко та ін. – К.; Вид-во «КІТЕП». – 2000. – 87 с.
3. Марченко О.А. Регіональні аспекти управління розвитком галузі туризму / О.А. Марченко // Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. «Научный потенциал мира» (15-22 вересня 2014 р., Болгарія). – С. 15-17.
4. Марченко О.А. Трансформації та удосконалення регіональної структури туристичної галузі: монографія. – Херсон: Айлант, 2014. – 344 с.

УДК 338.48(477.72)

Машкова О.В.
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-економічної географії
Херсонський державний університет

ЗАКЛАДИ СИСТЕМИ РОЗВАГ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті запропоновано перелік закладів системи розваг. Систематизовано наявні музеї, театри, кінотеатри, тематичні парки, спортивні споруди Херсонської області. Стаття містить нові варіанти закладів системи розваг.

Ключові слова: *заклади системи розваг, музей, театр, кінотеатр, спортивні споруди.*

Машкова О.В. Учреждения системы развлечений Херсонской области

В статье предложен перечень заведений системы развлечений. Систематизированы имеющиеся музеи, театры, кинотеатры, тематические парки, спортивные сооружения Херсонской области. Статья содержит новые варианты учреждений системы развлечений.

Ключевые слова: *учреждения системы развлечений, музей, театр, кинотеатр, спортивные сооружения.*

Mashkova O.V. Institutions of entertainment in Kherson region

The article offers a list of establishments entertainment system. The article contains systematized available museums, theaters, cinemas, theme parks, sports facilities of Kherson region. The article includes new options for institutions of entertainment.

Key words: *institutions of entertainment, museum, theater, cinema and sports facilities.*

Постановка проблеми. Якщо організатори туризму, заклади системи розміщення, ресторанного господарства є лише допоміжними для організації гарного відпочинку, то заклади системи розваг (разом із туристичними ресурсами) є саме тим заради чого люди вирушають в подорож, тому аналіз даних підприємств Херсонщини є досить актуальним.

Аналіз публікацій та досліджень.

Дослідженням туристичної індустрії України займаються ряд вітчизняних вчених: В. К. Бабарицька, О. О. Бейдик, Т. А. Дьорова, Л. П. Дьяченко, В. Ф. Кифяк, О. О. Любіцева, О. Ю. Малиновська, М. П. Мальська, П. Р. Пуцентейло, І. В. Смаль, Т. Г., Сокол, В. В. Худо, В. І. Цибух, І. М. Яковенко та інших.

Формулювання цілей статті. Метою даної статі є систематизація закладів системи розваг Херсонщини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Напевно, неможливо скласти універсальний перелік розваг, який буде ідеальним для кожного туриста, відповідно не існує чіткого переліку системи розваг. Ми будемо відносити до закладів системи розваг: музеї,

театри, кінотеатри, філармонії, цирку, тематичні парки (у тому числі аквапарки, природознавчі парки: дельфінарії, страусині ферми, кінні ферми тощо), спортивні споруди (льодові катки, боулінг-клуби, яхт-клуби, більярдні, тенісні корти, басейни тощо), атракціони, нічні клуби тощо. Розглянемо їх детальніше.

У Херсонській області діє 4 державних музеї, а саме [5]:

1. Херсонський обласний краєзнавчий музей (м. Херсон), філіал – Музей історії міста Каховки (м. Каховка); відділи: 1) Генічеський краєзнавчий музей (м. Генічеськ), 2) Бериславський історичний музей (м. Берислав), 3) Олешківський районний краєзнавчий музей (м. Олешки), 4) Природничо-екологічний музей (м. Херсон).

2. Херсонський художній музей імені О. Шовкуненка (м. Херсон);

3. Літературна Херсонщина, музей-квартира Б. А. Лавренюва (м. Херсон), відділ – Новокаховська картинна галерея (м. Нова Каховка).

4. Музей-заповідник «Асканія-Нова» (Національна академія наук, Чаплинський район, смт Асканія-Нова).

Крім державних діють музеї приватної і колективної власності. Зокрема, Скадовський районний історико-краєзнавчий музей, народний музей в смт Білозерка та музеї історії сіл Дніпровського та Чернобаївки (Білозерський район), Чаплинський районний краєзнавчий музей тощо.

На Херсонщині функціонує два *театри*: Херсонський обласний академічний музично-драматичний театр ім. М. Куліша (м. Херсон) і Херсонський академічний обласний театр ляльок (м. Херсон) [5].

Кінотеатри: кінотеатр «Ювілейний» (м. Херсон, використовується в тому числі і як концертна зала, нещодавно тут відкрито 3D- кінотеатр на 100 місць) [6], 3D- кінотеатр «Мультиплекс» (м. Херсон, торгово-розважальний центр «Фабрика», 6 залів), кінотеатр «Ілюзіон» (м. Херсон).

В Херсоні функціонує Херсонська обласна філармонія [5].

Що стосується *тематичних парків*, то безперечно позитивним є відкриття етнографічного історико-розважального парку «Зелені хутори Таврії» (Голопристанський район) [2], міні-аквапарку в с. залізний Порт (Голопристанський район).

Своєрідними тематичними парками є природознавчі парки (дельфінарії, страусині ферми, кінні ферми тощо).

21 червня 2012 року в м. Скадовськ відбулося відкриття першого в області дельфінарію «Акварель», також на Херсонщині функціонує страусина ферма на Арабатській Стрілці, кінний клуб «Мустанг» (м. Херсон), кінний клуб «Templiers» (м. Херсон), клуб любителів коней «Буцефал» (м. Олешки), кінний клуб «Гран Прі» (Олешківський район, с. Праві Саги) [4], який є найновішим кінним клубом на Херсонщині.

У 2015 році в Херсоні відкрито *контактний зоопарк* «Страна Енотія» [3].

Спортивні споруди: в Херсоні діє декілька *катків* (льодовий каток «Аляска», м. Херсон (парк Херсонської фортеці); державне підприємство «Льодовий палац «Фаворит – Арена»).

На Херсонщині діють наступні *боулінг-клуби*: боулінг-клуб «Друзі» (м. Херсон), боулінг-клуб «Аміго» (м. Херсон), боулінг-клуб «Боулінг Бум» (м. Херсон), боулінг-клуб

«Lucky Strike» (м. Херсон, ТРЦ «Фабрика»), боулінг-клуб «Прем'єр» (Херсонська область, м. Нова Каховка).

Яхт-клуби: Херсонська обласна громадська організація яхт-клуб «Магелан» (м. Херсон), яхт-клуб Херсонського суднобудівного заводу (м. Херсон), Олешківський яхт-клуб, яхт-клуб «Скадовськ-Марина», яхт-клуб «Catrin» (м. Нова Каховка), але найбільш сучасним із найбільш повним переліком послуг є яхт-клуб «Maxim Marine» (Херсонська область, м. Нова Каховка). На сайті яхт-клубу «Maxim Marine» пропонують повноцінну віртуальну екскурсію [3].

Цікавими спортивними спорудами Херсонщини, на нашу думку, також є:

- школа дайвінгу «Аква сфера» (м. Херсон);
- школи скелелазіння (м. Херсон, мікрорайон Шуменський і Херсонський державний університет);
- стрільковий клуб «Рубіж» (м. Херсон), який пропонує постріляти з пневматичної зброї, арбалетів, луків, страйкбольної зброї;
- клуб «Templiers» (м. Херсон), клуб «Корвет» (м. Херсон), клуб «Махно» (м. Нова Каховка), які пропонують пейнтбол, страйкбол або ейросфт – командну воєнно-спортивну гру, суть якої полягає у виконанні запланованих сценарієм задач;
- тенісний клуб «Top Spin» (м. Херсон);
- учбово-спортивна база «Динамо» зі стрільби з лука м. Нова Каховка (м. Нова Каховка).
- Також в обласному центрі з'явився «Segway-центр Херсон».

Своєрідними закладами системи розваг і одночасно закладами розміщення є сільські садиби, яких в Херсонській області станом на 2016 рік нараховувалось 57 осередків, найцікавішими із них, на нашу думку, є «Чайка» (Голопристанський район, м. Гола Пристань), «Марійкина садиба» (Голопристанський район, с. Іванівка) – із великим спектром розваг; «Квітуча вишиванка» (м. Херсон, озеро Скворцове), яка пропонує катання на байдарках.

Крім того багато сільських садиб області спеціалізуються на організації рибної ловлі: «Білозір'я» (Білозерський район, с. Новотягинка), «Рибальський стан» (Білозерський

район, с. Велетенське), «У діда Карася» (Бериславський район, с. Ольгівка) тощо [5].

Але останнім часом популяризації набувають нові заклади системи розваг: кімнати для квест-ігор, для гри в монополію, мафію та інших ігор на логіку. Ці заклади звичайно ж є тимчасовими, часто відкриваються в орендованих приміщеннях, але свідчать про зміни в підходах до відпочинку.

Висновки. Для подальшого розвитку закладів системи розваг області потрібно враховувати світові тенденції розвитку туризму, зокрема – перевагу «подорожей з інтервалами» (туристські поїздки стали менш тривалими, але більше частими, що пов'язано із зміною структури відпустки), поступовий перехід від пасивного відпочинку на пляжі – «трьох S» (море-сонце-пляж – Sea-Sun-Sand) до формули «три L»: національні традиції-пейзаж-дозвілля (Lore-Landscape-Leisure)]. Відповідно, особливим попитом будуть користуватись різноманітні тематичні парки (на зразок існуючого історико-розважального комплексу «Зелені хутори Таврії», де за один день можна ознайо-

митись із багатьма ремеслами українців: гончарством, ковальством, художнім розписом, різьбою по дереву тощо) і організація круїзів, так як нові споживачі із грошима, але обмежені в часі, будуть прагнути одержати калейдоскоп вражень у короткий строк.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зоопарк «Страна Енотия» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://trcfabrika.com.ua/mshops/244.htm>.
2. Корпоративний відпочинок // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hutora.com.ua/ua/corporativnii_otdih.
3. О нас // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.maxmarine.com.ua>.
4. О нас // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.grand-prix-kherson.com>.
5. Путешествие по Херсонщине : энциклопедия-путеводитель / [общ. ред. Ольга Алеферко]. – Херсон : Наддніпряночка, 2008. – 300 с., 1000 ил.
6. У ККЗ «Ювілейний» відбулося урочисте відкриття кінозалу 3D та розпочато роботу V ювілейної Всеукраїнської фотовиставки на тему кіно // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uct.artkavun.kherson.ua/home.htm?n=478&ps=0>.

УДК 04(477.7)"18/19".3036.7

Сидорович Є.С.
кандидат історичних наук,
викладач кафедри туризму,
Херсонський державний університет

ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗСЕЛЕННЯ ФРАНЦУЗІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті проводиться аналіз розселення вихідців з Франції на території Херсонської та Таврійської губерній. Особливо досліджують економічні сфери, в яких були задіяні ці іноземці. Визначаються основні «центри» перебування французів на Півдні України.

Ключові слова: розселення, французи, вівчарство, земельні наділи.

Сидорович Е.С. Закономерности расселения французов на юге Украины в первой половине XIX века

В статье проводится анализ расселения выходцев с Франции на территории Херсонской и Таврической губерний. Отдельно исследуются экономические сферы, в которых были задействованы иностранцы. Определяются основные «центры» пребывания французів на Юге Украины.

Ключевые слова: расселение, французы, овцеводство, земельные участки.

Sidorovich E.S. Laws of the French settlement in the south of Ukraine in the first half of the XIX century

The article analyzes the resettlement of immigrants from France in Kherson and Tauride provinces. Separately explore the economic areas in which these foreigners were involved. The basic "center" of the French stay in southern Ukraine.

Key words: settlement, French, sheep, land plots.

Постановка проблеми. В першій половині ХІХ століття напружені відносини між Францією та Росією не вплинуло негативно на переселенський процес, який продовжує розвиватися на Півдні України. Економічна привабливість регіону була одною з основних причин заселення іноземцями південних губерній.

В дослідженні виділяється дві губернії – Таврійська та Херсонська, які стали основними центрами розселення французів. Причину заселення саме цих двох адміністративних одиниць іноземними переселенцями описувалося раніше [29]. Стаття умовно розділена на два хронологічні відрізки – перша та друга четверть ХІХ століття. Виділяються основні закономірності заселення саме цих територій у виділений період. В сучасних наукових працях відсутня повна картина заселення французами Північного Причорномор'я.

Відмітимо, що французи не селилися колоніями на цій території, як, наприклад, німці, шведи, болгары та інші іноземці. Аристократи, наприклад, отримували окремі земельні наділи

в різних частинах південних губерній України. При цьому в таких угіддях могли працювати, як українські, так і російські селяни. Хоча вихідці з Франції використовували і вільнонайманих робітників.

Французи розселялися в різних «куточках» Північного Причорномор'я. При цьому не було створено якоїсь певної системи їх розселення. Деяких спеціалістів переселяв російський уряд у певні райони, які були прийнятні для розвитку таких галузей господарства, як, наприклад, вівчарство або виноградарство.

Аналіз публікацій та досліджень. В дореволюційній, радянській та пострадянській історіографії представлені фрагментарні дослідження, які звертали увагу на розселення вихідців з Франції в першій половині ХІХ століття. Серед дослідників можна виділити Д. Багалія, А. Скальковського, О. Дружиніну, В. Золотова, А. Машкин, А. Макидонова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перша чверть ХІХ століття. Цей період характеризується певними змінами в

дипломатичних та економічних відносинах між Францією та Росією у чорноморському регіоні. Погіршення цих відносин, що було пов'язано з початком наполеонівських війн у Європі, не суттєво вплинуло на переселенський рух французів на Південь України. Відмітимо, що в цей час градоначальником Одеси (з 1803 року), а пізніше (з 1805 року) генерал-губернатором південних губерній стає А.Е. де Ришельє, який був одним з активних ініціаторів переселення свої співвітчизників на територію Північного Причорномор'я [25]. Дослідник Д.І. Багалій з цього приводу відмічав: «*На протязі 12 років управляв він Одесою. ... Він здобув пристань, карантин, таможню, шпиталь; докінчив начаті церква, поставив школу, домагався ставити приватні дома...*» [1, с. 56-58]. Саме завдяки цьому відомому аристократу починається активна стадія переселення французів на Південь України, яка ще розпочалася наприкінці XVIII століття [29]. Тим паче сам Дюк володів земельною ділянкою в Гурзуфі, де займався вирощуванням виноградників. А біля Алупки та Судаку він вирощував фруктові дерева, які були привезені з Бургундії [24].

Взагалі, особливістю розселення вихідців з Франції, які були задіяні в господарському освоєнні регіону, було те, що вони заселяли прибережну зону. Це було обумовлено тим, що на ця територія була прийнятна для розвитку вівчарства та виноградарства. Саме в цих галузях французи були професіоналами. В зазначений період відомий комерції радник Вільгельмін Рув'є стає власником острова Тендра, де він разом зі своїм племінником Рене Осиповичем Вассалом займається розведенням меринів [2]. Він же володів землями острова Джарилгач, де також займався розведенням цих тварин [22]. Вчений О. Дружиніна також відмічала: «*Заведение овцеводства господина коммерции советника Рувье, в урочище Текие (Феодосийский уезд) в двадцати верстах от Симферополя...*» [22, с. 243-244]. Таким чином, Вільгельмін Рув'є в цей період стає одним із заможних власників земельних ділянок, де він займався розведенням овець. Даний факт підтверджують документи Державних архівів України [6; 20].

Великим землевласником стає херсонський губернатор Карл Сент-Прі, який отримав у Дні-

провському повіті земельні наділи [12; 14]. В свою чергу в 1804 році капітан Купе, який знаходився на службі у Російській імперії, отримує земельні наділи в Ольвопольському повіті Херсонської губернії [11].

У 1820 році біля кримського містечка Фундуклі заснував невелике поселення француз Л. Мілло. В цей же період керівник ліонської фірми пані Жакмар займалася вирощуванням виноградників в Компельській долині на території Кримського півострова. Велику роль у вирощуванні різних видів вищих рослин відіграв Карл Десмет, який в 1818 році був запрошений А.Е. де Ришельє, у розвитку садівництва в місті Одеса. Тим самим, своєю присутністю ці французи збільшують чисельність даної іноземної етнічної групи.

У цей же період в місті Одеса займаються комерційними операціями І. Рено та К. Сікард [30]. Дослідник А. де-Рібас стосовно французів писав: «*Имена Десмена, Демолья, Тардана, Шарантона, Сикара и др. еще памятли многим одесситам... Кроме того, с давних пор в Одессе были французы архитекторы, механики и очень много ремесленников высшего порядка: мебельщики, портные, модистки, хлебопеки, повара, и, наконец, парикмахеры. В заводской промышленности французам принадлежит часть инициативы в выделении стеариновых свеч (Питансье), мыловарение (Лобер), выварка клея...*» [21, с. 387-388.]. Також в даному місті в 1803 році започатковують свої комерційні фірми Бернер, Фурньє [23], д'Епіне [31], Морсіє, Шалле, Декарро, Веларі, Арно [7] та інші купці. Таким чином, Одеса починає перетворюватися в центр французької еміграції в першій чверті XIX століття.

Таким чином, перша чверть XIX ст. відмічена переселенням французів на Південь України. В цей період ця іноземна група заселяла територію Таврійської та Херсонської губерній. Їх більша частина почала освоювати Дніпровський повіт Таврійської губернії, територію Кримського півострова та великі міста південного регіону.

Друга чверть XIX ст. В цей період продовжується господарське освоєння південних губерній України. Цьому сприяла міжнародна політична ситуація, яка змінилася після падіння Наполеонівської імперії.

Поступово відновлюються дипломатичні відносини між Францією та Росією, що призвело до інтенсифікації переселенського руху вищезгаданих іноземців на територію Північного Причорномор'я. Відомий мандрівник А. Демідов відмічав в своїх споминах відносно французів, які володіли землями на території Кримського півострова: *«Тогда же был устроен и ботанический сад: садоводству обучал один Француз, который завёл разсадники разных деревьев и растений; многие попытки его акклиматизировать некоторые растения имели совершенный успех... Мы находимся в Кастропуло... Управитель этого имени, с помощью Французского виноградаря, оказал нам такое гостеприимство, которое заставило нас забыть наше двухнедельное утомлённое странствие... В 1829 году здесь разведён обширный виноградник, в котором насажены черенки разных, самых лучших сортов винограда, вывезенных из Испании...»* [32, с. 269, 376-377]. Таким чином, продовжується процес заселення Півдня України французькими переселенцями, що призводить до збільшення їх чисельності.

Так, наприклад, в 20-х роках перебував на цій території Карл Дерешемон, який отримав земельний наділ в селі Юношівка Одеського повіту Херсонської губернії [16]. Також в одеському порту активно діяли відомі купці, які були записані до 1, 2 та 3 гільдії: Рено, Сікард, Шалле, Андре, Лоде та інші [8]. Історик А. Скальковський відмічав про діяльність в 1821-1822 рр. в портовому місті ще одного француза – Карла Пот'є. Дослідник писав: *«Инженер полковник Потье, употреблявший тогда все усилия к отысканию живых ключей для обогащения города пресною водою, хотя бы проведением ея из фонтанов, за городом находящихся, предполагал также устроить 50 деревянных мостов для соединения между собой кварталов во время сильной грязи. Но этот проект министерство не одобрило...»* [30, с. 248]. В той же час цей дворянин займався у Керчі будівництвом спеціальних приміщень для митниці та карантину [31].

У **30-х роках** ситуація продовжує змінюватися. Чисельність представників французької нації збільшується, що було пов'язано з зацікавленістю цих іноземців у роботі саме на

Півдні України. Так, наприклад, в цей період крупним землевласником Дніпровського повіту Таврійської губернії стає Рене Осипович Вассал [10], який володіє землями урочищ Карабулат [9] та Облої [19]. Також він мав у своїй власності частину земель острова Джарилгач [17], яку він отримав у спадок від Вільгельміна Рув'є. В цей же період землі в селі Ново-Єгоровка Херсонського повіту отримує офіцер французького походження Делакур у 1832 році [15]. Таким чином, процес освоєння нових земель французькими продовжується. Тим самим земельний фонд французьких емігрантів збільшується завдяки зацікавленості російського уряду у кваліфікованих спеціалістах з різних аграрних галузях.

У **40-х та на початку 50-х років XIX ст.** процес заселення стає більш активним, що призводить до розширення ареалу розселення французів на території Північного Причорномор'я. В цей період основним місцем перебування даної етнічної групи залишається саме місто Одеса, яка являється центром всієї чорноморської торгівлі. Також південний населений пункт приваблює французьких майстрів та спеціалістів в різних галузях виробництва. Наприклад, в вищезгаданому населеному пункті перебували Даллас, Дюпон, Веларі, Юбер, Кампе [27], Гює, Нуво, які були зайняті в різних сферах [28]. Архівні документи підтверджують той факт, що чисельність французьких спеціалістів тільки збільшувалася в цей період в Одесі. Так, Адольф Герме стає головним майстром місцевого заводу, переселяючись в місто в 1842-1844 роках. В ці ж роки до Одеси приїжджають Луї Тальберм, Луї Кампе, Луї Констань, Альфонс Шапелан, Наполеон Людвиг Ленгле [3], Карл Роберт, Луї Форкаті та інші [4]. В 1850 році до них приєднуються Лолерен, Даго, Дезере, Кул'є, Бєро, Боне, які були зайняті в різних промислових галузях міста [5].

Окремо переселялися французькі неогоціанти та купці, які були зацікавлені в налагодженні торгових відносин з Російською імперією саме через чорноморські порти. В результаті, в 40-х роках було засновано такі французькі комерційні фірми, як «Раве и К» та «Де-Булле», які активно проводили торгові операції саме в місті Одеса [26]. Архівні документи також міс-

тять відомості щодо переселення французьких негоціантів саме в цей населений пункт. Так, мешканцями міста, наприклад, стали Карл Кортіє [4], Жорж Лефебр, Ілля Фoa [5], Клеснект Шарнант'є, Марен Мюре, Отмар Улиси та інші. Таким чином, в одній тільки Одесі формується чисельна діаспора французів, які намагалися знайти собі роботу в цьому портовому місті.

Отже, в цей час продовжується збільшуватися земельний фонд французьких емігрантів, які стають великими землевласниками на території Таврійської та Херсонської губерній. В даний період, наприклад, у власності Рене Осиповича Вассала та його синів (Олександр та Євгеній) знаходилися землі села Софіївка [13]. В той час, як землі хутора Минай (частина сіл Катеринівка та Бехтери) знаходилися у власності першої дружини П'єра Марі В.А. Бонфорт [18].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши ареал розселення французів на територію Півдня України у зазначений період можна зробити висновок:

- Французи не засновували колоній, а отримували окремі земельні наділи, які розташовувалися в різних частинах Таврійської та Херсонської губерній.
- Вихідців з Франції розселялися в залежності від їх професійних якостей. Аграрії заселяли прибережну зону для розвитку, наприклад, виноградарства та вівчарства, а промисловці були представлені в містах.
- Формуються окремі зони, які заселялися французькими переселенцями. Їх умовно можна розділити на «аграрну» та «комерційно-промислово». Перша зона знаходилася переважно в сільській місцевості. В той час, як друга – в великих портових містах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Багалій Д. Заселення південної України (Запорожжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. / Д. Багалій – Харків, 1920. – 111 с.
2. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Том 11. Ч. 2. Таврическая губерния. – СПб.: Типография Департамента Генерального Штаба, 1849. – 260 с.

3. Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 152. – Спр. 15.
4. Там само. – Ф.1. – Оп. 154. – Спр. 1.
5. Там само. – Ф.1. – Оп. 171. – Спр. 2.
6. Там само. – Ф.1. – Оп. 219. – Спр. 1.
7. Там само. – Ф.2. – Оп. 11. – Спр. 1.
8. Там само. – Ф.4. – Оп. 2. – Спр. 2.
9. Державний архів Херсонської області. – Ф.14. – Оп. 2. – Спр. 123.
10. Там само. – Ф.14. – Оп. 2. – Спр. 124.
11. Там само. – Ф.14. – Оп. 1. – Спр. 539.
12. Там само. – Ф.14. – Оп. 2. – Спр. 54.
13. Там само. – Ф. 14. – Оп. 2. – Спр. 196.
14. Там само. – Ф. 14. – Оп. 2. – Спр. 444.
15. Там само. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1493.
16. Там само. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1887.
17. Там само. – Ф. 302. – Оп. 1. – Спр. 203.
18. Там само. – Ф. 302. – Оп. 1. – Спр. 485.
19. Там само. – Ф. 302. – Оп. 1. – Спр. 571.
20. Там само. – Ф. 302. – Оп. 1. – Спр. 758.
21. Де-Рибас А. Из пришлого Одессы. Сборник статей / А. Де-Рибас. – Одесса: Типография Л. Кихнера, 1894. – 399 с.
22. Дружинина Е. Южная Украина в 1800-1825 гг. / Е. Дружинина. – М.: Наука, 1970. – 385 с.
23. Золотов В. Внешняя торговля Южной России в первой половине XIX века / В. Золотов. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 1963. – 102 с.
24. Іваненко О. Українсько-французькі зв'язки: наука, освіта, мистецтво (кінець XVIII – початок ХХ ст.) / О. Іваненко. – К.: Інститут історії України, 2009. – 320 с.
25. Макидонов А. К светской и церковной истории Новороссии (XVIII-XIX) / А. Макидонов. – Изд. 3-е, испр. и доп. – Запорожье: Просвіта, 2008. – 140 с.
26. Машкін О. Іноземці в соціально-економічному житті України кінця XVIII – першої половини XIX ст. / О. Машкін. – К.: Інститут історії України, 2008. – 450 с.
27. Новороссийский календарь на 1841, издаваемый при Ришельевском лицее. – Одесса: Городская типография, 1840. – 328 с.
28. Новороссийский календарь на 1849, издаваемый при Ришельевском лицее. – Одесса: Городская типография, 1848. – 420 с.
29. Сидорович Е. Французские негоцианты в Черном море в конце XVIII-первой половине XIX в. / Е. Сидорович // Вопросы истории. – 2013. – № 6. – С. 153-160.
30. Скальковский А. Первое тридцатилетие истории города Одессы (1793-1823) / А. Скальковский. – Одесса, 1837. – 297 с.
31. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1730-1823 гг. / А. Скальковский. – Одесса: Городская типография, 1838. – 349 с.
32. Demidoff A. Voyage dans la Russie meridionale et la Crimee par la Hongrie, la Valachie et le Moldavie en 1837 / A. Demidoff. – Paris: Bourdin, 1840. – 625 p.

СЕКЦІЯ 4 ЗАПРОШУЄМО ДО ДИСКУСІЇ

УДК 327.39(477)

Сонько С.П.
доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри екології та безпеки життєдіяльності
Національний університет садівництва

БАЛТІЙСЬКО-СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА ТА ЗАНЕПАД ЄВРАЗІЙСТВА

Різноманітні питання, пов'язані з євроінтеграційним геополітичним вектором України, заслуговують на серйозні та усебічні наукові дослідження. Геополітичне положення України характеризується «буферністю» між Сходом і Заходом що викликає низку проблем, пов'язаних із її межовою локалізацією. Тому виклики сьогодення, зумовлені новітньою експансією Росії, не є принципово новим явищем в історії України. Метою даної публікації є дослідження сучасних геополітично-цивілізаційних чинників у поглядах на геополітичний вибір України.

Ключові слова: геополітика, доктрина, експансія, вектор.

Сонько С.П. Балтийско-средиземноморская геополитическая доктрина и упадок евразийства

Различные вопросы, связанные с евроинтеграционным геополитическим вектором Украины, заслуживают серьезные и всесторонние научные исследования. Геополитическое положение Украины характеризуется «буферностью» между Востоком и Западом, что вызывает ряд проблем, связанных с ее граничной локализацией. Поэтому вызовы, обусловленные новой экспансией России, не являются принципиально новым явлением в истории Украины. Целью данной публикации является исследование современных геополитически-цивилизационных факторов во взглядах на геополитический выбор Украины.

Ключевые слова: геополитика, доктрина, экспансия, вектор.

Sonko S.P. Baltic-Mediterranean geopolitical doctrine and Eurasianism decline

Various issues related to the European integration vector of Ukraine's geopolitical deserve serious and comprehensive research. The geopolitical situation of Ukraine is characterized by a "buffer" between the East and the West, which causes a number of problems associated with its boundary localization. Therefore, the challenges posed by the expansion of the new Russia, is not an entirely new phenomenon in the history of Ukraine. The aim of this publication is to study the current geopolitical and civilizational factors in views on the geopolitical choice of Ukraine.

Key words: geopolitics, doctrine, expansion, vector.

Постановка проблеми. На жаль, у геополітиці дуже багато залежить від того, хто сидить за «великою шахівницею». Тих двох-трьох поколінь корінних американців, відсутніх у родоводі Барака Обама (на відміну від Рональда Рейгана) виявилось достатньо, щоб йому відчувати себе неповноцінним, а, отже, не до кінця відповідальним за долю Світу. І, здавалось би, яка нам-українцям справа до американських президентів? Та аж ніякої. Хіба що крім того, що найбільш визначні з них позирають «всевидя-

чим оком» на той самий світ з доларових купюр і у такий засіб усе ж таки ним керують.

До усвідомлення наявності на політичній карті світу Імперії Зла американці прийшли не одразу. Для цього знадобились гулаги і голодомори, Друга світова війна, розпочата разом з Німеччиною цією імперією, і сталінські претензії на Місяць у Потсдамі і, врешті решт, Карибська криза.

Але до усвідомлення вже беззаперечної сьогоденні істини, що у ХХІ столітті «не світових»

воєн не буває, і що океан не є захистом і суттєвою перешкодою для цієї імперії, американці, здається, поступово доходять. На превеликий жаль для нас – українців, наша батьківщина, віддана на поталу євразіадам, стала остаточним «аргументом» для американців аби переконатись як в існуванні імперії зла, так і для усвідомлення того, що за океаном відсидітись не вдасться.

Але нам-українцям немає часу чекати як на нового господаря Білого Дому, так і на згуртування Європи навколо ідеї ізоляції цієї імперії. Вже запізно, бо параноїдальні дугінсько-путінські ідеї дефрагментації України занадто глибоко вразили мізки не лише 80% російських громадян, а й великої частини українців, які хочуть повернутись у совок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чи є для України, як держави спасінням слідування європейському геополітичному вектору з одвічною боротьбою Римленду і Хартленду? Ось те питання, на яке треба шукати відповідь саме сьогодні. Але щось підказує, що ні. І це «щось» – Будапештський меморандум. Зрадили зараз, зрадять і у майбутньому. Найцікавіше, що поляки та прибалти набагато краще за британців (а, тим більше, американців) розуміють небезпеку існування імперії зла. Але немає жодної імперії, що існувала б вічно. І здається що існування і цієї також добігає кінця.

Історія повторюється. Про це свідчать поокремі але вибудовані у цільну канву події останнього часу. Яка ж канва вибудовується? Найголовнішим в ній є те, що головна євразійська вісь, вздовж якої відбувались усі геополітичні події останніх декількох століть подає перші ознаки свого занепаду, поступаючись місцем меридіональним геополітичним відносинам. Подібні трансформації вже траплялись. Згадаймо меридіональну вісь «З варяг в греки», або Польсько-Литовське князівство, яке простягалось «од можа до можа» і свого часу склало альтернативу одвічному північно-чорноморському «коридору», яким туди-сюди швендяли сармати і гуни, хазари і ногайці.

Та може воно й на часі, оскільки періодичні «війни з невірними» у відповідь не «хрестові

походи» нічого доброго для цивілізаційного розвитку людства не несуть¹. При цьому постійно муміфікувати широтну геополітичну вісь новітніми «шовковими шляхами», на глибоке переконання автора, не вдасться.

Знаходячись на складному перетині щонайменше двох геополітичних світів, Україна завжди наражатиметься на небезпеку з'ясування на своїй території стосунків між буремною кочовою Азією і прогресивною, але, підступною (як з'ясувалось) Європою. Нажаль, традиції з'ясування таких стосунків уже впродовж багатьох століть крім військового шляху альтернативи не мають. Натомість, в традиції меридіонального геополітичного вектора більш цивілізовані торговельно-логістичні стосунки між країнами. Оскільки войовничі вікінги (на півночі) і не менш войовничі турки (на півдні) вже давно поховали мечі у піхви і справно виробляють найкращі у світі автомобілі та завзято розвивають туристичну та готельно-ресторанну справу.

Які ж сьогодні є об'єктивні ознаки того, що забутий усіма геополітичний релікт «Із варяг в греки» поступово спливає не поверхню, як та підводна частина айсбергу?

По-перше, повільне, поступове, але впевнене самознищення імперії зла, яка, подібно до зміюки, заковтує сама себе з хвоста, вибудовуючи чергову «залізну завісу». Цьому свідченням є і відмова від передньоазійського та близькосхідного туристичних ринків (через «вдало» проведені спецслужбами операції з підривом пасажирських літаків) і невдалі спроби створити альтернативу НАТО у вигляді БРІК, і фінансування терактів у країнах Європи, і неспроможність (через втечу більшості нобелівських лауреатів на захід) розвивати власні «високі технології».

По-друге, наявність як на півночі так і на півдні цієї вісі (з Перської затоки танкерами у Середземне море) покладів нафти та газу, які успішно замінять єдиний і безальтернативний для імперії зла експортний продукт. Бо вона не здатна виробляти смартфони, сучасні автомобілі та розробляти операційні системи. А тим більше водневні двигуни, на яких вже їздять

¹ Насправді такі «війни» та «походи» сьогодні продовжуються, але вони дуже вдало «замасковані» у цінах на нафту, «антиядерних санкціях» (чи по відношенню до Ірану чи до Північної Кореї), «боротьбі за демократію» та усе масштабніших терактах ісламістів.

скандинави, і які зможуть в найближчий час взагалі відмовитись від використання нафти. Хіба це для України не орієнтир? Здається, гетьман Іван Мазепа це добре розумів іще у XVIII столітті.

По-третє – усе більш поглиблюваний цивілізаційний конфлікт між телевізором і холодильником. У імперії зла щодня з телевізора клануть американських, європейських, азійських імперіалістів, а натомість ці прокльони руйнуються на російських вулицях, якими їздять переважно Вольво і Фольксвагени, БМВ і Тойоти, Мерседеси і Лексуси, Пежо і Рено. До речі, телевізори і холодильники там здається також не «Рекорд» і не «Саратов»². І кожного разу молодий вдумливий росіянин натискаючи кнопку 6-го айфона найскоріше згадує Стіва Джобса, ніж лауреата Нобелівської премії Олексія Абрикосова. Отже, розпад імперії зла (і найбільша небезпека для її існуючої влади) в руках її молодих громадян, які зможуть самотійно розібратись де правда. Власне, звідси і нагальна необхідність зайняти мізки тих самих громадян Новоросією, Кримом, Туреччиною, Сирією, Карабахом (і далі буде).

Отже, навіть з трьох перелічених вище тенденцій вимальовується меридіональний геополітичний вектор, який у вигляді Балтійсько-Середземноморської доктрини Україні треба усіяко підтримувати. Принаймні, активізуватись на шляху переформатування євразійського простору на свою користь.

Будучи родом із Січеславщини, автор, був свідком «соціалістичної індустріалізації», яка залізним котком прокотилася по Дніпру, змурувавши на ньому греблі гідроелектростанцій, затопивши тисячі гектарів найродючіших у світі земель, і, найперше, унікальні ландшафти Великого Лугу. У ті роки всі ми свято вірили, що і численні ГЕС на Дніпрі і водосховища – це задля перемоги комунізму. Відтак, якщо Каховське водосховище збудували, то це, напевне, через нагальну потребу забезпечити водою сухі степи Херсонщини і Крим. Але це було в єдиній країні, яка вже стала надбанням історії і яку так хочуть реанімувати наші пів-

нічні сусіди. Проте, неможливо вічно жити спогадами про минуле, поголовний «добробут» у якому забезпечувала безжальна експлуатація природної ренти (видобуток вугілля, нафти, газу, руди). Ресурси на планеті кінчаються, а країни, що розраховують лише на них, виявляються дуже вразливими (про що свідчить сучасна динаміка ціни на нафту).

Відтак, маємо два типи геополітичної логіки.

Перший – в межах великої країни все було спільне і «науково обґрунтоване» з позицій економічного районування. Навіть передача великих територій з однієї республіки до іншої значення не мала. А водозбірний басейн Дніпра належав «новій історичній спільності – радянському народу».

Другий – існує самостійна держава Україна, яка є загально визнаним об'єктом міжнародного права і народ якої сам (згідно Конституції) може розпоряджатись своїми ж природними ресурсами.

Відповідно до першого типу логіки – раз почалися військові дії на Донбасі, то їх мета не вугілля, не Новоросія і навіть не «руський мир», а, в першу чергу, сухопутний «коридор» до Криму (це на початку). Міст через Керченську протоку ніхто будувати не буде³. Це фейк для міжнародного співтовариства. Але це також фейк, передусім, для власного народу. Навіщо вкладати додаткові гроші у будівництво (при цьому дуже сумнівне з точки зору природних небезпек), коли вони вже вкладені у озброєння? Зброя і армія повинні себе окуплять, тим більше, що через санкції її утримувати усе важче.

Відповідно до другого типу логіки – природа України, це безцінний скарб, передусім для наступних поколінь. Відтак, відновлення і збереження унікальних ландшафтів – природне, закріплене Конституцією право людей, які, сподіваюсь, зможуть його реалізувати в межах майбутньої адміністративно-територіальної реформи. Впродовж останніх двох років російської окупації Криму на зібраннях сільських громад у селах Нижнього Подніпров'я усе частіше лунають заклики спустити

² Напевне, очільники імперії зла сподіваються, що її населення перейде на автотрофне живлення, отримуючи сигнал з телевізора (як промінь сонця) про те, як бульдозери розчавлюють тонни делікатесних імпорتنних харчів. Черга за Лібхерами і Філіпсами, Панасоніками і Веко.

³ Здається, цей прогноз вже збувається.

Каховське водосховище і відновити Великий Луг. Але, як це не дивно, кримські татари у геополітичному відношенні пішли навіть далі українських очільників – вони свідомо почали економічну блокаду півострова і закликають її продовжити більш жорсткими методами – аж до перекриття Північно-Кримського каналу. Цей корінний кримський етнос віками жив там в умовах дефіциту води і, знаючи усі питні джерела на своїй батьківщині, не мав імперських та месіанських амбіцій⁴.

Ця низка подій слідом за початком активної експансіоністської політики північного сусіда у геополітичному контексті означає, що на Євразійському континенті епоха контактних кордонів скінчилась і на часі розвиток Балтійсько-Середземноморської доктрини. Що ж для цього треба зробити українській державі?

1. Дотримуватись Конституції і не заважати своєму народу реалізувати власне право на користування природними ресурсами, тобто, спустити Каховське водосховище і відновити Великий Луг.

2. З високої трибуни Верховної Ради визнати Крим історичною батьківщиною кримських татар і зобов'язатись одразу ж після його повернення до складу України усіляко сприяти створенню Кримськотатарської держави (без будь-яких «автономій»)⁵.

3. Розробити і здійснити проект будівництва Азово-Чорноморського судноплавного каналу з відповідним поглибленням північної частини затоки Сиваш і прориттям суходільної частини північніше Армянська на українській території.

4. Активніше залучати інвестиції у розбудову портової і транспортної інфраструктури Чорноморського узбережжя Херсонської, Миколаївської і Одеської областей.

5. Сучасну межу АТО на Донбасі вважати

санітарним кордоном між «Вільною економічною зоною ДНР-ЛНР» та Великою Україною. Усіляко сприяти патріотам Донбасу з Великої України брати активну участь у його відновленні (аж до переселення).

Зазначені вище заходи допоможуть поступово змінити головний геополітичний вектор з широтного на меридіональний, нарешті перевівши з просторового у територіальний вимір (у вигляді Балтійсько-Чорноморського Союзу) багатовікове глибоке транскордонне бовтання України між буремним кочовим сходом і цивілізованим заходом. Склад країн такого союзу «лежить на поверхні» – усі Скандинавські країни, Україна, Білорусь⁶, Польща, Словаччина, Чехія, Угорщина, Румунія, Болгарія, колишні югославські країни, Греція, Туреччина, Грузія, Азербайджан, Кіпр, Ізраїль, Єгипет. З розвитком торговельно-логістичних відносин в перспективі до союзу можуть долучитись, Вірменія, Туркменія, країни Магрибу, та близькосхідні країни.

Висновки. Здається, для Української Держави настав час без жодного пострілу конвертувати у реальний геополітичний капітал сумління і працелюбство власного народу. Бо багатьом недолугим українським громадянам з ЛНР-ДНР та Криму майже столітнього терміну виявилось недостатньо, щоб збагнути, що саме завдяки працювотому українському народу в Криму є вода, електрика і дешеві харчі і що у одвічній боротьбі холодильника з телевізором холодильник завжди перемагає. І що громадяни Галмудугу⁷ (вибачте, «Вільної економічної зони ДНР-ЛНР») з часом лише посилять інтенсивність поїздок через санітарний кордон до Моеї Великої України за дешевими харчами, зрозумівши, нарешті, що «смереки і цукровий буряк⁸» – капітал набагато цінніший ніж вугілля і метал.

⁴ Варто згадати зміст лекції Ходорковського у КПІ про те, що Севастополь є сакральним місцем для росіян. Чого ж тоді очікувати від Жириновського?

⁵ Ще донедавна перед парком Пушкіна у Саках стояла скульптурна група, яка зображувала кримського татарина, росіянина і українця, які, обійнявшись і додержуючись дружніх стосунків, символізували таке ж спільне освоєння кримської землі. Зараз окупаційна влада цю скульптурну групу знесла. Але її символізм у контексті сучасних геополітичних реалій проглядається ще і в іншому. Спільним правлінням було впродовж 70 років існування СРСР, 23 роки Кримом керувала українська держава, з 2014 року – російська. Наступною безальтернативно має бути кримськотатарська держава.

⁶ Вхідження Білорусі до такого союзу – лише справа часу.

⁷ Невизнана самопроголошена держава в центрі Сомалі, що займає південну частину міста і округу Галкайо (Galcaayo). З півночі межує з Пунтлендом, із заходу – з Ефіопією, з півдня – з територією, контрольованою Перехідним Національним Урядом і зі сходу, – з територією, контрольованою окремими кланами. (<https://uk.wikipedia.org/wiki/>).

⁸ «Донбасс кормит всю Западную Украину, у которой кроме смерек и сахарной свеклы ничего нет» (Нестор Шуфрич «Свобода слова», 2005-2009 рр.)

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Збірник наукових праць

Серія ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Випуск 3

Коректура • *О.А. Скрипченко*

Комп'ютерна верстка • *Н.М. Ковальчук*

Формат 64x90/8. Гарнітура Pragmatica.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 8,60.
Замов. № 28/16. Наклад 150 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.